

ЙОҲАН ВОЛЬФГАНГ ГЁТЕ

FAREY SHARQ,
DEVONI

*Олмон тилидан Садриддин Салим Бухорий
таржимаси*

Алишер Навоий номидаги
Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти
Тошкент – 2010

84(4Гем)

Г42

Гёте, Йохан Вольфганг.

Ғарбу Шарқ девони / Йохан Вольфганг Гёте; олмон тилидан С. С. Бухорий тарж.: / Кириш сўзи А. Саидовники. — Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2010. — 164 б.

ББК 84(4Гем)

Масъул муҳаррир: профессор Акмал Саидов

Тақризчи: Самад Азимов,
Бухоро Давлат университети доценти.

Муҳтарам китобхон, сиз билан биз мустақиллик даври маънавияти оламида яна бир воқеанинг гувоҳи бўлиб турибмиз: Қўлингизда машҳур немис адиби Й.В. Гёте қаламига мансуб, икки маданият қонидан пайдо бўлган фарзанд — юксак бадияти, теран фалсафий мушоҳадалари билан жаҳон адабиёти ҳазинасидан муносиб ўрин эгаллаган «Ғабу Шарқ девони». Уни иқтидорли шоир Садриддин Салим Бухорий чорак аср давомида бевосита маҳорат билан олмон тилидан таржима қилган.

Китобга асар таржимаси ва унга оид илмий адабий шарҳлар ҳам киритилган бўлиб, унга алоҳида нуфуз бағишлаган.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги
Дин ишлар қўмитасининг № 2148-сонли тавсияси билан чоп этилди.

ISBN-978-9943-06-272-6

© Алишер Навоий номидаги
Ўзбекистон Миллий кутубхонаси
нашриёти, 2010 й.

ГЁТЕ «ҒАРБУ ШАРҚ ДЕВОНИ»: ШАРҚШУНОСЛИККА КИРИШ

Машҳур немис адиби Йохан Вольфганг Гёте (1749 – 1832) шоир, драматург ва адабиётшунос, ҳуқуқшунос ва шарқшунос, тарихчи ва файласуф, рассом ва театршунос, биология ва минералогия фанлари бўйича кашфиётлар қилган олим ва давлат арбоби бўлиб, «Фауст», «Ёш Вертернинг изтироблари», «Ғарбу Шарқ девони», «Таврида ифигенияси», «Рим элегиялари», «Торквато Тассо», «Наботот эврилиши», «Сехрли сибизға», «Ранг ҳақида маълумот» каби асарлар, шунингдек, 3 мингдан зиёд шеърлар муаллифидир. Маълумотларга қараганда, унинг Веймарда чоп этилган бадиий ва илмий мероси бўлмиш асарлар тўплами 143 жилддан иборат.

Бу асарлар орасида Гёте 1814 – 1815 йилларда ёзишни бошлаган ва илк бор 1819 йилда, 70 ёшида нашр эттирган «Ғарбу Шарқ девони», ҳеч шубҳасиз, алоҳида ўрин тутаети. Ўша даврда Ғарбдаги ижтимоий-давлат тузуми янгидан-янги мураккабликларни келтириб чиқараётган, таназзулга юз тутаётган бир шароитда, ўзи нафас олаётган муҳитда маънавий тиргак бўлгулик бирон нарса тополмаган Гёте хаёлан Шарққа «ҳижрат» қилади, Шарққа «қочиб кетади», яъни Шарқ шеъриятдан илҳом олади ва «Ғарбу Шарқ девони»ни ёзиш билан машғул бўлади. Бу асар ҳам шаклан, ҳам мазмунан Ғарб ва Шарқ адабий анъаналарини ўзида мужассамлаштирган, бошқача айтганда, унда икки маданият ва икки адабий минтақа ўзаро синтезлашгандир.

Шарқу Ғарб руҳи мужассамланган Гётенинг «Девон»и икки маданият қонидан пайдо бўлган фарзанддир. Буюк Гёте қадимги Юнонистон, Румо илму фани билан бирга, Шарқ маданияти ва адабиёти ютуқларини ҳам ташналик билан ўзлаштирган ҳамда асарларига шарқона руҳ ва шеърият анъаналарини сингдириб юборган, деб ёзади профессор Нажмиддин Комилов. Гёте наздида Шарқ адабиёти ва шеърияти,

Фирдавсий, Шайх Саъдий, Ҳофиз Шерозий, Жалолоддин Румий ижоди — «Хизр чашмаси». У ҳамиша мусаффо ва равон, ундан ҳаёт нафаси уфуриб туради. Бу руҳ ва ижод манбаи, севги ва қўшиқ салтанатидир¹.

Гёте гарчанд олис Германияда яшаб-ижод этган бўлса ҳам, руҳан бизнинг шоир, яъни Шарқ шоиридир. Унинг асарларидаги маъно ва мазмун, ҳис-туйғу миллатимизга хослиги билан ажралиб туради. Умуман, ўзи Гёте Шарққа чинакам ихлос қўйган шоир бўлган. Гётенинг руҳиятида Шарқ олами бор. Унинг баъзи сатрларини ўқиганда, мусулмон оламига, Шарқ дунёсига катта меҳри борлигини, ана шу оламини би-лишга кучли интилиш мавжудлигини кўриш мумкин. Гётенинг таъбирича, жаҳон шеъриятида етти юлдуз деб унинг ўзи эътироф этган даҳоларнинг ҳаммаси Шарқ шоирларидир. Шарқ оламидаги ана шу еттита юлдуз қаторида Саъдий, Ҳофиз ва Навоийни санар экан, Гёте: «мен уларнинг сояси-га ҳам арзимаيمان», деган.

Гётенинг дунёқараши Фарб адабиёти ва маданияти ёки на-сроний дини билан чегараланиб қолмаган. У жуда кенг миқёс-да фикр юритган. Гёте Шарқ оламининг тафаккурини, маъна-вий дунёсини, инсонийлигини ўзига ниҳоятда чуқур сингдир-ган ва Шарққа жуда катта меҳр, муҳаббат, керак бўлса, ҳур-мат-эҳтиром билан ёндашган Шахс ва буюк мутафаккирдир.

Гётенинг «Фарбу Шарқ девони» «Ҳижрат» шеъри билан бошланади:

Тахтлар қулаб, не таажжуб,
Хароб Шимол, Мағриб, Жануб
Шарққа ҳижрат эрур вожиб,
Унда ишқу маю мутриб
Ҳамда Хизр суви бордир,
Боқий умр сенга ёрдир.

Бу шеърда Пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссаломнинг душманларидан қочиб, 622 йилда Маккадан Мадинага ҳиж-

¹ Комилов Н. Тафаккур карвонлари / Махсус муҳаррир: Р.Кўчқор. — Т.: «Маънавият», 1999. Б.14

рат этишига ишорат қилинган-у, аслида бу сатрлар рамзий маънога эга бўлиб, шоирнинг Шарққа хаёлан «кўчиши», «ҳижрат қилиши»ни билдиради. Бу шеър билан барча умидлари поймол бўлган буюк Гёте Фарбу Жануб ва Шимолдан Шарқ шеърляти оламига «қочиб кетиш»дан мақсади яша-риш, янгидан сермахсул ҳаётни бошлаш эканини уқтиради ва бошқаларни ҳам ортидан эргашишга чақиради.

Адабиётшунос олим ва мутахассисларнинг «Фарбу Шарқ девони» Куръони Карим ва Ҳадиси шарифлар, Шарқ шеърлятининг асоси бўлган тасаввуф таълимоти таъсири ҳамда Фирдавсий, Анварий, Низомий, Румий, Ҳофиз Шерозий, Саъдий ва Жомий ғазаллари талқинида яратилгани ҳақидаги фикри мутлақо асослидир. Гёте Ҳофиз шеърлятига шу қадар берилганки, гўё Ҳофиз унга барча жумбоқларнинг калити бўлиб туюлади. «Ҳикматнома»даги ушбу сатрлар бунга яққол исбот бўла олади:

Ким Ҳофизни билмасу севмас
Тушунмайди Калдеронни ҳам.

Маълумки, Гёте Шарқ тиллари ва тарихи, адабиёти ва диний-фалсафий қарашлари, удумлари ва урф-одатлари билан жуда ёшлигидан қизиққан. Фарб гётешуносларининг фикрича, даҳо аллома Куръон ва ҳадислар тарихи, Муҳаммад алайҳиссаломнинг таржимаи ҳоллари, шунингдек, буюк Шарқ алломалари ижодини асосан инглиз, француз тилларидаги таржималарда ёки шу тиллар орқали қилинган немисча таржималарда ўқиган ва улар бўйича илмий тадқиқотлар олиб борган. Шу маънода, Гётенинг «Девон»и-ни Шарқ ва Фарбни боғлаб турувчи адабий кўприк ёки шарқшуносликка кириш, деб баҳолаш мақсадга мувофиқ, деб ўйлаймиз.

Жаҳон адабиётининг кўплаб дурдоналари қаторида Гётенинг қаламига мансуб асарлар аллақачон жаҳон тиллари-га қайта-қайта таржима қилиниб, башариятнинг юксак маънавий хазинасига айланиб улгурган. Бу ижодий жараён-дан, албатта, ўзбек адабиёти ҳам четда тургани йўқ. Жаҳон адабиётининг сара асарлари – Фирдавсийнинг

«Шоҳнома»си, Дантенинг «Илоҳий комедия»си, Гётенинг «Фауст»и, Жованни Боккаччонинг «Декамерон»и, Бальзак асарлари, Шекспир драмалари она тилимизга таржима этилиши оламшумул аҳамият касб этди ва ўзбек маданиятига катта ҳисса бўлиб қўшилди. Халқимиз маънавий мулкига айланган бу буюк асарлар бизни жаҳон маънавиятига яқинлаштиради.

Хусусан, «Фауст» Ўзбекистон Қаҳрамони ва халқ шоири Эркин Воҳидов томонидан рус тилидан², шунингдек, таржимон ва олим Пошо Али Усмон томонидан немисчадан ўзбек тилига ўгирилган³. «Ёш Вертернинг изтироблари» романи эса, немис тилидан мутаржим Янглиш Эгамова таржимасида ўзбек китобхонларига тақдим этилган⁴.

Мақсуд Шайхзода, Шукрулло, Муҳаммад Али, Насриддин Муҳаммадиевлар Гётенинг айрим шеърларини ўзбек тилига таржима қилганлар⁵.

Таниқли шоир, тарихчи ва тасаввуфшунос олим, етук таржимон Садриддин Салим Бухорий Гётенинг «Ғарбу Шарқ девони»ни немис тилидан бевосита ўзбекчага таржима қилиб, шу асар матни ва унга оид илмий тадқиқотларини ягона китоб ҳолида ўқувчиларга туҳфа этишга жазм қилибди. Моҳир таржимонни бу эзгу амали билан қутлаган ҳолда, ушбу нашрнинг айрим ўзига хос жиҳатлари ҳақида тўхталиб ўтишни лозим топдик.

² Гёте. Фауст. Трагедия. Эркин Воҳидов таржимаси. Қисм 1. — Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1972. 268 бет; Гёте. Фауст. Трагедия. 2 қисмли. Э.Воҳидов таржимаси. Сўз охири И.Ғафуровники. Қисм 2. — Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1974. 348 бет; Гёте. Фауст / Таржима ва кириш сўзи Э.Воҳидовники. — Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1985. 376 бет.

³ Гёте, Йохан Вольфганг. Фауст: Трагедия. Биринчи қисм // Олмончадан Пошо Али Усмон таржимаси — Тошкент: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2007. 220 бет.

⁴ Иоганн Вольфганг Гёте. Ёш Вертернинг изтироблари: роман / Таржимон Янглиш Эгамова. — Тошкент: «Янги аср авлоди», 2006. 132 бет.

⁵ Иоганн В.Гёте. Ҳижрат-қўчиш («Ғарбу Шарқ девони»дан) // Мақсуд Шайхзода. Чорак аср девони. Танланган асарлар. — Т.: Давлат Бадий адабиёт нашриёти, 1958. Б. 426-427; Гёте. Умид// Шукрулло. Танланган асарлар. — Тошкент, 1958, Б. 111; Гёте, Сайёҳнинг тунги қўшиғи// Муҳаммад Али. Фазодаги ҳислар. Тошкент, 1967; Гёте, Тўрт ажиб совға («Ғарбу Шарқ девони»дан Н.Муҳаммадиев таржимаси)// Ёш ленинчи, 1968, 5 октябрь.

Биринчидан, айтиш жоизки, Гётенинг «Фарбу Шарқ девони»нинг нафақат номи, балки мундарижасидан ҳам Шарқ нафаси уфуриб турганини асар «Муганнийнома», «Ҳофизнома», «Ишқнома», «Тафриқнома», «Ранжнома», «Ҳикматнома», «Темурнома», «Зулайҳонома», «Соқийнома», «Масалнома», «Форсийнома», «Хулднома» деб аталувчи ўн икки китоб(боб)дан иборат экани мисолида яққол кўриш мумкин.

Таржимон Садриддин Салим Бухорий бу жиҳатларга алоҳида эътибор қаратган. Шунинг баробарида, у китобга тартиб беришда ҳам Гёте нуқтаи назаридан ёндашган. Яъни, нашрнинг биринчи қисми «Фарбу Шарқ девони»нинг назмий шеърларидан ташкил топган бўлса, иккинчи қисмида эса бадий-фалсафий шарҳларга кенг ўрин берилган.

Шу ўринда Гёте «Девон»идаги юқорида санаб ўтилган назм бобларида мавжуд шеърларнинг ушбу китобга тўлиқ киритилмаганини эслатиш жоиз. Таржимон бу ҳақда тўхта-лар экан, камтарлик билан: «айрим таржималарим ўзимга маъқул бўлмагани учун, уларни китобга киритмадим», деб қайд этади. Китобга тартиб беришда айнан сўфиёна руҳ ва оҳангга эга шеърлар саралаб олинганига эътибор қаратадиган бўлсак, фикримизча, бу ҳол Гёте «Девон»ининг мазмун-моҳиятига мутлақо зиён етказмаган. Аксинча, бунда даҳо шоир ўз умрининг нурунийлик даврида нима сабабдан маънан «Шарққа ҳижрат қилиш» учун чоғланганини сўфиёна шеърлар мисолида янада аниқ ва равшан акс эттириш имкони кучайган.

Иккинчидан, китобнинг шарҳлар қисмининг ўзини иккига бўлиш мумкин. Биринчи бўлимда Гётенинг «Фарбу Шарқ девони»даги «Муҳаммад саллоллоҳу алайҳи васаллам» мақоласининг таржимаси, «Фарбнинг Шарққа ҳижрати» номли кейинги бўлимда таржимон қаламига мансуб «Гёте Шарқда», «Ҳазалнавис немис шоирлари», «Гёте ва Ҳофиз», «Гёте ва тасаввуф» мақолалари ўз мужассамини топган.

Учинчидан, «Фарбу Шарқ девони»га хос нозик ва мураккаб хусусиятлар таржимондан катта тажриба, билим ва

кўникмага эга бўлишни талаб этишини алоҳида таъкидлар эканмиз, ушбу асар таржимасининг қўлёзмаси билан та-нишиш асносида, шоир-таржимон Садриддин Салим Бу-хорий ана шундай масъулиятли илмий-ижодий ишни онг-ли равишда ўз зиммасига олган ва уни муваффақиятли адо этган, деган фикрга келдик.

Тўртинчидан, таржимон эришган бу ютуқнинг муайян омиллари бор, албатта. Авваламбор, Гёте ҳам, унинг ўзбек таржимони ҳам шоир⁶, уларнинг орасида руҳий-маънавий яқинлик мавжуд. Маълумки, Гёте Ҳофиз девонини Фон Хам-мер таржимасида мутолаа этиб, азбаройи таъсирланганидан ўзини Шероз булбулининг муриди, деб эълон қилган. У Ҳофиз орқали бутун Шарққа бир умр муҳаббат боғлаб «Ғарбу Шарқ девони»ни битган.

Ҳофиз газалиётига сингдирилган ғоя, яъни муҳаббат, бу – инсоннинг бутун борлигини эгаллаб, ўз-ўзини унутиш да-ражасига олиб чиқувчи олий неъмат, деган сўфиёна фалса-фани Гёте «Зулайҳонома»да ўзига хос тарзда ривожлантир-гани янада қизиқарли ижодий тажриба бўлганини алоҳида таъкидлаш жоиз. Маълумотларга қараганда, Юсуф ва Зулайҳо ҳақидаги сюжетнинг 70 дан зиёд адабий талқини туркий тилда ёзилган. Алишер Навоий бу афсонани «достонлар ичида энг улуғвори» деб атаган, у бу сюжетни бойитишга жазм қил-ган, аммо иш амалга ошмай қолган⁷.

Шуни таъкидлаш жоизки, «Юсуф ва Зулайҳо» достони фақат Шарқда шуҳрат топгани йўқ. Жаҳон адабиётида бу сюжет Томас Маннинг «Юсуф ва ака-укалари» романида, Нозим Ҳикматнинг «Иосиф ва Менофис» драмасида ҳам акс эттирилган.

Энди бевосита Гётенинг бу борадаги ижодий изланиш-

⁶ Садриддин Салим Бухорийнинг қуйидаги шеърый китоблари бор: Салимов Садриддин. Оқ қалдирғоч. Эртақ.- Т.: «Ёш гвардия», 1977, 16 бет; Салимов Сад-риддин. Эрка қушим. Шеърлар/ Сўз боши Т.Тўла. – Т.: «Ёш гвардия», 1979, 32 бет; Салимов Садриддин. Ёруғлик одами: Шеърлар. – Т.: «Адабиёт ва санъат на-шриёти», 1983, 80 бет; Салимов Садриддин. Рўмолча: Шеърлар. – Т.: «Адабиёт ва санъат нашриёти», 1988, 136 бет; Садриддин Салим Бухорий. «Бухорога Бухоро келди»: Шеърлар. – Т.: «Маънавият», 1999, 104 бет.

⁷ Бобожонова К. Гёте ва Шарқ // Жаҳон адабиёти, 2007, №4, Б.176.

ларига қайтадиган бўлсак, шоир қаламига мансуб «Зулайҳонома»да машҳур сюжетдан четланилади, аммо уни қайта гавдалантиришга ҳаракат қилинмайди. Чунки Гёте бутунлай бошқа мақсадни кўзда тутди — унинг диққат марказида Ишқ, Маъшуқа, Шоир, Шеърийят ётади. Матнда Юсуф исми тилга олинса-да, қаҳрамонларга дахл қилмайди, бу ерда Зулайҳо ва Ҳотамни кўрамыз. Гёте Ҳотам исмини Саъдийнинг «Бўстон» асари ва Ҳофиз газалларидан олган бўлса, ажаб эмас. Шарқ адабиётида яхшилик, ҳозиржавоблик, саволат тимсоли бўлмиш бу образ Гётенинг асарида анча ўзгартирилган, яъни у аввало шоир, донишманд, закийдир. Зулайҳо ҳам Шарқ дostonларидаги Зулайҳо эмас, балки Гётенинг қаҳрамони — шоир Ҳотам «ўзимнинг Зулайҳом» деб ардоқлайдиган бошқа бир аёлнинг тимсолидир. Ҳотам ва Зулайҳо мулоқоти ишқ мавзуида бўлиб, форс шоирларига хос тимсоллар ва ифода услуби сақланиб қолгани эътиборга моликдир.

Гётешуносларнинг гувоҳлик беришича, «Зулайҳонома»га кирган шеърлар Марианна фон Виллемер исми аёлга бағишланган. Ҳотам — Гёте билан Зулайҳо — Марианна ўртасидаги шеърий дуэт уларнинг қалбларини бир-бирига боғловчи нафис инжулар мисолдир. Шоирлик салоҳиятига эга бўлган Марианна Гёте Ҳотам шеърлари мазмунига мос жавоблар қайтарганки, улар китобхон қалбини дарҳол ром этади. Аслида, Гёте Шарқ поэзиясидаги Юсуф тимсолини кўзда тутган-у, ёши бир жойга бориб қолгани сабабли, ўзи учун сахий Ҳотам тимсолини танлаган. Зулайҳо бошида эри бўлатуриб Юсуфни севиб қолгани сингари Марианнага ҳам у эрлик аёл бўлгани учун Зулайҳо исмини танлаган. Уша пайтда Гёте 65 да, Марианна 30 ёшда бўлишган⁸.

Шундай қилиб, Марианна Виллемер «Фарбу Шарқ девони»да ижодга илҳомлантирувчи тимсол ва Гётета ҳаммуаллиф сифатида беҳад катта роль ўйнаган. Табиатан ҳиссиётли қалб эгаси, зукко инсон бўлган Гётета ҳамма ҳам

⁸ Карл Отто Конради. И.Гёте. Жизнь и творчество. М.: «Радуга», 1987. С.487.

бирдек ёқавермаган. У ҳаётда кимларни ёқтириб, севиб қолган ёки дўстлашган бўлса, демак ўшалар Гёте дидига мос келган. Шунингдек, Марианна ҳам шоиртабиат бўлган, Гёте унда нафосатли, куюнчак, теран ҳис-туйғули, қисқаси, ўз ижодий ҳаёлотига зотни кўра билди. Марианна Ҳофиз газалиётига хос оҳангларни худди Гётедек ҳис этиб, унга тенг келадиган шеърӣ жавоблар қайтара олади.

Қисқа айтганда, Гёте Ҳофиз ижодини қанчалик ихлос ва иштиёқ билан севиб ўрганган, унинг даҳосига талпинган бўлса, Садриддин Салим Бухорӣ ҳам Гёте ижодини шунчалик ардоқлайди, азиз билади. У Гётени фақат таржимон сифатида эмас, балки ижодкор сифатида ҳам эъзозлайди ва у билан ўзининг ички яқинлигини чуқур ҳис қилади. Буни таржимоннинг Гёте ижодини илмӣ-ижодӣ ўрганиш бора-сидаги кўп йиллик меҳнати ва эришган натижалари яққол тасдиқлаб турибди⁹.

Маълумки, чорак аср давомида ушбу асарнинг айрим боблари Садриддин Салим Бухорӣнинг бевосита немис тилидан қилган таржимасида турли газета ва журналларда эълон қилинган ва адабий жамоатчилик томонидан илиқ кутиб олинган эди¹⁰. Файбулла Саломов, Нажмиддин Комилов,

⁹ Садриддин Салим Бухорӣнинг Гёте ижодига бағишланган қуйидаги мақолаларига қаранг: Салимов С. Жомӣ ва Гёте // Бухоро ҳақиқати, 1989, 6 сентябрь; Салимов С. Гёте. Муҳаммад алайҳиссалом // Садриддин Салим таржимаси // Сирли олам, 1991, №10, Б.32-33; Салимов С. Беҳиштнома // Сирли олам, 1991, №4, Б.42. Садриддин Салим. Фарбнинг Шарққа ҳижрати // Шарқ юлдузи, 1994, №9-10, Б.193-199.

¹⁰ Қаранг: И.В.Гёте. Ижозат («Фарбу Шарқ девони»дан) // Садриддин Салимов. Ёруғлик одами. Шеърлар. — Т.: «Адабиёт ва санъат нашриёти: 1983. Б.72-73; И.В.Гёте: Зулайҳога. «Магрибу машриқ»девонидан//Садриддин Салимов. Рўмолча: Шеърлар. — Т.: «Адабиёт ва санъат нашриёти»; 1988. Б.89-95.«Магрибу Машриқ девони»дан. Немисчадан С.Салимов таржималари//Шарқ юлдузи, 1985, №1, Б. 120-123; Салимов С. Иоганн Вольфганг Ҳёте. Магриблик Ҳотаму Зулайҳо//Шеърӣят — 86: Мажмуа. — Фафур Фулом нашриёти, 1988. Б. 204-211; Садриддин Салим Бухорӣ. Бухорога Бухоро келди: Шеърлар. — Тошкент: «Маънавият», 1999. Б.87-95; Салимов С. Ҳофиз Шерозӣга пайров// Ўзбекистон адабиёти ва санъати, 1990, 5 январь; Гёте. Фарбу Шарқ девони/ Олмончадан Садриддин Салимов таржимаси//Жаҳон адабиёти, 1998, № 7, Б. 86-87; 1998, №8, Б.42-43.

Янглиш Эгамова, Салим Жабборов, Камола Бобожонова каби машҳур адабиётшунос ва таржимашунос олимлар ўзларининг илмий асар ва мақолаларида таржимон маҳоратини юқори баҳолагани шулар жумласидандир¹¹.

Бешинчидан, таржимон муваффақиятининг навбатдаги омили Садриддин Салим Бухорий немис тили ва адабиёти билимдони сифатида гётеёна фалсафийликни, донишмандликни, шарқона руҳни тўғри англай олганидандир, десак, хато бўлмайди. Унинг «Ғарбу Шарқ девони» таржимасига қўл уришдан олдин – нафақат таржимон, балки гётешунос олим сифатида — ушбу асарга оид немис тилидаги илмий-адабий ва тарихий маълумотлар билан чуқур танишгани, бу мавзуда бир қатор илмий мақолалар ёзиб, матбуотда эълон қилгани бизнинг юқоридаги хулосага келишимизга асос бўлди.

Олтинчидан, Садриддин Салим Бухорий ижодида образ ва ташбеҳларнинг турли-туманлиги, фалсафий мушоҳаданинг кенглиги, Шарқ шоирлари, айниқса, Ҳофиз ижоди билан ошнолик, унинг шеърятини форсийдан ўқиб-тушуниб-англаб олиш салоҳияти таржимонга Гётенинг «Ғарбу Шарқ девони»ни маромига етказиб ўзбекчалаштириш учун жуда қўл келган, назаримизда. Зотан, Баҳоуддин Нақшбанд, Абулхолиқ Фиждувоний, Муҳаммад Ориф Ревгарий, Али Ромитаний каби азиз-авлиёларнинг форсий тилдаги назмий мероси айнан Садриддин Салим Бухорийнинг жозибадор

¹¹ Қаранг: Саломов Ф., Сулаймонов М. Ҳофиз ва Гёте//Гулистон, 1974, №7, Б.23; Комилов Н. Тафаккур карвонлари// Махсус муҳаррир: Р.Қўчқор. – Т.: «Мавнавият», 1999. Б. 13-14; Эгамова Я. Гётенинг «Ғарбу Шарқ девони» ва унинг ўзбекча таржимаси хусусида // Гулистон давлат университети Ахборотномаси, 2002, №1, Б. 58-63; Жабборов С. Шеърый таржиманинг айрим муаммолари (И.В.Гётенинг «Ғарбу Шарқ девони» таржималари асосида)// Поэтика ва лингвостилистика муаммолари. Халқаро илмий анжуман материаллари (И.В.Гётенинг 250 йиллик юбилейига бағишланади). Самарқанд, 2002. Б.84; Жабборов С. Гёте ижодида тасаввуфона шеърлар ва уларнинг ўзбек тилида қайта яратилиши // Вопросы зарубежной филологии. Сборник научных трудов. Самарқанд, 1995. С.40-43; Жабборов С.Ш. Гётенинг «Ғарбу Шарқ девони». Матн. Талқин. Таржима. Филология фанлари номзоди... автореферати. Тошкент, 1995, 24 бет; Бобожонова. К. Гёте ва Шарқ // Жаҳон адабиёти, 2007, № 4, Б.172-179.

қалами шарофати билан ўзбек китобхонларининг маънавий мулкига айланганини яхши биламиз¹².

Кези келганда, Шарқ маданиятида, маиший турмушида сўфийлик, бошқача айтганда, тасаввуфнинг ўрни ва роли беқиёс эканини таъкидлаш жоиз. Уни билмасдан туриб, мусулмон Шарқини тушуниб ҳам, тушунтириб ҳам бўлмайди. Профессор Бегали Қосимов таъбири билан айтганда, «тасаввуф мусулмон Шарқининг инсоният келажаги, фозил, оқил, ҳамидахулқ кишилардан таркиб топган юксак жамият ҳақидаги фалсафий-ахлоқий назариялар, илмий-амалий дастурлар мажмуидир»¹³. Тасаввуф, биринчи навбатда, жамият тарбияси ҳақидаги илмдир. Тенгликка, ҳурфикрликка, адолатга таянган билимдир. У ислом бағрида вояга етди. Лекин, айни пайтда, ислом фалсафаси ва ахлоқига янги маъно, янги мазмун бахш этди. Уни демократлаштирди¹⁴.

Гётенинг «Ғарбу Шарқ девони»нинг барча қисмларини бирлаштириб турувчи нарсa, бу — Шарқ шеъриятига асос бўлган тасаввуфий қарашлардир. «Девон»нинг барча шеърларига «Ҳалок бўл ва қайта тирил», деган сўфиёна ғоя

¹² Қаранг: Бухорий С.С. Дилда ёр: (Ҳазрат Баҳоуддин Нақшбанд): Бадиа. — Т.: Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1993, 80 бет; Бухорий Садриддин Салим. Табаррук зиёратгоҳлар. — Т.: «Ёзувчи», 1993, 48 бет; Садриддин Салим Бухорий. Буюк хоразмийлар/Масъул муҳаррир Т. Жўра. — Т.: «Ёзувчи», 1994, 16 бет; Садриддин Салим Бухорий. Баҳоуддин Нақшбанд ёки етти пир. Бухорийлар авлоди. — Тошкент: «Янги аср авлоди», 2003. 24 бет; Садриддин Салим Бухорий. Бухоройи шариф авлиёлари. — Бухоро: «Бухоро» нашриёти, 2006. 32 бет; Садриддин Салим Бухорий, Ҳалим Тўраев. Чор Бакр ёки Жўйбор авлиёлари (тарихий маълумотнинг иккинчи наشري). Бухоро: «Бухоро» нашриёти, 2005. 20 бет; Садриддин Салим Бухорий, Самад Азимов. Буюк Ғиждувонийлар (авлиё ва алломалар). — Бухоро: «Бухоро» нашриёти, 2006. 120 бет; С.С.Бухорий. Ҳазрат Баҳоуддин Нақшбанд (Дилда ёр). Тарихий-маърифий китоб. — Тошкент: «Ўқитувчи» нашриёт-матбаа ижодий уйи, «Бухоро» нашриёти, 2007. 120 бет; Садриддин Салим Бухорий. Дахмаи Беҳиштиён. — Бухоро: «Бухоро» нашриёти, 2007. 52 бет; Садриддин Салим Бухорий, Самад Азимов. Ҳазрат мавлоно Ориф Деггароний (илмий-маърифий нашр). Тўлдирилган қайта наشري. — Бухоро: «Бухоро» нашриёти, 2008. 64 бет; Садриддин Салим Бухорий. Баҳоуддин Нақшбанд ёки етти пир. Тўлдирилган қайта нашр. — Тошкент: «Янги аср авлоди», 2009. 24 бет.

¹³ Қосимов Б. Аслик // Комилов Н. Тафаккур карвонлари. — Т.: «Маънавият», 1999. Б.9.

¹⁴ Ўша жойда. Б.9.

теран сингдирилган. Масалан, «Муғаннийнома» боби якунидаги «Саодатбахш азият» («*Selige Sehnsucht*») шеърида Гёте одатдаги ҳаёт чегарасидан чиқиб, руҳан қайта янгилиниш учун инсон Оллоҳ висолига интилиши керак, деган ғояни илгари суради. Бундай сўфиёна ёндашув таржимон учун айна муддаоки, зотан унинг учун бу йўналиш энг мақбул ва марғубдир.

Мухтасар айтганда, Гёте даҳоси, унинг «*Farbu Шарқ девони*» таржимондан ниманики талаб қилса, унинг таржимони Садриддин Салим Бухорийда бу жиҳатларнинг барчаси мавжуд бўлгани ушбу асар таржимаси муваффақиятли чиқишини, таъбир жоиз бўлса, ҳам буюк немис шоирининг, ҳам моҳир ўзбек шоир-таржимонининг ноёб иқтидори ярқ этиб намоён бўлишини таъминлаган.

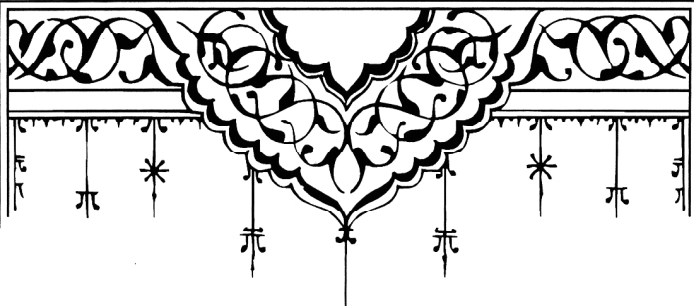
Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримовнинг «Адабиётга эътибор — маънавиятга, келажакка эътибор» мақоласида ўзбек адабиётининг бугунги куни ва эртанги истиқболи ҳақида сўз борар экан, жумладан, дунё адабиётининг энг яхши намуналарини таржима қилиш, чоп этиш, ўрганиш билан боғлиқ тажрибалар, чет эл ёзувчилари билан алоқаларни янада ривожлантириш масаласига эътиборни кучайтириш зарурлиги алоҳида таъкидланган. Юртбошимиз қайд этганидек, «Холбуки, биз маънавиятимизни юксалтириш, ёшларимизни миллий ва умуминсоний қадриятлар руҳида камол топтиришга интилаётган эканмиз, ҳеч қачон ўз қобигимизга ўралашиб қолмаслигимиз керак»¹⁵.

Шу маънода, Гётенинг «*Farbu Шарқ девони*» асарининг ўзбек тилидаги таржимаси ва унга оид илмий-адабий шарҳлар мужассам этилган ушбу китоб бошқа соҳалар қатори адабиёт соҳасида ҳам халқаро ҳамкорликни кучайтириш, шу жумладан, *Farb* ва *Шарқ* ўртасида адабий алоқаларни янада ривожлантириш, ўзаро адабий таъсир муаммоларини ўрганиш йўлида муҳим қадам бўлишига ишонамиз.

¹⁵ Каримов И.А. Адабиётга эътибор - маънавиятга, келажакка эътибор // Ўзбекистон адабиёти ва санъати, 2009. 3 июль.

Қолаверса, 2009 йили бутун дунёда буюк шоир ва мутафаккир Йоҳанн Вольфганг Гёте таваллудининг 260 йиллиги кенг нишонланди. Шунингдек, ўтган йили «Ғарбу Шарқ девони» илк бор нашр этилганига 190 йил тўлди. Шундай экан, адабиёт мухлислари ушбу китобни улуғ шоир ва унинг шоҳ асари тўйига муносиб тухфа сифатида қабул қилади, деган умиддамиз.

Акмал САИДОВ,
профессор

ҒАРБУ ШАРҚ,
ДЕВОНИ

МУҒАННИЙНОМА

Ҳижрат

Тахтлар қулаб, не таажжуб,
Хароб Шимол, Мағриб, Жануб,
Шарққа ҳижрат эрур вожиб,
Унда ишқу маю мутриб
Ҳамда Хизр суви бордир,
Боқий умр сенга ёрдир.

Ҳайратланма, анда пайдо
Насли Одам билан Ҳаво.
Ҳаққа қабул бўлса агар
Муножоти бани башар,
Тўлиб Инсон зиё билан
Сухбат этса Худо билан.

Аждодларга бор эҳтиром,
Машриқда гайр урфи ҳаром.
Эътиқодда чексиз маъно —
Қисқа сухан-фикри доно —
Гавҳардан ҳам қиммат мудом,
Муқаддасдирзеро Калом.

Чўпонларга бўлиб ҳамроҳ,
Кезсанг яйраб дашту саҳро.
Карвон билан шому саҳар,
Қаҳва шоҳи мушқу анбар
Элтсанг бекас сўқмоқлардан,
Ҳеч ким билмас сўқмоқлардан.

Қоялар тунд —хатар беҳад,
Сенга Ҳофиз байти мадад.

Хачир минган сайёҳ жадал
Ҳофиз шеърин айтган маҳал,
Юлдузларга шўриш солгай,
Қароқчилар қўрқиб қолгай.

Ҳофиз байти янграр мудом,
Базмларда ҳар субҳу шом.
Юз очгайдир жононалар,
Тўсиқ бўлмас остоналар.
Шивирлаган маҳал шоир,
Ҳатто ҳурлар бўлгай асир.

Ҳасадгўйнинг дили ботил
Бермоқ истаб заҳри қотил,
Тўсса ҳамки йўлни қанча,
Дарвозаи жаннатгача
Етгай шоир пайғомлари,
Мангу қолгай каломлари.

Эркинлик

Эгар устидан жудо бўлмай даме,
Кулба-ю, чодирда сен қол,ҳамдаме.
Шодман кезсам, этиб сарҳадни тарк,
Бошим узра юлдуз ҳам хонишга фарқ.

Этмиш сенга юлдузларни
Қуруқлик, сувда маёқ.
Завққа тўлдир сен кўзларни
Ва доимо юксакка боқ.

Тилсимлар

Шарқни яратгандур Худо,
Мағрибни этгандир бино.
Офат йўқдир ўнг-сўлида
Шимол, Жануб Ҳақ қўлида.

Ул ўзи қози эрур,
Барча эл рози эрур.
Ардоқлаймиз юз номин,
Шарафлаб деймиз: «Омин!»

Хато этиб адашсам гар,
Ўзинг мендан бўл бохабар.
Ҳар юмушда, ижодда ҳам,
Тўғри йўлга бошла, Эгам.

Гарчи ерда банддур хаёлот,
Бу келтирар юксак мукофот.
Руҳ чангмиди йўқолса тамом,
Парвоз этар у осмон томон.

Нафас олмоқ ҳамда чиқармоқ эрур,
Икки эҳсон буни англамоқ зарур.
Бири сиқар, ўзгаси эса роҳат.
Шулар сабаб ҳаёт гўзалдир гоят.
Оллоҳга шукур де, нафас кирган он,
Шукур де, нафасинг чиқарган замон.

Тўрт марҳамат

Арабларга этиб марҳамат,
Тўрт нарса бермиш Оллоҳ,
Токи бўлсин қувонч, фароғат
Уларга мудом ҳамроҳ.
Биринчиси, салла – чиройда
Шох тожидан устивор.
Иккинчиси, чодир – ҳар жойда
Тиксанг, бошпана тайёр.

Кейингиси, шамшир – у бешак
Ботир учун истехком.
Охиргиси, қўшиқ – у хуркак
Қизни айлагувчи ром.

Мен ҳам куйлаб доимо қўшиқ,
Дилбарлар гулзоридан
Гуллар уздим бўлиб ошиқ,
Қўрқмадим озоридан.

Гулу мева – дастурхон кўрки,
Даврамизга марҳамат.
Тингламоқчи эрурсиз балки
Мендан янги насиҳат.

Иқро

Нени қийин яширмақ сенга,
Тутиб бўлмас оловни пинҳон,
Кундуз тутун, тунда аланга —
Чор-атрофга бўлур намоён.

Ишқни ким дер яшириб бўлар,
Кўзлар уни билдириб қўяр.
Илҳом пайти дилни тарк этиб
Чиққан шеърни бўлмас беркитиб.

Ошкор айлаб шоир навони,
Огоҳ этгай еру самони.
Шеърни тинглар барча баробар
Унга не фарқ тегса-да агар,
Бу шеърдан кимга ранж-кулфат
Кимга эса қувонч ва роҳат.

Аносир

Асил кўшиқ қайдан пайдо,
Қай унсурдан иборатдир,
Оломонга маъқул, ҳатто
Писанд этсин устод шоир.

Муҳаббатдир ибтидоси,
Тинглаганга кўшиқ ёқар.
Ҳар калому ҳар садоси
Ишққа бўлса омихта гар.

Ёкутранг май тўла қадаҳ
Жарангини сўнгра жо қил.
Ошиқлару шаробнўшлар
Кўшиғингга бўлар қойил.

Кейин жанглар «урҳо»си-ла
Мисраларни безатиб ол.
Билки, бизда севадилар
Қаҳрамонни даҳо мисол.

Охирида эса нафрат
Туйғусини мисрага тиз.
Гўзалликка ёв қабоҳат,
Қабоҳатдир душманимиз.

Тўрт қудратни сен олсанг-у,
Қориштирсанг кўшиқ аро,
Сени Ҳофиз каби мангу
Халқлар тилдан қўймас асло.

Ташриф

Ғарқ бўлиб шабнамга боғ, гулзор
Гуллари очилган хотиржам.
Уларни дарахтлар беозор
Ўрамиш қоядай мустаҳкам.

Гулзорга ҳамсуҳбат ва улфат
Ўрмонзор жўмарду жавондир.
Водийга тегмасин, деб офат,
Ўрмонзор бамисли қалқондир.

Бунда бор қадимий нағма, сас
Ҳам ошиқ оҳлари, зорлари.
Қуёшнинг нурлари билан баҳс
Айлагай чилторим торлари.

Ғар шикор қўшиғи пуршуқуқ
Янграса бутазор тўлгайдир,
Юракни қамраган тоза руқ
Илҳомбахш, мадаккор бўлгайдир.

Ўрмонзор абадий баркамол,
Бахш этгай қувончу фароғат.
Сен роҳат этдингми, бемалол
Этсин-да ўзгалар ҳам роҳат.

Қилмагай шунда ҳеч ким бадном
Бизни деб худбину худпараест.
Келса ғар одамлар қай замон
Табиат ҳуснидан бўлсин маст.

Шу қўшиқ, ажиб ҳол билан биз
Ҳофизга бўлдик-да рўбарў.
Риндона ўтган бу дам азиз,
Шубҳага ботмангиз, деди у.

Бедаблик

Ажаб ҳикмат, қайдан одам
Топа олади шифо?
Қўшиқларни тинглаган дам
Қандай сеҳр айлар наво.

Тўсиқларни йўқот. Бўлиб-
Юрма зулматга асир.
Куйлай олгай завққа тўлиб
Хотиржам бўлса шоир.

Қўнғироқдай ҳар бир сўзи
Гарчи жаранглар юксак,
Ўз дардига шоир ўзи —
Нажот топиши керак.

Қўполлик ва одоб

Шеърят шижоатдур!
Ким этар инкор?
Иссиқ комингда ҳузур,
Озодлик, виқор.

Азобда ҳар нафасим
Ўтса ҳам агар,
Барибир сиздан кўра
Бўлардим камтар.

Қиз билан суҳбат маҳал
Камтарлик даркор,
Агар бўлсангиз дағал
Қиз сиздан безор.

Менга мангулик сирийн
Очган донишманд,

Доим бўл камтар, деб
Берган эди панд.

Шеърият шижоатдур!
Илҳом бўлса ёр,
Яккама-якка суҳбат
Этмоғинг даркор.

Жуббали роҳиб эса
Не этар талқин?!
Камтар бўл, дер, ўзи—
Кибрли лекин.

Унинг гапига ким ҳам
Соларди қулоқ?
Мен ҳам қочдим шу сабаб
Ундан кўп йироқ.

Айланиб турса шоир
Тегирмони гар,
Кимки уни тушунса,
Бешак кечирар.

Борлиқда ҳаёт

Мақтовга чанг наҳот лойиқ,
Чангни севмоқ, бу не гапдир,
Ҳофиз чангни мақтаб қўшиқ
Битган бўлса, не сабабдур?

Остонангнинг чанги асли
Афзал қаср қолинидан,
Уни Маҳмуд арзандаси
Арта олмас енги билан.

Остонангда ел уриб бош
Чанг ҳидини сочса гар,
Ул хуш ҳидга бермай бардош,
Қочади мушк ҳамда анбар.

Мен Шимолда чангдан безор
Эдим, лекин не бўлди денг,
Остонангни, чангига зор
Бугун иссиқ Жанубда мен.

Агар дилбар дарвозаси
Очилсайди бўлиб нимкоф.
Шунда бахтим овозаси
Тарқаларди то Кўҳиқоф.

Бонг уриб момоқалдироқ
Кўкни этса чақмоқ равшан,
Ёмғир ёғиб, чангни тупроқ
Мағзларига сингдирса ҳам,

Ул тупроқдан ҳаёт яна
Кўкаради кучга тўлиб,
Бугун замин боз қувона
Яшай бошлар хуррам бўлиб.

Саодатбахш азият

Алангага ўзни ташлаб
Шараф топганда жонлар,
Истеҳзо-ла дилни гашлаб
Кулгай бундан нодонлар.

Бўлганида тун ҳувайдо,
Гувоҳдирсан ушбу дам,
Соҳир бир ҳис дилда пайдо,
Агар хомуш ёнса шам.

Интилади — зулмат, шукуҳ
Дастидан қочиб — нурга,
Қовушади илоҳий руҳ —
Билан, тўлиб сурурга.

Масофаю тўсиқ бекор,
Ёнажакдир парвона.
Нурга ташна, оташга зор,
Ёнар у қона-қона.

Агар гафлат аро қолсанг,
Умр ўтар — этмас вафо.
Шундай яша, мумкин бўлсин,
Фанодан кейин бақо.

* * *

Шакар томар қамиш қалам
Тилларидан ҳар замон!
Эй, қаламим! Шундан олам —
Ширин. Сен ҳам бўл равон.

ҲОФИЗНОМА

*Рух —куёв, Сўз—келинчак,
Тўйларин, Ҳофиз,
Ҳар бир одам билажак
Шеърингдан ёлғиз.*

Тахаллус

Шоир:

Аё, Муҳаммад Шамсиддин,
Нечун элинг Ҳофиз деб ном
Кўймиш сенга?

Ҳофиз:

Чунки Куръон
Оятларин билдим ёддин.
Хотирамда эди мудом
Суралару шариф калом.
Ишонч билан этдим идрок,
Тутиб доим ўзимни пок,
Мендай этгай ким эҳтиром
Расулнинг ҳар ҳадисига.
Унга лойиқ зўр эътиқод,
Шу сабабли Ҳофиз деб ном
Кўймиш менга халқ умрбод.

Шоир:

Ўхшаш бўлсак биз, не ажаб,
Зотан бизга ўхашшлик хос.
Аё, Ҳофиз, шудир сабаб
Тўла монанд бизнинг ихлос.
Биз муқаддас китобларни
Тўла ёдлаб бўлдик Ҳофиз.

Дилда этдик нақш бобларни,
Эзгу тасвир ўчмас ҳаргиз.

Гумонлару шубҳа, инкор
Бизлар учун бари бекор,
Чунки иймон ҳамроҳимиз,
Илоҳий нур паноҳимиз.

Арзу дод

Қай кимсанинг йўлига тузоқ
Қўйиб пойлар иблислар ҳар чоқ?
Судрамоқ-чун тамуғга ахир
Кимни алар айлайди асир?
Ул тузоққа, англагил, ҳуллас,
Илинади ёлғончи, нокас.
Шоир шундай каслардан аммо
Нечун ҳазар этмайди асло?

Кимки мажнун шоирга ҳамроҳ,
Қайсар ишқдан юраги огоҳ.
Ёлғизликни касб айлаб зинҳор
Ёзар саҳро қумига ашъор:
Не калом дер, тушуниб етмас,
У дил сўзин қумга кўчиргай,
Шамол эса уни ўчиргай,
У сўзига риоя этмас.

Лек қўшиғи дилга ҳукмрон,
Унда бордир ояти Қуръон.
Сиз олимлар, аҳли мусулмон,
Айланг тақво таълимин аён,
Қонун бурчдир, қонун умиддир.

Ҳофиз ринду савдойи ҳамон,
Мирзода руҳ ҳавойи ҳамон.
Нетмоқ керак, не этар мажнун?

Фатво

Ўқиб Мизрий шеърларини бобма-боб,
Сўнгра йиртиб ҳар варағини муфти
Ёнаётган гулхан ичига отди.
Ёниб, кулга айланди хушхат китоб.
«Худди шундай ёнар ўтда, ким агар —
Кўйса Мизрий сўзларига эътиқод!
Лекин шоир ўт балосидан озод,
Чунки унга Худодан илҳом — хабар!
Агар чалғиб шоир ботса гуноҳга,
Ўзи жавоб беражакдир Оллоҳга.»

Беҳудудлик

Кабирдирсан, ҳеч интиҳойинг йўқ,
Қисматинг хуш, ҳеч ибтидойинг йўқ.
Кўшигинг юлдузлар гумбазидардир,
Бошию охири ҳам маркази бир.
Фалакдай гардишда шеъринг муқаррар,
Аввалу сўнги ҳам бир хил муқаррар.

Сенинг қалбингда оққай чашмаи шеър,
Қувонч билан симиргай ташнаи шеър.
Сен айтдинг, бўсага маҳлатдир лаблар,
Кўнгил завқи кўшиққа айланади,
Ки бода шавқидан яйраса қалблар,
Муҳаббат риштасига бойланади.

Менга олам ғами, билки, абасдур!
Аё, Ҳофиз! Агар сен бирла бўлсам,
Ки, фахру ифтихорим сен, ҳавасдур
Сенингдек ғам чекиб, сен каби кулсам.
Муродим май ичиб, сен бирла баҳсдур,
Сенингдек севсаму сўнг майли ўлсам.

Аё, мутриб! Кўшиқ айт, сўзда жондур,
Фазал кўҳна ва лекин навқирондур.

Пайравлик

Мендадир байтингга сингмоқ ҳаваси,
Тақлид этмоқ сенга мен учун шараф.
Аввал маъно, кейин сўз ихтиросин
Айламак! Яширар дурни-да садаф.
Ҳар сўзингни бордир неча маъноси,
Бундай бахтга бир сен бўлдинг мушарраф.

Учқундан аланга бўлгандай пайдо,
Шиддатли аланга Ер юзин қамраб —
Юлдузларга қараб учгандай, илло,
Сендан қудрат — оташ келди ўрмалаб,
Олмон қалбин бу оташ этди шайдо
Ва аланга берди мангу ўт қалаб.

* * *

Шеър гўзал янги вазн, қофия билан,
Иқтидор эгаси биледи, аммо
Қуруқ ниқоб дарҳол йиртилар экан,
Вазнда жону қон йўқ эрур асло.
Руҳингни хушвақтлик этмас экан банд,
Чунки ҳар янги вазн ажалдай, ахир,
Олдинги вазнга этади таъсир.

Ниҳон сир

Атадилар тилингни, Ҳофиз,
Сўфиёна деб алар,
Сухандонми Сўз қимматидан
Бўлса мутлақ беҳабар.

Тушунмасдан не деса, майли,
Сўзлайверсин нодонлар.
Улар ўзин ҳаром майини
Ичиб топгайми шонлар.

Улар билмас, муқаддас Ҳофиз
Яшагайдир бахтиёр,
Ва пок эди. Улар билмаски,
Шоир эди тақводор.

Ишорат

Койимоққа сизда асос бор:
Чунки Сўзнинг маъноси бисёр.
Елпуғучда бор икки томон,
Сўз ҳам унга ўхшар бегумон.
Боқса сизга бир жуфт кўз ипак —
Елпуғучнинг ортидан, бешак,
Шаффоф парда бекитар юзни,
Яширолмас лек гўзал қизни.
Бовар айланг айтган сўзимга,
Порлаб турган кўзи кўзимда.

Ҳофизга

Одамлар не истакка банд,
Бари сенга аёндир.
Эхтиросга кишанланган
Тахтми, чангу тўзондир.

Ким уларга қарши турар,
Одамга қилар алам,
Бири сенга тан берса гар,
Бири эса бермас тан.

Узр, Устод! Тугаб сабрим,
Унутилади жаҳон,
Келса хиром айлаб сарвим
Йироқлардан мен томон.

Замин бўса олар ҳар дам
Оёқларидан чунон,
Машриқ каби саломи ҳам
Қайноқ ҳамда меҳрибон.

Шиддат билан кўмиламан
Сочлари тўлқинига,
Шамол каби чўмиламан
Жингалак ёлқинига.

Пешонаси очиқ мутлақ,
Дили тўла шафқатга.
Кўшиғига қувонч ва ҳақ
Руҳни бошлар тоатга.

Барча ғамдан бўлгунг озод
Лаъли лабини кўриб,
Сўнг кишанбанд бўлиб, ҳайҳот,
Қолажаксан термулиб.

Тиқилади бўғизга нафас,
Чирмашганда жон-жонга.
Бу туйғудан вужудинг маст,
Сигмагайсан жаҳонга.

Ёнаётир ўт ичра тан
Аё, соқий, қадаҳ тут!
Бир ё икки қадаҳ бирлан
Сўнарму бу оташ – ўт?

Соқий йигит муаллимга
Қадақ тугади боз-боз,
Шак келтирмас у таълимга,
Руҳга май берар парвоз.

Ва унга ҳам сиру савдо
Аён бўлар бирма-бир,
Лаби узра хати пайдо,
Вояга етмиш ҳозир.

Ҳам дилларда, ҳам дунёда
Бор бўлса неки асрор,
Таг-тубига сен зиёда
Етгайсан шоир ҳар бор.

Сен насиҳат этдинг ҳар дам
Хоҳи вазир, хоҳи шоҳ,
То дунёда билиб қадам,
Қўйсин, бўлмасин гумроҳ.

Сен доносан. Муқаддасдур –
Қўшиқларинг умрбод,
Йўл бошловчи бўлгин бизга
Ҳаёт йўлида, Устод.

ИШҚНОМА

*Не истаяю юрагим,
англат, дилдор!
Асиринг у,
ани асрагил зинҳор.*

Вафо тимсоллари

Олти ошиқ — маъшуқ бор,
Унутма буни зинҳор:
Номларин эшитган дам,
Рудоба ҳам, Рустам ҳам
Жонларига ишқ туташ —
Бўлган бамисли оташ.
Юсуфни кўрмай, илло,
Севиб қолган Зулайҳо.
Муродга етмай лекин
Ўтган Фарҳоду Ширин,
Яралган бир-бири-чун
Лайли-ю, ошиқ Мажнун.
Кексайганда ҳам ёна
Севган Жамил, Ботина.
Висолдан маст, беармон
Бўлган Билқис, Сулаймон.
Қисса шу, ёд қиласан,
Сўнгра ишқни биласан.

Яна вафо тимсоллари тўғрисида

Ҳа, муҳаббат риёзатдир,
Гумроҳ наздида роҳатдур.
Ундан на зар, на зўр етгай,
Ошиқни девона этгай.

Тимсоли ишқ ҳамда вафо
Эрур Вомиқу Узро.
Бул қисса дема номаълум
Номин тутсанг билур мардум.
Не бўлгану нелар деган
Булар кимга керак экан?
Улар севган. Бўлди. Тамом.
Ортиқчадир ўзга калом.

Ишқ китоби

Ўқиб чиқдим, ажиб экан
Муҳаббатнинг китоби.
Қувонч тўла варағи кам,
Лекин бисёр азоби.

Ўқиб чиқдим варақ-варақ,
Ҳижрон — бисёр, висол — оз.
Тугамайди агар юрак
Шарҳини этса оғоз.

О, Низомий! Ишқ ганжига
Сен охир топдинг калит:
Чидай олса ким ранжига,
Висолдан этсин умид.

* * *

Кўзларидан, дудоғидан
Ўпар эдим, ўпар эди.
Жаннат каби қучоғидан,
Кўнглим ҳузур топар эди.

Қайда дилбар? Мисли хаёл
Ё рўёми, қайга кетган?
Йўқ, бор эди, ширин висол,
Хаёлимни асир этган.

Огоҳлантириш

Зулфига бажону дил,
Аё дўстим Ҳофиз!
Асир бўлиб сен каби
Яшамоғим жоиз.

Сочларини банд этар
Тундай ҳарир рўмол,
Кокиллари тўлганар
Оғир занжир мисол.

Ошиқлар огоҳ сирдан,
Кўрқса ҳамки улар
Ўрилган соч — занжирдан,
Зулфига банд бўлар.

Хаёлотга чўмиб

Жингалак соч шалолами
Сийпаласам бармоқларим кўмилар?
Мушк-анбарга гўё улар чўмилар.
Дилда қўпгай навқиронлик олами.
Қошу кўзи, лабидан олдим бўса,
Дардларимга, нетай, дармон шу бўлса?
Панжаларим беш панжали бир тароқ,
Зулфларидан кетолмайди ҳеч йироқ.
Инжа нафис қулоғини қитиқлаб
Зулфи ўйнар, ул қулоқми, во ажаб?
На эт ва на тери – будир мўъжиза!
Ишқ розини турар ҳамиша асраб.
Сочларини сийпаласам бир умр,
Дунёда йўқ бундан ортиқча ҳузур.
Сен ҳам, Ҳофиз, шундай этгандинг бешак,
Ишни сендай қайта бошламоқ керак.

Офат

Бармоғингнизумрад узук
Безабди ёниб ял-ял,
Мақтасам-ку бўлар тузук,
Лекин сукутдир афзал.

Дейман: «Унинг ранги дилкаш,
Айтолмагайман зинҳор,
Унинг офат-рангларидан
Чекаяпти жон озор».

Бўлмоқ керак ҳушёр ҳар вақт
Кўпдир маъшуқ кулфати,
Ўзинг, дилбар, офатижон
Узугинг жон роҳати.

Хур қўшиқлар, оҳ, маҳбубам!
Қалин жилдга бўлмас тутқун.
Поёни йўқ бу осмон ҳам
Торлик қилар қўшиқ учун.

Вақт — кушанда, у — бешафқат,
Ҳаммага ҳам санчар тиг.
Байтлар тирик қолгай фақат
Мангу муҳаббат янглиғ.

Қаноат

«Севгани — чун, этма хом хаёл
Мени қучар, деб, соҳибжамол!
Севги эмас, хушомаддир — бу,
Бундай ёрни этмасдим орзу».

Шоир:
Бахтиёрман! Сен учун балки
Узрим бўлмайди манзур:
Ихтиёрий армуғон — севги,
Хушомад ҳурмат эрур.

Мужда

О, нақадар ҳузурбахш эрур
Олам кезмоқ, этмоқ саёҳат.
Ҳудхуд турар мен борган жойда,
Уни кўрмоқ бахш этар роҳат.

Мен қадимий чиганоқларни
— Улар тошга айланиб бўлган, —
Ахтараман тошлар ичидан,
Ҳудхуд келар ёнимга шу дам.

Унинг тожи ёйиқ ва мағрур.
Ўликларнинг устидан кулиб
Келди Ҳудхуд — абадий тирик,
«Ҳудхуд! — дейман мен завққа тўлиб, —

Сен нақадар гўзал, попугим!
Шошилсанг-чи, Шом ўлкасига,
Мендан мужда дилбаримга элт,
Тумшуғингда элтгин қасида.

Сен Сулаймон элчиси бўлиб
Боргин Билқис маликасига».

Садоқат

«Сўлаяпсан, лекин куйламоқ
Севинмоқдан тинмайсан асло!»

Шоир:
«Гапларинг рост, иқрорман, бироқ
Ишқ дардига бормиди даво,
Биляпсанми, сўнаётган шам
Уйни этар қанчалик равшан?
Мен ҳам шундай бўламан адо».

Сир

Эл ҳайратда, маҳбубамнинг
Кўзларидан узмас кўз.
Эл билмайди, менга аён
Кўзида не сир, не сўз.

У дер: «Сени севажакман.
Ўзгалар ишқи — озор.
Ўзгаларнинг ҳайрати-ю,
Қайғуси — бари бекор».

Сўнг маҳбубим атрофига
Ошкора ташлаб назар,
Ширин висол соатидан
Менга беради хабар.

ТАФРИҚНОМА

Беш хислат

Беш хислатдан беш хислат жудо эрур,
Беадабга паст тийнат ошно эрур.
Ким такаббур, эсда тут, дўст бўлмагай,
Ким ёвуздир марди холис бўлмагай.
Ким ҳасадгўй, ҳеч ҳаёси йўқ унинг,
Ким фирибгар, эътиқоди йўқ унинг.
Сен агар кетсанг буларни тарк этиб,
Ўйлаким, билдинг балолардин ўтиб.

* * *

Дилкашдур жанона имоси,
Май ичмай мастона нигоси.
Суханга агар банд лабидур,
Қуёшнинг партави кабидур.
Дилкашроқ барчасидан, ажаб,
Султони ҳусн тараҳҳум айлаб,
Ул нозик қўл билан армуғон —
Этса бир ишорат биз томон!
Касб қилса шундай нек рафторни
Нигоҳи, ишорат, гуфтори
Бебаҳо совғадир ҳар қачон,
Туролмас сўнг этмасдан инъом!

* * *

Юрагингга этилсин нақш
«Панднома»даги калом:
Жонни кимга айласанг бахш,
У ҳам сенга берар жон.
Керак эмас зар-зевар,
Олтидан бахт қимматдир.

Ўтган ўтди, эй беҳабар,
Англа, дам ғаниматдир!
Улар айбу гуноҳингни
Айлади ошкор,
Рад этмагил хатойингни,
Нуқсонинг бисёр.

* * *

Сен яхшилик этган эдинг
Уларга ҳар бор,
Лекин нечун уни тилга
Олмаслар зинҳор?
Англаб олдим сабабини
Бўлгандан безор,
Маъкул бўлган нек одамни
Қиларларми хор?
Бир шогирддай мени танлаб
Олмангиз бекор,
Мени тавба эттирмоққа
Йўқ бир тақводор!

* * *

Бозорда қизир савдо,
Алданар ҳатто доно.
Шовқиндан қочиб оқил,
Севгига бўлар мойил.
Интилдинг тун-кун қистаб
Тингламоқ, билмоқ истаб.
Қулоқ тут, гайр эшикдан
Не садо чиқар, ўрган.
Ҳақиқат бўлса даркор,
Худодан топгунг зинҳор.
Пок ишқ ўти қай танда,
У Худо севган банда.

* * *

Ҳалол яшаганимда
Чекардим озор,
Умрим ҳам ўтар эди
Камбағал, ночор.
Ҳеч ким мени олмасди
Икки пулга ҳам.
Истадим бой бўлмоқни,
Бўлиб муттаҳам,
Лекин мендан чиқмади
Унақа одам,
Сўнг, ўйласам, покиза
Яшашда маъно,
Ўғрилиқдан қашшоқлик
Доимо аъло.

* * *

Қайдан келдинг, берма савол,
Худо яратган кишварга,
Яшайвергин сен бемалол
Аралашмай бу ишларга.
Атрофингга ақл кўзи
Билан назар эт, гар фармон —
Бўлса, тегар дастур ўзи,
Қудратинг ортгай бегумон.
Нек кирдоринг фойда олгай
Давлатга содиқ эрсанг, бас.
Ҳамма сени севиб қолгай,
Сендан ҳеч ким нафратланмас.
Айланажак шоҳга ошкор
Яхшилигинг, хирад пеша!
Янгидан лек бўлсин такрор
Эски садоқат ҳамиша.

* * *

Қайдан келиб қолдим? Бу қизіқ савол,
Эслаш қийин босиб ўтган йўлимни.
Бугун эса шу ерда, ажойиб ҳол,
Дарду қувонч ушлаб олмиш қўлимни.
Бирлаштириб дарду қувончни, аммо,
Яшай олган бахтли эрур доимо.

* * *

Бирин-кетин келиб кетар,
Келиб-кетар ҳар одам.
Бундан бўлма сен беҳабар,
Яша ҳалол ва ўктам.
Атрофингга боқ, толмайсан,
Гуллар уз, этма шитоб.
Манзилингга етолмайсан
Бўлсанг ўғри ва каззоб.

* * *

Аёлларга бўлгин мушфиқ, меҳрибон!
Эгри қовурғадан аёлни бино —
Айламиш, ани рост этмасдан Худо.
Уни эгмоқ бўлсанг, синадур осон.
Агар тегилмасанг, бўлар эгрироқ,
Эй Ҳазрати Одам, бизга бу сабоқ!
Аёлларга бўлгин мушфиқ, меҳрибон,
Қовурғага шикаст берма ҳеч қачон.

* * *

Ҳаёт экан асли бемаза ҳазил,
Кимга лаш, кимга луш етмас муттасил.
Бировга кам керак, бировга бисёр,
Кимдир бахт топгандир, чекмасдан озор.
Гар бахтсизлик тушмиш чекингга, не тонг,
Тоқат эт, бефойда нолаю фигон.
Ворисдир барига энг охирги дам
Жаноби Этолмам, жаноб Истамам.

* * *

Ғоз ўйинга менгзар ҳаёт:
Олға ташланар қадам,
То мақсадга етмагунча
Ортга қаролмас бир дам.
«Ғоз-ку ахмоқ!»- деманг ҳаргиз
Тилингизга бериб эрк,
У орқага ўгирилган он
Мен учун йўл бўлар берк.
Дунёда-чи, барча олға
Интилади ва лекин
Ким қоқилса ё йиқилса
Унга қарамас ҳеч ким.

* * *

«Йиллар, — дединг, — неъматларини олди:
На менда роҳатбағш орзулар қолди,
На дилбар ёди-ю суюмли сароб,
Саргардон кезишлар, на ранжу азоб.
Шон-шараф гултожи бермас тасалло,
Шухрат араваси — ўткинчи савдо.
Ҳаловатбахш юриш-туришлар йўқдур,
Жасорат намоён у ишлар йўқдур.
Йиллар дастидан не қолди барқарор?»
«Ишку Ғоя қолди. Яна не даркор?»

* * *

Сенда бўлса неки муаммо,
Донишмандга айлагил иншо.
Дардинг билдир, миннат этмайди,
Сенга айтар нима етмайди.
Донишмандга барча сир аён,
Муаммонг ҳал бўлади, инон.

* * *

Сахий одам алданар,
Таъмагир-чи, таланар.
Доно ҳам айлар хато,
Адашар оқил ҳатто.
Бахилдан қочишарлар,
Анқовга ёпишарлар.
Ҳушёр бўлгил амалда,
Алдаганни сен алда.

* * *

Амр этгайми, мақтарми ё
Койигаъми унга вожиб,
Сен-чи, содиқ қул, барини
Қабул айла кўксинг очиб.
Арзимас иш учун мақтар,
Ёки койир ҳеч йўқ зиён.
Мудом савоб иш айлагил,
Энг охирда бор имтиҳон.
Ҳақ олдида баробардур
Султонун қул — майда-чуйда,
Ранж чексанг ҳам савоб иш эт,
Бўлмагин ҳеч сен озурда.

Шоҳ Шужоъ ва унга ўхшаганларга бағишлов

Этсин сени сарафроз
Амударё оҳанги,
Йўлларингга пойандоз
Қўшиғимиз жаранги.
Сен борки, қўрқув абас!
Бахт жоминг доим тўлсин.
Умринг боқий бўлсин, бас,
Давлатинг боқий бўлсин!

Олий илтифот

Саркаш эдим, ўзимдай саркаш
Олампаноҳ топиб олдим.
Андак вақтдан сўнг эса ювош
Бека — паноҳ топиб олдим.
Алар мени этди имтиҳон
Ўзда вафо топиб олдим.
Хазинам, деб, этди эҳтиром,
Кон — муддао топиб олдим.
Икковига хизмат этдим-у,
Бахту сафо топиб олдим.
Икковига дўстлар етдиму?
Юлдуз само топиб олдим.
Ҳар иккови дўстлик этди-ю,
Дардга даво топиб олдим.

Фирдавсий сўзи:

Дунё, сен мунчалар безбет ва ёвуз!
Елдириб, ўстириб, сўнг оласан жон,
Лекин ким Аллоҳнинг меҳрин қозонса,
Едиргай, ўстиргай ҳам асрар мудом.

* * *

Бойлик недир? Қашшоқ дер: «Бойлик — қуёш,
Қуёш менга бахш айлағай ҳаловат.
Қорни тўқлар мункир бўлмасин фақат,
Қашшоқларга ҳузур — ўжарлик, бардош».

Жалолиддин Румий сўзи:

Тўхтамаки, дунё ўтар мисли туш,
Юрсанг — манзил тақдирингда ёзилмиш.
На қиш, на ёз фармонингда бўлади,
Не гуллади, билки, охир сўлади.

Зулайҳо сўзи:

Ойинада аён: гўзалман беҳад!
«Қаритади, — дединг, — сени ҳам қисмат».
Фақат Тангри эрур абадий, эй ёр.
Абадий ёшдирман сен севган фурсат.

РАНЖНОМА

«Қандай буни қила олдинг,
Кимдан англаб била олдинг?
Ҳаётдаги ташвишлардан
Майда-чуйда лаш-лушлардан
Ола билдинг чўғ-аланга,
У бахш этди сенга илҳом?»

Йўқ, ташвишлар менга илҳом
Берган эмас, на чўғ, на ком.
Йироқларда кездим ҳар гал,
Юлдузли кўк мисли бахмал,
Йўл кўрсатди, ғазал айта,
Туғилдим мен гўё қайта.

Кенгликларда тўлқин мисол
Пода кезар, чўпон хушҳол.
Сўзи оддий, лек пурмаъно.
Ўзи камтар вале доно.
Суҳбат этиб дилдан чўпон
Этди мени азиз меҳмон.

Даҳшатингиз тунлардами,
Хавф — хатарли кунлардами?
Судралади бизнинг карвон,
Туялари айлар фиғон.
Сарбон асло адашмайди,
Фурур билан йўл бошлайди.

Карвон борар, сароб қочар,
Кенгликлар ҳам бағрин очар.
Мен ҳам қочиб кетаяпман,
Манзилимга етаяпман.
Мовий денгиз кўринган дам,
Ортда қолгай сароблар ҳам.

* * *

Мумкинми ҳеч қофиябоз
Ўзни ёмон атаса,
Кўча гижжакчиси дерми:
«Мен чалган куй — бемаза.»

Улар иши тўғри балки,
Айб этмагайман фақат.
Ҳурмат этсанг бировни гар,
Бўласан-ку беҳурмат.

Йўл бўшатсанг уларга сен,
Йўлинг тўсади шу он.
Хил уруғин маргимушдан —
Фарқ этмас, у — ҳукмрон.

Собиқ янги супургини
Сира ҳурмат қилмайди.
Янгиси-чи, собигини
Назарига илмайди.

Халқлар эса нафратланиб
Бир —бирини этар бадном.
Билмасларки, мақсад бирдир,
Бирдир кўзланган томон.

Ким бировни худбинликда
Айблар, этмасин унут,
Ўзгаларнинг омадидан
Ўзи бўлгайми хушнуд.

* * *

Кимки хурсанд, димоғи чоғдир,
Ғазабланар кўшнилари шу он.
Дерлар: «Унда иқбол порлоқдир,
Этмоқ керак беобрў, бадном.

Ўлганда-чи, кўзларин намлаб
Ҳаёт йўлин этарлар дoston.
Сўнг кўшнилари садақа жамлаб
Сенга ҳайкал қўярлар осон.

Олмонликнинг ҳар бир қадами
Манфаатни кўзлайди, бироқ,
Унутсалар кошки одамини
Бундан кўра эди яхшироқ.

* * *

Ҳукмронлик бўлмаскан адо,
Устунлик ҳам экан барқарор.
Суҳбат этди мен билан доно,
Суҳбат этди золим ҳукмдор.

Ақли ноқис шон – шуҳрат тилар,
Баландда, дер ҳамиша жойим.
Ярим одам, ақли калталар
Доноларни эзади доим.

Айладимми очиқ таъналар,
Не фойдадир, бўлсалар фақат
Ахмоқлар-у маҳмаданалар
Бири лоқайд, бири бетоқат.

«Муҳаббату зулм бизларни
Этиб қўяр балки қариндош».

Соясида тафт, сизларни
Исинтирар чиқаётган қуёш.

Душманлари кимдир, бешубҳа
Билган Ҳофиз ва Улрих Ҳуттен:
Рақиблари кийшиган жубба
Аниқ бўлган уларнинг бети.

Менга озор бергучиларга
На белги бор, на жубба — кийим.
Мен қай бирин сизга кўрсатай,
Улар оддий насроний тайин.

* * *

Эзгуликка чақирсанг гар,
Сен билан доим қўнгил,
Эзгу ишлар айласанг гар,
Бу фазилатинг маъқул.

Агар девор билан ўраб
Олсанг бойлигинг, инон,
Оч бўлсам ҳам мен-чи, яйраб
Кун кўраман шод, хандон.

Кўп хислатга эга одам,
Лекин бўласан безор,
Бири қилса бир иш, шу дам
Ўзгаси айлар такрор.

«Қани йўлга!» — деган калом
Янграганда турайлик,
Манзилимиз аниқ, тамом,
Унда бирга юрайлик.

Кўп рақиблар келади дуч,
Лекин олманг хавотир.

Висол они даркорми ҳеч
Қушмачи ва ё шотир?

Садқа зару номусу шон,
Мард йўлда билинади.
Жавонмард май ичгани он
Иккига бўлинади.

Ғазалида Ҳофиз бундан
Берганди бизга хабар.
Уни ҳам бу майда-чуйда
Ишлар қилган дардисар.

Лекин қочиб бўлмас асло
Бу дунёда, шуни эт:
Жоҳиллик дуч келган асно
Сукут эт-да, ўтиб кет.

* * *

Англадингми, сўзда не маъно?
Мажнун — жинни демак, йўқ шубҳам.
Бугун менда ўзга муаммо,
Ўзни Мажнун атадим мен ҳам.

Деманг ҳаргиз:» Боғлангиз уни!
Девонани занжирбанд айланг!»
Озод этмоқ шартдир мажнунни,
Инсофни-да юракка жойланг.

Кишанларда банд этиб агар
Қийнасангиз аҳли донишни,
Олов сизни ютар муқаррар,
Жавоби бор ҳар қандай ишни.

* * *

Тинчлик йўлин мен кўрсатиб
Қўйган бўлсам сизга наҳот?
Ёхуд уруш ташвишини
Берганмидим сизга, ҳайҳот!

Ўрганганми мендан, ахир,
Зўр мерганлар овламоқни,
Бичувчилар тикмоқни-ю,
Изловчилар — кавламоқни.

Бундай гаплар хато, менга —
Табиат не этган инъом,
Ўша зухур топмиш фақат,
Ўша бўлмиш менга аён.

Лунж шишириб, жон борича
Айламак бас мени бадном,
Асаримни кўринг, ахир,
Мен адибман, бўлди, тамом.

Сайёҳнинг руҳий хотиржамлиги

* * *

Пасткашлардан шикоят
Айлама бекор,
Разил кучлидир гоят,
Арзинг этмас кор.

Ёмонликдан даромад
Оларлар осон,
Яхшилиқни шу сабаб
Этурлар яксон.

Уларни ахлат мисол
Супириб фақат
Ахлатхонага шамол
Ташлар оқибат.

* * *

Дунёдан сен таъма этма,
Гарчи орзу бепоён.
Дунё ўтар орқа-ўнгга
Қаролмай қолар инсон.

Тиришса-да ҳаёт-ла ҳеч
Чўлоқ бўлмас ҳамқадам.
Ёшлиқда не орзу этсанг,
Етасан қариган дам.

* * *

Ўз-ўзини мақташ асли хатодир,
Ким эзгу иш агар эта олади.
Гарчи пинҳон тутмоққа эмас қодир,
Эзгу иши эзгу бўлиб қолади.

Сиз нодонлар уни айламанг мазах.
Майли доно хаёл этсин ўзини.
Асли у ҳам сиз каби ахлоқ,
Тинглайверсин таъмсиз мақтов сўзини.

* * *

Сенингча оғиздан қулоққа
Етган гап ҳақиқий? Офарин!
Эҳтимол маъқулдир ахлоққа
Бировлар етказган гап, тайин.

Вале сен тафаккур айлагил :
Кишанни бузмоққа куч даркор,
Ишончни бузмоққа куч даркор,
Рад сўзни дилингга жойлагил.

* * *

Фарангман дер, мен англиз,
Италянман, менман немис!
Бир-биридан қолишмагай
Ёнманликдан бўлар тенгсиз.

Эҳтиромга лекин ҳозир
На у лойиқ, на бу арзир.
Умр ўтказар шуҳратталаб,
Худбинлиги кимга манзур.

Агар бугун бул қабоҳат
Ўрнин олса лутф, марҳамат,

Эртага сўнг юракларни
Қоплагайдир холис ният.
Ҳисоб талаб келажакдир,
Зулмат ичра қолажакдир —
Кибр-ҳаводан қутулмаган
Бадномликни олажакдир.

* * *

Ўқисалар агар Қуръондан оят,
Атардилар шу он сура номини.
Ҳар мусулмон эҳтиром этиб ғоят,
Пок тутарди доимо имонини.

Ҳозир эса янги дарвишлар вайсаб
Чалкаш сўзлаб ҳақ сўзни айлар вайрон.
Адаштирар бандаларни, во ажаб!
Халоскор сен ўзинг, муқаддас Қуръон!

Пайгамбар сўзи:

Ғазабланса ҳар шахс мабодо,
Муҳаммадга бахт қодир Худо —
Бериб, уни асрагани-чун.
Арқон боғлаб хомага узун —
Оссин ўзин, пок бўлиб қалби
Тарқалади шу он ғазаби.

Темур сўзи:

Кибру ҳаво хуружими бу?
Ёлғонга банд сиз, аҳли тақво!
Билмайсиз, қурт бўлардим, ёху!
Яратса гар қурт этиб Аллоҳ.

ҲИКМАТНОМА

* * *

Токи бўлсин мувозанат унда пайдо,
Қўйиб чиқдим китоб ичра туморларни,
Ким илоҳий игна билан уни тикса,
Дардан халос қилгай, албат, беморларни.

* * *

Ўздан кетма,
Кеча олган неъматингни
Ҳозирги кун ё тунингдан
Талаб этма.

* * *

Кимки машъум кунда туғилди, инон,
Ёвуз ишлар унга маъқул бегумон.

* * *

Осонмиди бу иш, айтади илло,
Қай зот этган бўлса уни ихтиро.

* * *

Денгиз тўлқин отади фақат
Замин уни тутолмас ҳеч вақт.

* * *

Дилда ҳадик, қўрқув нечун?
Ҳаёт қисқа, кун-чи, узун.
Кенг ерними қўмсайди жон,
Ё осмонни? Кимга аён?
Кўксимни тарк этмоқ истар,
Юрак қочиб кетмоқ истар.

Топа олар дилим ором?
Сийнамга жо бўлсанг мудом.
Ташвишлару ғамларни ҳам
Унутади унда, эркам!
Ғамгинми дил ва ё хурсанд,
Чиқолмайди дарвозадан.

* * *

Тақдир имтиҳон этса, гунг бўл одамзот,
Фойда бермас айламак минг доду фарёд.

* * *

Қуёш ҳали нур сочмоқда, айла шитоб, эй мард!
Тунда эса, этолмай иш рангу рўйинг бўлар зард.

* * *

Нени яратмоқчисан, яралган бу дунёда,
Парвардигор яратган сену мендан зиёда.
Қуръангга тушибдими яшамоқ деган қисмат,
Йўлни бошлабсан, давом айла уни, марҳамат.
Руҳий мувозанатинг буза олмасин асло
Бу манзилда на ғаму ва на шодлик, илоҳо.

* * *

Ғар аламзада юрак
Ноумид бўлса, бешак —
Даволай олар кам-кам
Дўст сўзи мисли малҳам.

* * *

«Хонангизга бахт кирган фурсат
Ранжитдигиз этмай марҳамат».
Лекин у Қиз чекмабди озор,

* * *

Менга такрор теккани ҳар жойда нақд,
Давлатим Вақтдир, далам ҳосили Вақт.

* * *

Муҳаббатдан эзгулик пайдо,
Қонда кезар бу хислат, ҳар гал
Неварангга кўпроқ ўтар у,
Камроқ ўтса ўғлингга агар.

* * *

Шундай демиш донишмандлар сарвари,
Улуғ қалбли дилшунос ул Анварий:
«Яшай олгай ҳар жойда, ҳар вақтда соз
Кимки ростгўй, оқилу муросасоз!»

* * *

Дўстларданми шикоятинг,
Ё душманга маломатинг?
Алар учун бўлса алҳол
Борлигининг ўзи малол.

* * *

Ахмоқларга берма эътибор,
Улар сўзлаб ўзин этар фош:
«Қиёматда донолар зинҳор
Камтар бўлиб кўтарарлар бош».

* * *

Эътироф эт, экан улканроқ
Шарқ шоири ғарбликдан, бироқ
Тенг эканмиз бир ҳисда фақат,
Бир хил экан биздаги нафрат.

* * *

Ҳар ким хоҳлар юксакда бўлсин,
Дунё шудай яралганмикин?
Бир-бирига мунчалик қўпол —
Бўлар ўзи хоҳлабми ҳар ким?

* * *

Шафқат эт бизларга, Худойим,
Ёмонга тавфиқ бер, илоҳим.

* * *

Ҳасад шишиб ёрилсин,
Очликдан ўзин есин.

* * *

Сен кўрс бўлсанг мабодо,
Дарров ҳурмат этарлар,
Чўққасидан бошқасини
Лочин-ла ов этарлар.

* * *

Бидъат эрур попларнинг сўзи,
Йўлдан урар ҳар нафас.
Адашганни манзилга асло
Эгри йўл ҳеч элтолмас.

* * *

Қаҳрамонга беролгай баҳо
Кимки эрур жасур ҳамда мард.
Танимоқ-чун одамни аммо
Ҳаёт ёзу қишин ўташ шарт.

* * *

Муҳаббатдан эзгулик пайдо,
Агар таъма ишққа бўлса эш,
Сенинг кунинг ўтар-ку, аммо
Фарзандингга тегмайди улуш.

* * *

Хазина, Имону Фикринг эт пинҳон,
Ўғирлаб кетмасин ғаламис осон.

* * *

Дунёда юради не сабаб,
Яхши ҳамда Ёмон ёнма ён?
Ёшлар эски сўзни такрорлаб
Янги сўз деб, ўйлар ҳар қачон.

* * *

Вақтингни айлама сарф
Беҳуда баҳсга, ўртоқ.
Нодон-ла жанжаллашса
Доно ҳам бўлар ахмоқ.

* * *

Ҳақиқат бу қадар олис, ажабо,
Заминнинг қатига яширин нечун?
Бирор кас тушунмас уни, мабодо
Тушунса, келарди яқинроқ мамнун
Ва унга етмоқ ҳам бўларди раво,
Севимли бўларди у ҳамма учун.

* * *

Жаҳд айла, койит жонни,
Мард эзгу иш қилади.
Дарёга ташла нонни,
Ким еса, у билади.

* * *

Ўргимчакни ўлдириб, шу дам
Ғоят ғамгин бўлдим, ажабо,
Унга ҳаёт берган-ку Худо,
Ҳақли мендай яшашга у ҳам.

* * *

Тун зулмат бандида, нур-чи, Худодан,
Бўлсайдик баҳраманд биз ҳам зиёдан.

* * *

Атрофингда турли-туман жамоа жам,
Худо берган зиёфатда ўтирар дўсту душман.

* * *

Мени хасис атар ноинсоф,
Ҳамённи чўз, мен айлай исроф.

* * *

Кўрсатгум атрофни очиқ,
Лекин аввал юксакликка чиқ.

* * *

Офат йўқ жим турган маҳали,
Тилидандир ҳар ким ажали.

* * *

Бўлса икки ошпазинг,
Оч қолишинг муқаррар,
Қолар уй супурилмай,
Кўп бўлса хизмаркор агар.

* * *

Тақсим этмиш дарду шифони,
Сен Оллоҳга шукр эт жовид.
Ўз дардини мисли табиб
Билса бемор, бўлар ноумид.

* * *

Нодон ҳар ҳодисани ўзича шарҳлашга шай,
Ҳар ҳодиса сабабин билгум, деган авом-да!
Оллоҳга итоатдур Ислом деган сўз асли,
Исломда яшаб ҳамма, ўлажакмиз Исломда.

* * *

Дунёга келган маҳал,
Уй қурдик. Биз ўтган дам
Ўзгаси қурар илдам,
Уй-чи, ҳамон нотугал.

* * *

Кириб, неки мен-чун муқаддас
Поймол этмоқ бўлсанг хонамга,
Қирмоқни сен қилмагил ҳавас,
Йўлатмайман ҳеч остонамга.

* * *

Кичик уйга, аё дўст,
Айла қаноат
Каттасини қўрмоққа
Етмайди фурсат.

* * *

Яшириндим — ҳаёт афсона,
Маю кўшиқ менга ҳамроҳ.

Аё дўстим, ғамдан бегона
Бўлиб яша, биздай бепарво.

* * *

«Луқмон — хунук», — дединг, бас,
Луқмон сўзи — дур.
Ширинлик қамишдамас,
Шакарда эрур.

* * *

Шарқ — буюкдур, шубҳалар абас,
Денгиз кечиб бормоқ шарт экан.
Ким Ҳофизни билмасу севмас,
Тушунмайди Калдеронни ҳам.

* * *

«Олтину лаъл билан безамоқ
Қўлни асли нега кераг-а?»
Фақат чап қўл безанар, бироқ
Ўнг қўл муҳож эмас безакка.

* * *

Исо эшаги ҳатто
Маккага борса ҳамки,
Ўзгарди дейиш ҳатто,
Ўзгармас асло ҳанги.

* * *

Бехато кас йўқ эрур, бироқ,
Сенинг хатонг ўзгага сабоқ.
Қайғурмасдан ташлагин қадам,
Ҳар хатодан ўрганар одам.

* * *

«Сенга неклик этдилар ҳар гал,
Жавобини қайтармадинг сен».
Юрагимда турибди тугал
Некликларни унутмайман мен.

Марҳам

Илтимослар бўлди беҳисоб
Сен кўпини айладинг ижро.
Нек одам-чи, айлагин жавоб,
Кўп нарсани тилармиди ё?

Вазир:

Нек одамнинг талаби бўлак,
Этсам барча истагин бажо,
У кўмилиб йўқ бўлар бешак.

* * *

Қизиқ экан дунёда, фақат,
Хатога эришса Ҳақиқат.
Ҳақиқатхон гўзал мисли гул,
Бу ишлари ва лекин маъқул,
Жаноб Хато эргашган фурсат
Ҳақиқатхон айлайди нафрат.

* * *

Биласизми нени англадим?
Сўз тизмоққа кўплар моҳирлар,
Шеърятни вайрон этар ким?
Бешак, Шоирлар.

ТЕМУРНОМА

Зулайҳога

Атиргуллар сенга манзур
Хуш ҳид берган замондан.
Сен учун бахш айлаб ҳузур
Кечгай жону жаҳондан.

Сен учун қасд қилиб жонга
Тутқунликдан, вовайло!
Бармоғингдай атирдонга
Дунё атир каби жо.

Этмоқ учун сени шодмон,
Бахтга дилингни восил,
Куйлаб-куйлаб бўлар қурбон
Булбули ошуфтадил.

Фамга ботма фарёдлардан,
Минглаб жонлар доди ҳам
Қулатолмай ўтди ердан
Темур тахтини, эркам.

* * *

Тушимда осмон ойга
Ўз бағрини очар эди,
Кўз очганимда эса
Қуёш нур сочар эди.

ЗУЛАЙҲОНОМА

Таклиф

Умр ўтказма вақтни қувиб,
Кун кетидан чопиш хато.
Эрта эмас, бугун, дилбар,
Этди қувонч бизга ато.
Дунё топдим, билсанг агар,
Бор дунёдан буткул кечиб.
Бир ўзингни севиб, дилбар,
Эрта-эрта, бугун-бугун.
Не ўтди, не бўлар пайдо,
Сен этмагил бунга парво.
Омон бўлсанг шу бас менга,
Қувонч, бахт ҳамнафас менга.

* * *

Зулайҳо Юсуфга эди маҳлиё
Сабаби аён,
Ҳам гўзал эди у ҳамда навқирон,
Зулайҳо ҳам зебо, содиқдир аҳдга
Алар бир-бирини буркади бахтга.
Сен, эй ёш гўзалим, кўзи дурахшон,
Бир мени севасан, кўзларинг шоҳид,
Ва мени буркайсан сўнг бахтга жовид.
Мадҳингда ёзганим қўшиқлар — пешкаш,
То абад Зулайҳо ўзинг, париваш!

* * *

Сен атадинг ўзни Зулайҳо,
Севмоғинга йўқ менинг шубҳам.
Ҳотам деган номни мен аммо
Танлаб олдим ўзимга, эркам.
Такаббурлик эмас бу бари:

Георг исмин олгани билан
Ул муқаддас Георг рицари
Бўлолгайми ном билан одам?
Сахийманми Ҳотамдай? Инъом
Этгай мендай қашшоқ нени ҳам?
Ҳотами Той каби беармон,
Шоир бўлиб яшасам беғам.
Лекин икки зотдай бокарам.
Тухфа этмоқ, олмоқ асли Бахт,
Ҳузур этгай севгидан ҳар дам.
Бир-бирига талпинса, севса
Жаннат шудур ошиққа, эркам.

* * *

Ҳотам:

Тасодиф ўғрини яратмас, ажаб,
Тасодиф ашаддий ўғридир, ахир.
Ишқим гавҳарини юракка асраб —
Юрардим, олди у чок этиб бағрим.
Сўнг сенга тутди-ю, айлади пешкаш,
Тасодиф барини тутди йўлингга.
Гадою бенаво бўлдим, париваш,
Ҳаётим, давлатим қолди қўлингга.
Хайрият, гавҳари чашмингда аён,
Мендай бир ошиққа меҳру мурувват.
Бағрингда кўринди гаройиб жаҳон —
Мени шод этгувчи бахтиёр қисмат.

Зулайҳо:

Ишқинг гавҳарини ўғирлаб, ажаб,
Келтирди тасодиф, бўлдим бахтиёр.
Юрибман ишқингни дилимда асраб,
Энди тасодифни койимоқ бекор.
Шартмиди тасодиф ўғирлаши, гар
Ўз хоҳишинг билан қилмасанг инъом.
Ўғирлаб олардим, айлагин бовар,

Барибир бебаҳо гавҳарни осон.
Ишқинг гавҳари-чун қиламан тортиқ
Ёшлигим, ҳаётим, қарорим олгин.
Сенинг гавҳарингдан булар кўп ортиқ
Хушбахтга не даркор, боримни олгин.
Бенаво гадоман демагин зинҳор,
Ишқи бор юраклар навосиз бўлмас.
Бағримда сен бугун тополдинг қарор,
Давлату бахт шудир, бошқаси абас.

* * *

Севишган дил адашмас чиндан,
Зулмат уни этолмас тутқун.
Ўрганарди севмоқни мендан
Тирилса гар Лайлию Мажнун.

* * *

Эркалатиб турибман сени,
Қулоғимда илоҳий оҳанг.
Ажаб, булбул куйлайди нени?
Атиргулда қайдан ҳиду ранг?

* * *

Зулайҳо:

Қайиқ сузар эди тузук,
Бу не сир, ҳайрон қолдим.
Сенинг совғанг — олтин узук,
Фрот ичра йўқолди.
Тунда кўрдим бу ҳолни мен,
Кўк қизариб келган он.
Башоратгўй шоир-ку сен,
Туш таъбирин эт аён!

Ҳотам:

Туш таъбирин аён этмоқ
Қийин эмас, ложарам,

Ташлаганди, сўйлаб эдим –
Венеция Дожи гам –
Узугини денгизга, хўш,
Денгиз сақлар-ку омон.
Минглаб қўшиқ хайрли туш
Менга айлади инъом.
Мен кезгандим аллақачон
Ҳиндистондан то Дамашқ.
Элтажакдир мени карвон
Ўзга юртга, этма рашк,
Лекин доим қўмсар юрак,
Айвон ёни дарахтзор.
Руҳим танни этади тарк
Сўнгги бўсанг билан, ёр.

* * *

Гинго Билоба

Келтирдилар чорбоғимга
Машриқдан дарахт, аммо
Бул дарахтнинг япроғида
Пинҳондир сирли маъно.

Табиатнинг сеҳримикин,
Барги нечун қўшалоқ?
Икки бўлак баргни ёки
Битта этганми мутлоқ?

Муаммони ечар ҳар ким
Шеърим ўқигани дам:
Сезяпсанми, менинг ўзим
Битта, лек икки одам.

* * *

Зулайҳо:

Кўп тўқдинг гўзал қўшиқлар,
Хўп ўқиди уни ошиқлар.

Ҳуснихатинг жуда ҳам машҳур,
Олтин билан безанган рақам,
Ҳар нуқтаси ажойиб, кўркам.
Ҳузурбахшдир ва айлар асир.
Ҳар бир янги қўшиқ янги ишқ —
Сабабчиси эмасми шоир?

Ҳоғам:

Ҳа, дилкаш кўз, тишлари дурдан,
Киприги ўқ, лаби лаъл ҳурдан,
Зулфи илон — мени банд этган,
Соҳир бўйин, момиқ сийнаси,
Юрагимда муҳаббат саси,
Ҳар дилбар ҳам гўзал сарвтан,
Лекин барча санамда якка
Сенинг сиймонг кўрганман, эркам.

* * *

Зулайҳо:

Кўкка қуёш чиқди, шу заҳот
Кирди унинг бағрига ҳилол.
Ажратолгай уларни қай зот?
Никоҳми бу? Недир? Ажиб ҳол!

Ҳоғам:

Дунёда жуфт яратиб Султон
Барча олий хилқатни, атай —
Ботирларни танлаб кўк томон
Парвоз қилмоқ учун чорлагай.
Сайёралар васли ҳам, дилбар,
Мену сенга монаддир, ахир.
Ўшатгандинг мени офтобга,
Эй гўзал ой, қучоғимга кир.

* * *

Кел, маҳбубам, салла ўраб бер
Нафис қўлинг била менга.
Эрон шоҳи Аббос ҳам меҳр —
Ила лаъл қадаган унга.

Ярашганди салла жаҳонгир
Искандарга бўлиб маъқул,
Дастор боғланг саркарда, амир
Дея фармон берганди ул.

Қимматбаҳо лаъл билан дастор
Безатилса аталади тож!
Уни кийса бизнинг ҳукмдор?
Бўлгай шону шуҳрати ривож.

Бошимга қўй оппоқ дасторни,
Кел, маҳбубам! Фароғатдадир —
Ким бағрига ололса ёрни,
Тожу тахтга не ҳожатдадур.

* * *

Кўп нарсага кўнгил мойил
Озига ҳам қаноат —
Қилдим, шунинг учун хушҳол
Яшадим, топиб роҳат.

Майхонада базм этсам
Хоҳ кулбада мен якка,
Хаёл доим сен билан банд,
Руҳ боғлиқ сен малакка.

Темур ҳукми, салтанати
Сенга аслида жоиз.
Лаъл Бадахшон мамлакати,
Феруза берсин денгиз.

Ширин-шакар, қуруқ мева
Серқуёш ул Бухоро,
Самарқанд — дафтар тўла
Қўшиқ тортиқ қилсин то.

Ормузд ҳақда сенга ёзсам,
Ўқир эдинг пайдар-пай.
Барча савдо йўллари ҳам
Сен учун хизматга шай.

Ҳиндистонниг ипагига
Сени ўрамоқ учун,
Брахманлар юрти меҳнат
Этаётир туну кун.

Ер остини титиб қиш, ёз
Кўмир, тош кесиб ҳарчанд,
Шайдоларинг топиб олмос,
Сени этмоқчи хурсанд.

Олиб чиққай денгиздан дур
Фавос сенга, қийнаб жон.
Бахш этмоқ-чун сенга ҳузур
Шоирлар битар Девон.

Басраданми, ё ўзга юрт
Зиравор, тутатқилар,
Қарвон билан барака, қут
Йўллаб сени шод қилар.

* * *

Самарқанд, Балх, Бухорони
Сенинг ҳусну жамолингга
Инъом этмоқ, ё этмаслик
Келмабди хаёлимга.

Берарларми шаҳаншоҳлар
Мулку кишвар? Гумондур.
Улар — доно, бою довар,
Лекин ишқда нодондур.

Журъат этмас шоҳ бу корга.
Юрт инъом этгай, илло,
Фақат сендай гўзал ёрга —
Мендай сахий бир гадо!

* * *

Ажиб ҳуснихат билан
Безаб жўнатганим дам,
Ул қоғозларни ўқиб
Кулиб қўйдинг, маликам.
Унда мақтанган эдим
Сенинг севгинг билан мен.
Кечирдинг, хайриятки,
Мендай мақтанчоқни сен.
Бу бахтлар омад эрур,
Бундан ҳасадхўрларга
Алам етмасун нечун?
Дўстларга эса қувонч —
Бахш айлар ифор каби,
Умр қувончи гўзалдир,
Шудир ошиқ матлаби.
Эҳтиросли ишқингни
Мисли копток мен томон
Ирғитяпсан ҳар нафас,
Ирғитяпсан, Зулайҳом!
Мен ҳам севги коптогин
Отяпман унга такрор.
Бу дақиқалар гўзал,
Бундайин бахт кимда бор?
Ва лекин кимлар сени
Мендан айирди, қаранг,

Неча йиллар айирди
Гоҳ армани, гоҳ фаранг.
Вайрон бўлган ишқ қасрин
Мен қайта этдим бино.
Унда ҳузур-ҳаловат
Биз-чун бошланар танҳо.
Кўлингда турли-туман
Ип бор, у билан шодон
Иқболни тўқияпсан —
Бахт ипи билан чаққон.
Шеър гавҳардур, ипга тиз.
Кўксингни безасин дур.
Аллоҳ оби раҳмати
Эрур у, дилга манзур.

* * *

Муҳаббатга муҳаббат бўлса,
Кўзлар кўзга, сўзлар сўз билан
Қовушса-ю бўсага бўса,
Нафас нафас билан, маҳбубам.
Шундай ўтар бахтли туну кун!
Кўшиғимдан келмагайдир ҳеч
Шу сабаб кайғу, ғамли ун.
Юсуф ҳам рашк этмасин нечун
Менинг бахтим кўриб эрта-кеч?

* * *

Зулайҳо:

Кулми, озод ё ситамгар
Англадилар ҳикматни:
Бахтдир инсон тутолса гар
Дахлсиз шахсиятни.

Умр деган ўтар, не ғам,
Ўтма ўзинг бенаво.

Нени қўлдан бой берсанг ҳам,
Ўзни бой берма аммо.

Ҳотам:

Минг офарин! Менда фақат
Ўзга фикр, ўзга савдо :
Заминдаги бор саодат
Сенда жамдур Зулайҳо.
Васлинг менга насиб этса,
Ўзга бахт даркор эмас.
Юз ўгириб мендан кетсанг,
Бўлажакман хору хас.

Мен – Ҳотамтой – сўзим адо
Қилмай туриб, хайрият,
Билиб қолдим – қандай сиймо
Бўлсам, дилинг этгум забт.

Сўзларимга гувоҳ Раббий!
Сени куйлагум, жонон,
Фирдавсий ё Мутанабий
Ёхуд бўлиб бир султон.

Ҳотам:

Бозордаги заргар дўконин
Қуршагандек рангин чироқлар,
Қизлар кекса шоирни қуршаб
Бермоқчисиз қандай сўроқлар?

Қизлар:

Зулайҳони куйладинг такрор,
Бунга қандай биз берайлик тан?
Ўзинг эмас, қўшигинг ошкор –
Ёндиради бизни рашк билан.

У бұлсайди хунук, бедаво,
Гүзал деб мақтардинг ўзига.
Ўқиганмиз Ботина зебо
Кўринганди Жамил кўзига.

Лекин биз ҳам чиройда кам йўқ,
Тасвирлашга айлагил ҳиммат,
Мақтасанг гар арзон, кўнглинг тўқ —
Бўлсин, сенга тўлармиз қиммат.

Ҳотам:

Майли, келгин яқинроқ сабзранг —
Қиз, васфингни этай бемалол.
Турмаклабсан сочингни аранг,
Бошинг масжид гумбази мисол.

Сен, мана қиз, эй нозик бадан,
Хуш қилигинг ярашар, лекин
Мунча сенинг қоматинг баланд,
У қадми, ё минорамикин?

Сен, кўз сузиб ўтирган эй, қиз!
Бир кўз у ёқ, бир кўз бу ёққа —
Термулади. Қочмоғим жоиз —
Сендайлардан далами, тоққа.

Чап кўзгинанг юлдуздай порлар,
Макру ҳийла ундан олмиш жой.
Етказди дилга озорлар
Ўнг кўзинг-чи, ҳалолликка бой.

Ошиқларни бири ярадор —
Этар доим, бири шифобахш.
Бир ўзингда икки хил кўз бор,
Сендайлардан ким этмайди рашк?

Мана сизга мадҳия, мақтов,
Севганимга исбот бу бари.
Гапларимда йўқ макру алдов
Ўзгача лек мен севган пари.

Қизлар:

То бўлмаса шоир содиқ қул,
Айланарми ишқ султонига?
Севган қизинг куйларми маъқул,
Лаб тегизиб ишқнинг жомига.

Қўшиқлари дилкашми ва ё
Бизлар айтган қўшиқдан марғуб?
Шундай бўлса агар-мабодо
Нечун пинҳон куйлар у маҳбуб?

Ҳотам:

Қанча чуқур бўлса, шу қадар
Чашма суви тиниқ бўлади.
Дилдаги ҳис-туйғу ҳар сафар
Ғаройиб бир қўшиқ бўлади.

Сизнинг қўшиқ гарчи ҳузурбахш,
Фарқи бордир, англайди ҳар ким:
Сиз ўз ҳақда куйлайсиз дилкаш,
У мен ҳақда куйлайди доим.

Қизлар:

Демак, ёринг бу ерлик эмас,
У самовий хислатга эга.
У ҳур экан, бўлди, билдик, бас!
Унга ҳавас этмайлик нега?

* * *

Ҳотам:

Зулфинг мени банд айламиш,
Оразинг теграсида,
Ул жигарранг илон эмиш,
Битмай бўлмас қасида.

Дилда эса сабр ила
Яна гуллади баҳор.
Замин ости тафтга тўла,
Эриб битди туман, қор.

Чўққиларни тонг нуридай
Ёндириб сен иситдинг.
Ҳотам баҳор ҳовурида
Ер оташин ҳис этди.

Соқий, май қуй! Куйиб ишқда
Кулга айланди танам.
Унутилган кулни кўриб,
«Мен куйдирган!» дер санам.

Зулайҳо:

Нега сени унутайин,
Икки ўт ёнмай нетар?
Сенинг кучли эҳтиросинг
Ёш дилга завқ бахш атар.

Шоирим, сен ишқ баҳосин
Бера оласан тўла :
Ишқдир ҳаёт ибтидоси,
Руҳ тирикдир ишқ ила.

* * *

Лаъли лабингдан бўса эт инъом,
Хиралик этсам сўкмагил асло.
Дорую даво излар-да ҳар он,
Дардга ҳар ким бўлса мубтало.

* * *

Бир-бирингдан мисли Фарбу Шарқ
Йироқ бўлсанг, гамга бўлма гарқ,
Ошиқ учун сарбон не даркор?
Муҳаббатинг бамисли қанот,
Бир нафаслик йўл эрур Бағдод.

* * *

Омонат бу дунёда ҳар ким
Недир билан овунар ҳар дам.
Менга овунч — ёниқ кўларинг
Ҳамда дилинг гупури, санам.

* * *

Ҳису ҳаяжонга кўмилдим, бироқ,
Висол онда хижолат ўзим:
Оразинг кўрсам — кар бўлар қулоқ,
Сен сўзлаган дам кўрмайди кўзим.

* * *

Ёди дилда, ўзи йироқда,
Ташриф этар билдирмай қийноқ.
Саси нуқта кўяр фироққа,
Мана, келди дилбарим қувноқ.

* * *

Йироқ кетса ёруғ кун
Қалбинг бўлмасин бўм-бўш.
Ҳали шеър ёзмоқ мумкин,
Май этмасанг ҳамки нўш.

Зулайҫо китоби

* * *

Бу китобни олтину дур билан, хуллас,
Безамоқчи бўлдим, жонни айлаб фидо!
Варағини қисқартириб асло бўлмас,
Мажнунларнинг сўзи қачон бўлган адо.

* * *

Дарахтнинг новдалари,
Кўряпсан, дилбар,
Мевалар тугмиш бари
Маржондай магар.

Ғўралар ҳали ўзни
Билмайди, бироқ
Уларни парваришлар
Бутоқ — арғимчоқ.

Қуёш нурина эмиб
Пишади улар,
Пўчоғини тарк этиб,
Нурга талпинар.

Югурар тор кулбадан
Қуёшга пешвоз.
Шундай шеърим, гулбадан,
Айлайди парвоз.

Зулайҫо:

Шўх чашма оқар эди,
Исмим сарлавҳасин сен
Сувга ёзиб қўйдинг, мен
Унга-да боқар эдим,
Сени сўроқлар эдим,
Ёзган-ку бармоқларинг.

Хиёбонни оралаб
Оққан сувда ҳам аммо
Ўшал ҳарф бўлар пайдо,
Тепада сенсан, ё Раб!
Сендан айрилмас кўнгил,
Муҳаббатим, боқий бўл!

Ҳотам:

Сарвларга жон бағишлар сув,
Севги майин қуйгил, муғбача!
Дунёга-да келиб кетишим
Зулайҳодан Зулайҳогача.

Зулайҳо:

Менга бўлмиш висолинг насиб,
Ғазал, бўсанг — лазизу ажиб.
Лекин дилинг сиқиб, этмиш ғаш
Қандай хаёл, қай туйғу яккаш?

Ҳотам:

Ҳар қилигинг мақтовга лойиқ,
Жон Зулайҳо, лекин мен — ошиқ
Ҳайратдамен, авваллар нега
Қўшигингни куйлардинг менга?

Энди эса, дилим ороми,
Ҳофиз, Саъдий, Низомий, Жомий
Байтларини қуйлайсан такрор,
Бундан мен рашк этипман, дилдор.

Ул зотларни мен ҳам, албатта,
Ўрганганман нуқтама-нуқта.
Янгилаб наволарини
Куйга солдим садоларини.

Айт-чи, кеча туғилган кўшиқ
Учун кимдан қарздордир ошиқ?
Сен қушиқлар тўқибсан, хуллас,
Унда борми бегона нафас?

Билки сен бор ҳар баётимда,
Парвоз этиб ишқ қанотида
Яша доим, эй ширин сухан,
Иттифоқда ошиғинг билан.

Зулайҳо:

Ҳотамим, сен бўлганда йироқ
Юрагимни ўртади фироқ.
Куйлаб эдим кўшиқлар ҳар он,
Бу кўшиқлар сеники, инон.
Зулайҳонинг шеъри бегона
Бўлармиди сенга, яғонам?!

* * *

Қофияни, дерлар, кашф этиш Баҳромгўр,
Дилдаги муҳаббат — мисрада жаранг.
Маҳбуби Дилором ҳам унга бўлмиш жўр,
Қофия ва оҳанг билан даъфатан.

Маҳбубам, ишқингда жон бўлганда пайваст,
Сўзларинг менга шеър айлади инъом.
Баҳромгўр Сосонийга йўқ менда ҳавас,
Султонмен, кашфимдир қофия-калом.

Ўзинг ҳадя этган ишқ кўшиғин масрур,
Юракни тўлдириб куйлаганим ҳам,
Бахтли ҳаётинг акс-садоси эрур,
Назар-ба назар, қадам-ба қадам!

Йироқдасан, шеърларим учиб толмагай,
Садоси йўқолур, сенга етар сўз.
Юлдуз нурун ҳижоб тўса олмагай,
Коинот севгиси каломда маҳфуз.

Акс-садо

Ўшатса гар этади жаранг —
Шоир ўзни шоҳ, ё қуёшга.
Лекин тунда унинг ҳоли танг,
Мунгли хаёл ўрмалар бошга.

Кўкнинг мовий тоқи ўралмиш
Ғамгин булут билан, юлдузим,
Юракдаги дардим кўзда ёш
Бўлиб оқар, рангпардир юзим.

Тун қўйнига ташлама танҳо,
Кўздан ҳар дам оқизиб ёшим,
Ойдин қуним танҳо ўзингсан,
Оҳ, моҳлиқом, ёруғ қуёшим.

Зулайҳо:

Ёримдан сен топиб дарак
Етказасан, намчил насим,
Фироқ дардин унга бешак,
Сенга шундан бор ҳавасим.

Қанотларинг шарпасидан
Дилда соғинч бўлар бедор.
Кўзида ёш боғу роғлар
Кутар сени зор-итизор.

Сенинг нафис нафасингдан
Ғам оташи сўнар эди.
Васл умиди бўлмаса гар,
Мен аламдан ўлар эдим.

Севгилимнинг ёнига чоп,
Қийналаганим айтма зинҳор,
Дардларимни айла пинҳон,
Токи ташвиш чекмасин ёр.

Фақат айла шуни баён
Оддий тилда сўзлаб озод,
У бор-ки мен тирикдурман,
Унинг ишқи — мен-чун ҳаёт.

Қайта топишиш

Васлинг бўлмиш насиб бугун,
Наҳот, моҳи тобоним?
Фироқ туни эди узун,
Фироқдан оғрир жоним.
Титратмоқда ўтган ситам
Вужудимни, булажаб!
Ўнгми ё туш? Бағримдасан,
О, қувончим, шакарлаб!
Оламдан йўқ эди нишон,
Истади Парвардигор,
Олам бино бўлди осон
Тартиб билан боякбор.
Амр этди У: « Бўл!» Шу заҳот
Бошланди-да ҳаракат.
Олам шаклин олди, ўтмай —
Бир « Оҳ!» демоқча фурсат.
Зулмат кўрқиб қочди дарҳол,
Нурга кўмилди жаҳон,
Унсурлар ҳам жонли мисол
Курашиб, айлар тугён.
Гўё улар этаётир
Бир-бирила торто-торт.
Таг-туби номаён бу —
Коинотда умрбод.
Борлиқ бекас ҳам гунгу кар,
Худо бор эди танҳо.
Кўк тоқига айлади амр,
Тонг бўлди шу он пайдо.
Кўкка сакраб турфа хил ранг
Осмон безанган фурсат,

Ранглардаги сеҳру жаранг
Пайдо этди муҳаббат.

Ажаб қудрат! Бир-бирини —
Тинмай излаб, даъфатан
Қовушади бир-бири-ла
Бир тан бўлар икки тан.
Севги тўла нигоҳларга
Чегара йўқ, йўқ ташвиш,
Энди Тангри амри билан
Инсон бошлагайдир иш.
Худди шундай сеҳрли тонг
Бағрингда бўлдим ҳозир,
Юлдузларнинг жарангидан
Туташди бизнинг тақдир.
Қодир Аллоҳ: «Бўл!» — деб яна
Амр этса иккинчи бор,
Ажратолмас бизни энди
Мингта рақиби маккор!

Тўлин ой чиққан кеча

Бекам, не деб пичирлайсиз,
Тилингизда не талаблар?
Аста-аста шивирлайсиз
Майга теккан каби лаблар.
Жоду этмоққами шайсиз,
Сўзингизми айлар нола:
«Менга бўса эт ҳавола!»

Чўғдай порлар бутوقда гул,
Юлдузларнинг рақси пастда,
Зумрад каби ҳар битта гул
Минг хил рангда ҳар нафасда —
Товланар, сиз сезмай нуқул
Банд эрурсиз бир наво-ла:
«Менга бўса эт ҳавола!»

Ошиғингиз собит аҳди,
Фироқларга этди тоқат,
Ул бебахтнинг шудир бахти.
Учрашасиз ушбу соат —
Ғойибона, висол пайти
Айтилган ой тўлган палла:
«Менга бўса эт ҳавола!»

Махфий битик

Ғайрат этинг, элчилар,
Аниқлангиз тиниқ,
Нуфузли битикларни
Тайёрланг аниқ.

Олам махфий битикка
Тўла, сиз шоҳид.
Барчасин ўқимоққа
Топурсиз калит.

Лекин менга дилбарим
Жўнатди бир хат,
Ундаги махфий битик
Ажойиб санъат,

Мисрасидан уфурар
Севги тугёни,
Висолдан берар дарак
Дил ҳаяжони.

Унда минглаб гуллардан
Ранглар олаганми?
Ғаришталар навоси
Тутди оламини.

Кўкни тутмиш пат қалам
Садоси беравж.

Қўшиқлари жаранглар
Денгиздай пурмавж.

Тилагинг алар учун
Кўп маъноли сир,
Лекин нишонга тегмиш
Камондаги тир.

Мен нени этдим ошкор
Бир сенга аён,
Ўзгалар билмас зинҳор
Сирни ҳеч қачон.

Инъикос

Ойинага қарадим, унда
Аксим бўлди дарҳол намоён.
Қўша бўлиб кўринди шунда
Кўксимдаги шоҳ берган нишон.

Манманликдан қараганим йўқ,
Бундай туйғу дилга бегона.
Мен қўшиққа аслида ошиқ,
Қўшиқ эрур мурод ягона.

Оинага бўлсам юзма-юз,
Тул эркакнинг хонаси аён —
Кўринар-у, узолмайман кўз,
Ул хонадон менга қадрдон.

Дарҳол юзим бурсам, шу заҳот
Йўқолади тасвир ва лекин
Қўшиқларим қоқару қанот
Келар менинг ёнимга секин.

Қўшиқларим бўлар нафисроқ,
Қўшиқ тўқиш — бу менга омад.

Токи танқид этувчиларга
Улар берсин кунлик даромад.

Турли сиймонг мисраларда жо,
Сени, дилбар, мақтайман мудом.
Гулчамбардай сени безайди
Олтин ҳарф-ла битилган калом.

Зулайҳо:

Кўшиғингдан айладим ҳис
Дилбарим, деган заҳот.
Фақат бир мен ҳақда ёлғиз
Экан сен тизган баёт.

Унутмасман висол онин
Бўлсанг ҳамки йироқда,
Ишқ лаззатин тотган жонинг
Мени эслар фиरोқда.

Аё, дўстим! Назар айла —
Юракка, ойна у.
Бўсаларинг муҳр янглиғ
Кўксимда турибди-ку.

Ширин Ғазал ва Ҳақиқат
Мени айлади асир.
Бизнинг оташин муҳаббат
Шеърнинг либоси ахир.

* * *

Ойнаи жаҳаннамо на даркор,
Искандарга бергил уни, чунки у —
Элларни-да қўшиб, мутеъ, хору зор
Ва саргардон айлаган эди мангу.

Баридан кеч, бегона ахир улар,
Сен мен учун қўшиқ куйла ҳар соат.
Билки, сени яхши кўраман, дилбар,
Билки, бир сен менга ҳукмдор фақат.

СОҶИЙНОМА

Зулайҳо:

Таъбинг нохуш, не сабаб, айла баён?

Ҳотам:

Биласанми Вужуд экандур зиндон,
Руҳни Вужуд ичига киритганда
Билмасдики, тирсаги сифмас анда.
Эрк истаб Руҳ тўрт ён бош урар гарчанд,
Лекин зиндон занжири айлайди банд.
Вале икки қарат хатарли бу ҳол
Тутолмаса ўзни, яшамоқ маҳол.

* * *

Модомики Вужуд экандур зиндон,
Нечун зиндон мунча ташна, эт аён?
Руҳ-ку анинг ичида туриб қолгай,
Ақлу хушни ўзида сақлаб олгай;
Вале бир жом майи ноб ичган заҳот
Бошланади андин кейин от-ҳо-от!
Деворни Руҳ этмоқчи майда-майда,
Май шишасин синдиргандек майзада.

* * *

Бу бир қабиҳ фоҳиша,
Кекса, фирибгар жонон,
Дунёдир унинг номи,
Мен ҳам алдандим осон.
Ўзгаларга этгандай,
Ишончимни олди у,
Сўнгра олди орзумни,
Чанг солмоқ бўлди, шунда —

Қочдим мен айлаб ҳазар,
Хазинамни мангуга
Асрамоқ-чун бехатар.
Уни бўлиб берайин
Соқи-ю, Зулайҳога.
Ҳар иккаласи олсин
Истаганча инъомдан.
Лекин мен-чи, бадавлат,
Дилда ишқнинг қувончи,
Ишонч келар қайтадан,
Ишқингизнинг ишончи.
Куйилди жом ичра май,
Дам ганимат, минг шукур.
Бундан бошқа не керак,
Не керак бошқа ҳузур?!

Соқий:

Сени кўриб бозор-растада :
«Улуғ шоир!» — дейдилар, аммо
Сен куйласанг — тинглар вужудим,
Сукут этсанг — унда ҳам маъно.

Танҳо қолсам севгим аланга —
Олар, борми бўсангнинг сеҳри?
Сўз — ўткинчи, унга шул мақом,
Бўсададур мангулик муҳри.

Ўзгаларга куйлагин кўшиқ,
Ножоиздир бермоғим ўгит :
Соқий билан бўлганда лекин
Кўшиқ эмас, яхшидир сукут.

Ёз туни

Қуёш аста ботаётир,
Жилва этар мағрибда нур.
Бу гўзал ҳол, биласанми,
Қанча фурсат давом этур?

Соқий:

Мен чодирдан ташқарида
Туриб қўкка солгум назар.
Чорлагайман сени, жаноб,
Тунда шуъла сўнмаса гар.

Чексизликка шайдодурсан,
Жаранглидур исмлари,
Бир-бирларин мадҳ этар
Мовий осмон жисмлари.

Энг ёруғ нур шундай куйлар:
«Менинг шуълам илоҳийдур,
Худо сизга этса тақдир
Мангуликка — сочасиз нур».

Тангри гўзал, унинг нури
Теккан ҳар жой эрур нурфош,
Қушларни у сақлар омон,
Уясида бўлиб қўлдош.

Ўзга бир қуш сарв дарахти
Новдасида мудраб турар,
Тонг шабнами тушгунича
Худо ҳофиз тушлар кўрар.

МАСАЛНОМА

Денгиз ичра кўкдан тушмиш бир томчи,
Денгиз тошиб, тўлқин бош урар ҳар ён,
Чиганоққа Худо айлади фармон:
«Эътиқодли, жасур томчини ют-чи!»
Худойимнинг қудратига шак йўқдир,
Томчи дурга айланди сабр билан.
Минг хил рангда ярқираб у сочди нур,
Сўнг шоҳ тожин ўзига этди ватан.

* * *

Тунда булбул этган наво
Етди Ҳаққа. Худо шу он
Олтин қафас этди инъом,
Вужудимиз экан аммо
Шундай қафас – худуди бор.
Юриб бўлмас унда озод,
Шуни ўйлаб туриб, ҳайҳот,
Юрак ўксиб куйлар такрор.

Мўъжизага ишонч

* * *

Қўлдан тушиб синганда жом
Лаънатладим наҳс онни,
Мен ноумид бўлиб шу он
Қаргадим шум Шайтонни.

Жом синиғи узра йиғлаб
Турганимда бағрим хун,
Ўзга жомни менга Худо
Яратиб берди бутун.

* * *

Чиганоқнинг дастидан қочиб
Келган гавҳар заргарга деди:
«Гўзаллигим билан нур сочиб
Турибман, сен бузасан энди.
Пармалашни кўзлабсан, ҳайҳот,
Вужудимни тешиб бузасан.
Икки пуллик мунчоқни, наҳот,
Мен билан бир ипга тизасан?»
«Заргар фойда топай деб шошар,
Узрим қабул айлагин, гавҳар!
Қимматсиз тош қиммати ошар
Сен-ла ипга тизилса агар».

* * *

Кўриб товус патини Қуръон ичра,
Мен кўмилиб қолдим ҳаяжон ичра.
Хуш келибсан, муборак бўлсин жойинг,
Тушибсан кон ичра, очиб чиройинг.
Худомизнинг улкан қудрати гўё
Бўлган каби кичик юлдуз ичра жо.
Сендаги ҳусн эрур ҳусни илоҳий,
Тушган, ахир, сенга Тангри нигоҳи,
Ҳавас этиб подшоҳлар ҳам шу сабаб
Сени тождай бошга кўтарар, ажаб!
Гўзалликда сен қушларнинг подшоҳи,
Камтарликни ўзинга этсанг пеша,
Илоҳ сенга ҳамроҳ бўлгай ҳамиша.

Шоҳда икки хазиначи бор эди,
Бири олар, ўзгаси этар инъом.
Бири йиғса, ўзгаси хайр-садақа
Этар эди қашшоқларга беармон.
Ушал сахий ўлиб қолди, во дариг!
Лекин унинг ўрнига бошқасин шоҳ
Тополмади излаган билан мутлоқ;

Хазиналар тўлиб кетди баногоҳ.
«Бу не офат, фалокат эрур!» — деб шоҳ
Ўйлагунча токи бошини ушлаб
Олтинларни қайга қўймоқни билмай,
Ҳамма қолди ҳайрат бармоғин тишлаб.
Бу воқеа асли зўр ҳикмат, бироқ
Сахий одам жойи бўш қолгай мутлоқ.

* * *

«Қорнинг нечун қоп-қора, қозон?»
Сўраб қолди янги гул тувак.
«Ошхонадан йироқсан ҳар он
Лофинг шундан бермоқда дарак.
Қўлу юзинг гарчи покиза.
Кетингга бир боқсайдинг, шу дам —
Гапирмасдан, бўлардинг изза».

* * *

Барча инсон кичик ё катта
Йигиради тун-кун, албатта,
Ўз оламин ўргимчак мисол
Ва ўлтиргай у ерда хушҳол.
Ул ўргимчак уяни, ҳайҳот,
Тозаламоқ бўлсанг, шу заҳот —
Қасрим буздинг, — деб айлар фарёд.

* * *

Абадийлик бахш этмоқ учун
Инжилга-да Исо пайғамбар,
Кўкдан тушиб айламиш тун-кун
Шогирдларга Ҳақ сўзин хабар.
Баён айлаб Худо сўзини
Исо кўкка айлади парвоз.
Шогирдлар-чи, эшитганини
Ўзларича этди ёза-ёз.

Хотираси аларнинг ҳар хил,
Ҳақ каломин ҳар хил битарлар.
Насронийлар қиёматгача
Аниқ сўзни билмай ўтарлар.

Марҳабо

Одам Ато жаннатул маъво
Ичра ухлар эди бемалол.
Яратдию Ҳаввони Худо
Ва бағрига қўйди жон мисол.
Аларга бахш айлаб муҳаббат
«Марҳабо!» деб аларни суйди.
Лабларида табассум фақат
Алар дарҳол чирмашди-қўйди.
Ҳайратангиз эмас бу ҳолат,
Бунинг бари илоҳий қудрат.
Севиб қолгунг, аён Аллоҳга
«Марҳабо!» деб берган фармойиш,
Бағрига кир, шу ахир хоҳиш.
Сен —Худонинг хоҳиши, малак,
Офатлардан асрайман бешак.

ФОРСИЙНОМА

Кекса оташпараст васияти —
Менга фарздур васият этмоқ.
Сўнг адамга беармон кетмоқ.
Сигингандим оташга ҳар он,
Мени сизлар этдингиз икром.
Олтин, зарга бурканиб агар
Шоҳ ўтганин кўрсак муқаррар,
Яқинлари қуршовида у
Гавҳар каби порлайди мангу.
Қай бир дилда кўпгайдир ҳасад?
Гўё офтоб нурын беадад
Дарнавид тоғ узра сочгандек,
Бундан зулмат кўрқиб қочгандек.
Тонг маҳали кўкдаги зиё,
Қайси кўзни этмас маҳлиё?
Минг марталаб тушса-да кўзим,
Ҳаяжонга тушганман ўзим.
Шоҳона тахт узра Худойим
Ўтирганин ҳис этиб доим.
Қайга тушса нигоҳи аён
Нурга тўлар, ўзгарар, инон.
Оташ ёнар — илоҳий қудрат,
Кўзим басир, кўргин бу фурсат.
Бошим ерга қўймай нетарман,
Мен сийначок,сажда этарман.
Муқаддас бир васиятим бор,
Хотирага муҳрланг зинҳор :
«Машаққатли бетарк ибодат»
Бағридадир асли моҳият.

Чақалоқ-чи, чўмиб ҳузурга,
Қўлин чўзган маҳали нурга,

Вужудини, Руҳини дарҳол
Қуёшга гарқ айланг бемалол.

Марҳумларнинг руҳин айланг шод,
Неки чиркин, мурдор шу заҳот
Қўмиб ташланг заминга бир-бир,
Замин пинҳон тутмоққа қодир.

Дарахтларни ўтқазинг қатор,
Қуёшдан нур эмосин зинҳор.
Далангизни тутинг покиза,
Қуёш, олов — асли мўъжиза.

Ариқдаги сувни ҳам мудом
Пок тутингиз, этмасдан ҳаром.
Зиндаруддай бўлсин мусаффо,
У сув тоғдан оққандир илло.

Ариқларни қазингиз нишаб,
Токи оқсин суви шилдираб.
Қўпаймасин ариқда зинҳор
Қамиш, ёхуд ҳаром жонивор.

Қайда еру сув эмас ифлос,
Қуёш нури унда беқиёс.
Қайда меҳнат шараф бўлса, бас,
Унда ҳаёт боқий, муқаддас.

Сиз риёзат чекиб шом-наҳор,
Ўзингизни поклангиз ҳар бор.
Сиз қоҳиндай ўзни айланг бахш,
Худо расмин тошга айланг нақш.

Оташ бўлса қувонар кўнгил,
Тун ёруғдир, вужудинг энгил.
Оташ айлар мазали бетин
Ҳайвон гўштин, мева шарбатин.

Ўтин жамланг, хузур намоён,
Унда қуёш уруғи пнҳон.
Пахта экиб эдинг вақтхушлик,
Чунки ундан ясалар пилик.

Кўкдаги нур шуъласи бешак
Ҳар гиёҳда зуҳур этажак.
Ҳар тонг дилда бўлсин бир хоҳиш,
Худо тахтин айлангиз олқиш.

Унда ҳаёт муҳри намоён,
Фаришталар кутади фармон.
Етти фалак узра бериё
Айтурлар Ҳақ номига сано.

Зиндарудни тарк айлаб, ёху!
Мен осмонга учаман, мангу.
Қуёш билан қовушиб, аммо
Сизни этиб тураман дуо.

* * *

Қуёш нури эмган ерни
Ардоқласа агар одам,
Ток ҳам сезар унинг меҳрин,
Узум солар бўлиб кўркам.

Майга тўкар ток кўз ёшин,
Ким нўш этса уни пайдар-пай.
Баъзи ҳисни уйғотиб у,
Баъзисини маҳв айлагай.

Қуёш нури барча ишга
Қодир эрур, бу ҳол аён.
Ундан баҳра олганларни
У куйлатиб айлар шодмон.

ХУЛДНОМА

Жаннатдан сўзласа содиқ мусулмон,
Жаннатда кезгандай тасвирлар, бешак —
Ишонар не ваъда айлаган Куръон
Бу эса мустақкам иймондан дарак.

«Бандалар гуноҳин афв айла, Худо!» —
Деб машҳар кунда сўрар пайғамбар.
У бизга қалқондур машҳарда, илло
Бўлмасин дилларда шубҳаю кадар.

Абадий маконда янгича ҳаёт —
Тарзини билдирди, билиб бу сирни,
Мен яна навжаҳон бўлиб шу заҳот
Бўйнимга боғладим ушбу занжирни.

Бағримни тўлдириб, дилимга ором
Бахш айлаб турибди самовий лаззат.
Қўлимда кавсарнинг суви тўла жом,
Рўпарамда эса абадий жаннат.

Тақводор мардлар

/ Бадр жангидан сўнг, юлдузли осмон остида /

Муҳаммад (с.а.в.) сўзлари:

Аза очиб айласин фарёд
Мурдаларнинг устида душман.
Бизлар учун бундай хислат ёт,
Чунки шаҳид дўстлар топар шан.

Етти осмон дарвозаси ланг
Очиқ шаҳид дўстларга ҳар он.

Улар руҳи шубҳасиз, қаранг,
Жаннат ичра бўлади меҳмон.

Буроқ отга миниб кўк томон
Чақмоқ каби учганда илдам,
Кўрдим етти беҳиштни шу он,
Юрак тепа бошлади хуррам.

Сарвзорда Ақл дарахти
Мева солиб топмоқда камол.
Удир ҳаёт дарахти, бахти,
Соясидан чор-тараф хушҳол.

Шарқдан ширин шамол елади,
Фаришталар қўшиғини у
Қанотида олиб келади,
Барин кўриб қувнайсан мангу.

Фаришталар боқар синчиклаб.
Қаҳрамонми? Қайда жароҳат?
Текширади улар очмай лаб,
Кўрсатгандинг қандай каромат?

Ҳар жароҳат ҳисобда эрур,
Наслу насаб эса йўқолур.
Жароҳат – шон, шараф, гавҳар, дур,
Иймон каби фақат у қолур.

Сени ажиб хиёбон аро
Элтгай малак етаклаб дарҳол.
Узум суви дорудай шифо
Андин ичиб бўласан хушҳол.

Ва дафъатан яшаражаксан,
Барча бунда пок ва тўғри дил.
Гуруҳингнинг бекаси бўлар
Кимга қўнглинг бўлар гар мойил.

Сен энг гўзал малак васлига,
Суҳбатига бўласан восил.
Ҳасад йўқдир, қувноқ, аслига
Дил муродинг бўлади ҳосил.

Ҳар битта ҳур таклиф этади
Ўз базмига сени беминнат.
Қўлингдан кўп аёл тутади,
Лекин галва этмаслар ҳеч вақт.

Ўзга жойни этмайсан ҳавас,
Ҳеч кўнглинга урмас бу қизлар.
Бу бодадан бўлмагайсан маст,
Ҳамма шундай маконни излар.

* * *

Мен қисқача айладим баён,
Ҳар мусулмон этсин ифтихор.
Этажакдир жаннатни макон
Жангга кирган ҳар бир тақводор.

Жаннатий аёллар

Садоқатли тўрт аёл бор,
Беҳишт ичра кирар бешак,
Покдир алар ва тақводор,
Иймониға келтирманг шак.

Бири дилбар Зулайҳодур,
Юсуфини у чорлайди.
Анинг офтоб жамоли нур
Каби беҳиштда порлайди.

Иккинчиси Биби Марям,
Она эрур Исога у.
Лек Исони ҳочга михлаб
Ўлдирмоқ бўлдилар, ёху!

Хадичаи Кубародир
Учинчи жаннатий аёл,
У туфайли Пайғамбарга
Боқди бахту шуҳрат, иқбол.

Тўртинчиси Фотимадир,
Фариштадай анинг қалби.
Нодир қиз у, асл хотин,
Эзгуликдир ҳар матлаби.

Ҳар тўртовин жаннатда биз
Кўриб қанча мадҳ этсак кам.
Хотиржаму ёшу қувноқ
Унда мангу яшар одам.

Ижозат

Хур:

Сен бамисли жаннатмакон?
Киришинг гумон ҳали.
Жаннатга мен ўзим посбон,
Кўринишинг шубҳали.
Муслиммисан, сийратингни
Аён эт, ҳаққа ошиқ.
Курашингми, хизматингми
Беҳиштга эмиш лойиқ?

Магарамки, сен қаҳрамон,
Қаерингда жароҳат?
Айтгил, недан шуҳрату шон,
Жаннатга сўнг ижозат.

Шоир:

Такаллуфсиз гаплар дединг,
Бенафдур йўлим тўсмак.

Мен ҳақиқий Инсон эдим
Қурашувчи —бу демак.
Кўксимга боқ, не учун қон,
Унда ненинг изи бор?
Ҳаёт макри, севги — ҳижрон,
Уни этмиш ярадор.

Куйлатганди этиб бовар
Муҳаббатнинг қудрати.
Гарчи дунё ўтиб кетар,
Боқий дўстлик ҳиммати.

Чақнаб турдим гоҳ яшиндай
Жўр бўлиб оқилларга.
Токи севги оташидай
Кирсин номим дилларга.

Йиғиштиру итобингни
Кирит, топай бериб тан,
Абадийлик ҳисобини
Момиқ бармоқларингдан.

Акс-садо

Хур:

Буйруққа мувофиқ
Асли мен дарвозабон,
Эсингдами, ошиқ,
Бизлар суҳбатлашган он.
Қаердандир келувди ажиб оҳанг,
Жарангида намоёндин турфа ранг.
Борлиқда ҳоким наво,
Кўринмади лекин уни чалган зот,
Тина бошлади садо.
Мен эсладим бу куй ўша-ўшадир,
Қўшигинга ўхшайдир.

Шоир:

Ёри жоним, қойилман!
Хотирангда қолибман мангу.
Замин узра янграган оҳанг
Асли акс-садоси бу.
Кенг осмонни қўшиқлар қучар
Пастда қолар баъзи куй алҳол,
Баъзи қўшиқ шиддат-ла учар
Пайғамбарнинг бедови мисол.
Жаннат дарвозаси олдидаги сас
Менинг оҳангларимдандир.
Ани тинглаб дугоналаринг бир-бир
Роҳатлансин ҳар нафас.
Кейин акс-садодай, хуллас,
Пастга алар сочсин куйларни,
Яна ерни қучсин у.
Даф айласин дилдаги ғамни
У мисли илоҳий руҳ.
Янграйверсин-да мангу.
Шодмон этиб икки оламни.
Сен-чи, менга айлаб илтифот,
Ёнгинангдан бергил жой.
Мудом севгинг менга мукофот,
Шу ер танланган сарой.
Ҳеч ким мендай сени севарми?
Мангу бирга бўлайлик икков,
Дарвозага бошқа бевани
Қўймоқ керакдир дарров.

Шоир:

Ҳайратангиз бўсаларинг, лабларинг,
Ажиб сирни этмай тур, майли, ошкор.
Лекин айт-чи, ерда бўлганмидинг, ёр,
Уда не эди номинг?
Менга таниш ишқинг, каломинг,

Қасам ичиб исбот этаман, бешак —
Унда номинг Зулайҳо бўлган, малак.

Хур:

Чор унсурдан бизлар яратилганмиз,
Булар —обу оташ, тупроғу ҳаво.
Тупроқ иси бизга ёқмайди аммо
Шу сабабли тушмаймиз пастга мутлоқ.
Вале ташриф айласангиз биз томон,
Хизматдамиз бегумон.

Биласанми, тақводорлар Пайғамбар
Тавсияси ила жаннати бўлиб
Келганида, аларга бўлдик чокар,
Қабул этдик барин қувончга тўлиб.
Эркаладик, силаб-сийпадик ҳар дам,
Фаришталар ҳайратга тушди бундан.
Битта-битта келиб алар шу ёққа,
Бизни этди ўзларига маъшуқа.
Кейин бизни ҳисоблаб бир хизматкор,
Паст табақа дея бердилар озор.
Биз бўлсак-да мулойим, хушхулқ, ҳалим,
Ерга қочмоқ бўларди алар доим.

Биз —самовий зотлар учун ва лекин
Умуман ёт эди бу каби ахлоқ.
Фикримизни тингламас эди ҳеч ким
Бу ишга биз қарши бўлсак-да мутлоқ.
Пешвоз чиқдик, самовотда Пайғамбар
Буроқ отга миниб айлаганда сайр.
Аршдан қайтиб келганда Расулуллоҳ
Ёнимизда тўхтаб айлади нигоҳ.
Пайғамбарни ўртага олдик шу он,
Хушхулқ эди сарвари икки жаҳон.
Суҳбат этди биз билан анча фурсат,

Суҳанлари эди ғоят пурҳикмат.
Сўзларида пинҳон эди сир-асрор,
Чунки ерлик фикри бошқача экан,
Бизлар учун англамоқ эди душвор,
Маъшуқангиз бўлмоқ бизлар учун тан .

Шундай қилиб иззат-нафс бўлди барбод,
Лабни буриб қизлар қолдилар, ҳайҳот!
Ҳаётимиз абадий бўлмоғи ҳақ,
Бўлмоқ керак, демак, барига бефарқ.

Қайга тушса нигоҳимиз – кўрдик биз,
Қандай бўлса, шундай даврон сурдик биз.
Биримиз оқ, биримиз сабзранг, малла,
Бизларни кўр ноз-фироқ этган палла.

Гап сотибон ҳуда-беҳуда, хуррам,
Ўз уйимиз каби яшаймиз ҳар дам.
Саодатманд эрурмиз, бу жой – аъло,
Не истасак, бари бўлар муҳайё.

Ҳазилни сен билмагайсанми, илло,
Сен жаннатий суратимга маҳлиё.
Бўса олмоқ, қучоқлашга уста сен,
Не бўларди Зулайҳо, бўлмасам мен?
Соҳибжамолмиди ўшал ойимқиз?
Демак, томчи сувдай ўхшаш эканмиз.

Шоир:

Қамаштирдинг кўзни, самовий хилқат!
Билмай қолдим қайда рўё, ҳақиқат.
Ошаётир лекин ҳайратим, олмон –
Забонида сўзляяпсан, сўзинг – шеър.
Олмонликнинг қалбин айлаб қўйдинг ром,
Ҳурларнинг-да тилида бор экан сеҳр.

Хур:

Чарчоқ билмай мисралар тизгин мудом,
Қалбинг нени амр айласа, ёз дадил!
Маъқул биздай жаннатийларга, инон,
Ҳақ сўз билан қўшиқ куйласанг одил.
Ҳайвонлар ҳам, англа, олар мукофот.
Қўпол сўздан ҳурлар ранжимас, зотан —
Биз сезамиз дилингда не ҳиссиёт.
Унда чашма кўз очса, англаш керак,
Жаннат ичра оқар ул чашма бешак.

Хур:

Эркаладинг бармоғимни тутиб боз,
Эслайсанми, неча асрдан буён
Бирга ҳаёт кечиряпмиз беармонқ

Шоир:

Йўқ! Эслашга хоҳишим йўқ, сарвиноз!
Ҳар гал сени қучсам — янги бир лаззат,
Ўпичингда —бокиралик ва иффат.
Ҳар дақиқа мени қийнайди хаёл,
Наҳот, бир кун тугаб қолади висол?

Хур:

Мен айладим шунга эътибор,
Хаёл сени элтади такрор
Аллоҳимнинг аршин кўрмоққа,
Олам бўйлаб учасан якка.
Маъшуқангдан бегона бўлма асло,
Қўшиқлар тиз унга атаб доимо.
Дарвозадан ташқарида не оҳанг?
Бунда эса не куй этмоқда жаранг?
Зулайҳонинг шеърин куйла, албатта,
Чунки қўшиқ тўқимаслар жаннатда.

* * *

Эъзозланган аёлларга
Жаннатдан жой белгилангандир.
Англа, тўрт ҳайвонга ҳам.
Унда алар яшайди мангу,
Тақводордай хотиржам.

Бири Исо улови эрур,
Ажиб хислатли эшак.
Пайгамбарга хизмати манзур,
Жаннатга кирар бешак.

Бу ҳадисга Бўри риоя
Айлади эртаю кеч:
«Бадавлатдан қўй олгин,
Камбағалга тегма ҳеч».

Шу сабаб у жаннатий эрур.
Булардан сўнг тортиб саф,
Вафодор ит кирар жаннатга,
Ул итдур Асҳоби Каҳф.

Абу Ҳурайранинг мушуги
Беҳиштдан топар паноҳ,
Чунки уни сийпалаганди
Муҳаммад Расулуллоҳ.

Энг олий мақом

Сабоқ бермоқ учун жадал –
Этган ҳар кимса фақат,
Дил тубида етиб аввал
Сўнгра сўзламоғи шарт.

Олий мақом хусусида
Сўралганда, тутилиб –
Қолмаса гар, кетажакдир
Икки дунё қутилиб.

Баъзилар-чи, қабр ичра ҳам
Дер, қулайлик этиб бер.
Абадийлик ичра ҳар дам
Ердагидай яшай дер .

Вале жаннат ичида Рух
Этганида фароғат,
Турфа гулу мева – шукуҳ,
Гўзаллар этар хизмат.

Эски, янги дўстларини
Бунда кўрмоқ истар у,
Таасуротин билдирмоқчи
Олмон тилида мангу.

Лекин бизга нотанишдир
Фаришталар шеvasи,
Қандай турлаб, туслайдилар
Сўзни, келар ҳавасинг.

Улар билан имо этиб
Кўз-ла сўзламоқ мумкин,
Ҳайратингнинг изҳорига
Товуш не даркор лекин.

Кетар арши аъло томон
Сўздан товуш ажралиб,
Унда абад бўлар меҳмон,
Мангуликка айланиб.

Жаннатда ҳам бешта ҳисни
Беражакдир Худойим,
Лекин менга бештасини
Бир этиб берар доим.

Абадийлик узра кезиб
Чарчамагайман аммо,
Аллоҳ сўзи поку мақбул,
Аллоҳ сўзида бақо.

Шиддат билан кезсам ҳамки,
Чексизликда йўқ ҳудуд.
Абадий ишқ ичра сингиб,
Эриб кетаман беҳуд.

Асҳоби Каҳф

(Етти уйқудагилар)

Саройни тарк этмоқ бўлди
Султон севган олти ўғлон.
Бунга сабаб: «Худоман!» деб
Султон ўзни этди эълон.
Атрофида пашша кезар,
Бир пашшани йўқотолмай
Сарой ўзни ожиз сезар.
Пашша учар, пашша қўнар,
Бўлмас асло уни тутиб,
Юборганди гўё Худо
Бу пашшани элчи этиб.

«Хўш,— дейишди ул ўғлонлар,
Бунда ҳикмат бордир тайин.
Бир пашшага етмас кучи
«Худоман!» деб сўзлар тагин.
Биздай еяр,ичар.Шуми —
Қуёш, ойни яратган зот?
Аллоҳ якка яратувчи.
«Қочишдадир энди нажот!»
Улар фикрин тўғри топиб
Йўлда ҳамроҳ бўлди чўпон.
Ўғлонларни асради у
Форга кирди сўнг еттовлон.
«Сафингизга мени қўшинг!»
Деб келди ярадор бир ит,
Форга ани киритдилар
Ухламоққа этиб умид.

Уларнинг бу шаккоклиги
Шоҳга аён бўлгани кез:
«Беркитингиз, — дебди, — маҳкам
Форни гишту ганж билан тез.

Осмоқ, ўтга ташламоқдан —
Кўра ушбу жазо жоиз».

Фор ичида қолганларга
Мангу уйқу бермиш Худо,
Гоҳ чап томон, гоҳ ўнг томон
Қўйиб аларни доимо
Бир фаришта хабардорлик
Этиб турар, токи алар
Вужудлари тоза турсин.
Қуёш доим сочсин деб нур
Тешик этиб қўймиш горни.
Унда тоза ҳаво ҳар дам
Етти ўғлон ухлар жовид,
Ҳаво тоза, ширин ухлар
Яралари тузалиб ит.
Йил кетидан йиллар ўтар,
Уйғонишди алар бир кун
Султон қурган девор қулаб
Тамлихо-чи, деди мамнун :
«Этай майли мен таваккал,
Олтин танга чўнтакда бор,
Озиқ-овқат олиб келай,
Билдирмасдан шоҳга зинҳор».

Исо алайҳиссаломга
Неча йилдан бери шаҳар
Қавм ҳисобланар эди,
Тамлихо бундан беҳабар.
Шаҳар ичра кирди йигит,
Миноралар ортда қолди.
Нонвойга пул чўзди дарҳол,
Нонвой аюҳаннос солди:
«Даққиюнус хазинасин
Топибсан-да, гапир, шайтон!

Олтин танганг маълум этди,
Ярмин менга айла инъом!»
Жанжал катта бўлиб шоҳга —
Хабар етди, шоҳ ҳам ҳайрон.

Тамлихо зуд исбот этар
Ўз ўтмишин сабот билан.
«Мана бунда мен қурган уй,
Бу устуннинг тагини сан
Қазиб кўр, мен яширган пул!»
Гапида йўқ эди ёлғон,
Авлодлар ҳам келди бир-бир,
Ақраболар бўлди ҳайрон.
Бу Тамлихо — катта бобо,
Наҳотки, шу ёш ўғлондир?
Фарзандлари ҳақида у
Ҳикоялар тинглар нодир.

Тизилганда бўлди исбот
Ақраболар жасур, ботир.
Тамлихонинг жасорати
Қондан-қонга ўтган, ахир.
Зурриёти бўлди аниқ,
Бу сир элни ҳайрон этди.
Сўнг ғордаги дўстларидан
Хабар олмоқ учун кетди.

Султону халқ эргашдилар,
Чиқмай шоҳу халққа пешвоз
Ва лекин у бўлди ғойиб,
На из қолди, на бир овоз.
Ғор эшиги бўлди маҳкам,
Ҳазрати Жабраил филҳол
Элтиб жаннат ичра қўйди
Саккизини ҳам бемалол.
Аллоҳ шундай бўлишини
Буюрганди бе қилу қол.

Хайрли тун

Парвоз этиб қўшиқларим
Халқ дилини айланг макон!
Жаннат ичра ул Жаброил
Руҳимга куч этгай инъом.
Мен навқирон бўлиб, қайта
Қояларни чўкич билан
Ушатмоққа бўлгум қодир.
Юрак завқу шавққа пайванд.
Барча замон мардларини
Тўплаб жаннат ичра аҳил,
Кайфу сафо, ҳузур айлаб,
Сухбат этгум, марди оқил.
Ҳудуди йўқ беҳишт аро
Боқийлик бор. Гўзаллик жам.
Унда яйраб сайр этасан
Вафодор ёр, эй маликам!

МУҲАММАД (С.А.В.)

Бизнинг қарашлар, албатта, ё шеърятга асосланган ёхуд шунга (яъни шеърятга — С.С.Б) қайтиб келади, демак, ўз мақсадларимизга гоят мувофиқ ҳолда, мабодо, бу фавқулодда ажойиб инсон (яъни Муҳаммад с.а.в — С.С.Б.) ҳақларида гапирмоқчи бўлсак, биз даставвал у киши қатъийлик билан исбот қилган ва ишонтирган хусусият тўғрисида сўзлаймиз; у киши шоир эмас, балки пайғамбар ва Қуръон одам томонидан ёзилган панду насиҳат ёхуд эрмак учун мутолаа этилувчи китоб бўлмай, у илоҳий қонунлар мажмуасидир. Шоир билан пайғамбар орасидаги тафовутни аниқ кўрсатмоқ учун шун билдирмоқ жоиз: уларнинг ҳар иккаласига ҳам ҳаяжон ва илҳом Худо томонидан берилади, аммо шоирга бахш этилган иқтидор фақат айшу ишратга сарфланиб, одамларга ҳузур ҳаловат бағишламоққа йўналтирилади, шоир ўз асарлари билан шон-шуҳратга ва ҳаммавақт ўз ҳузур-ҳаловатини кўзлаб яшамоққа эришади. Бошқа мақсадлар унинг назаридан четда қолади, у хилма-хил ижод қилмоққа тиришади, бу билан ўзининг ақлу донишини ва услубларининг чегарасиз эканини кўз-кўз этади. Пайғамбар эса фақат бир нуқтага тикилади — бу унинг учун аниқ мақсадни ифодалайди; унга етмоқ учун у энг оддий воситалардан фойдаланади. У маълум бир таълимотни эълон этади ва худди бир туг (байроқ) остида халқ бошини қовуштиргани мисол, шу таълимот атрофида одамларни йиғмоқни ният қилади. Бунинг учун эса, оламнинг комил ишончига сазовор бўлмоқ зарур; шу сабаб доим бир маромли (монотон) ифода тарзини сақлаш даркор, чунки хилма-хилликка интилиш — бу иймону эътиқод мавзуси эмас, балки билиш мавзусидир.

Бутун Қуръоннинг мазмуни қисқа суҳанда чуқур, улкан мазмунни ифодалашдан иборат бўлиб, бу иккинчи суранинг қўйидаги оятларида ўз тажассумини топган: «Меҳрибон ва Раҳмли Аллоҳ номи билан бошлайман.

Алиф, лом, мим. (Ҳақ эканига) ҳеч қандай шак-шубҳа

бўлмаган ушбу китоб ғойибга ишонадиган, намозни тўқис адо этадиган ва биз ризқ қилиб берган нарсалардан инфоқ-эҳсон қиладиган тақволи кишилар учун раҳбар-йўлбошловчидир. Улар сизга нозил қилинган ва сиздан илгари тушурилган нарсаларга (динларга) иймон келтирадилар ва охира-т кунига аниқ ишонадилар. Парвардигорлари тарафидан ҳидоят топганлар ана ўшалардир ва нажот топгувчилар ҳам уларнинг ўзидир. Куфр йўлини тутган кимсалар эса, хоҳ (Аллоҳ азобидан) кўрқитинг, хоҳ кўрқитманг, уларга барибирдир – иймон келтирмайдилар. Аллоҳ уларнинг дилларини муҳрлаб қўйган. Кулоқ ва кўзларини парда қоплаб олган. Улар учун буюк азоб бордир»¹.

Ва шу ҳақда ҳар бир сурада қайта-қайта такрорланади. Эътиқод ва эътиқодсизлик пастлигу баландлик каби тақсимлаган; само (жаннат) тавба этганларга ва дўзах эса, инкор этувчи мункирлар учун тайёрлангандир. Диний буйруқ ва тақиқларнинг муфассал таърифи, афсонавий яҳудо ва насроний динлари, турли-туман масалалар, тавтология (бир фикрни бошқа-бошқа сўзлар билан қайта-қайта такрорлаш) ва ҳадсиз-ҳисобсиз қайтариқлар – мана шу муқаддас китобнинг мазмунини ташкил қилади, дарҳақиқат, биз қачонки қайта-қайта унга мурожаат этсак, даставвал у бизни ўзидан узоқлаштиради, сўнг ўзига жалб этиб сеҳрлайди, кейин ҳайрат уйғотади ва ниҳоят унга нисбатан эҳтиром билан қарашга мажбур қилади.

Унинг муаррих учун буюк аҳамияти нимадан иборат? Бу ҳақда улкан олим (яъни Якоб Жолиус, у 1596 – 1667-йилларда яшаб ўтган. Гёте бу фикрларни К.Т.Арнольд китобидан олган – С.С.Б.) қуйидаги фикрларни билдирган: «Қуръоннинг энг муҳим мақсади ўша даврда Арабистон ҳудудида яшаётган уч дин тарафдорлари бошини бир ерга қовуштиришда кўринади, чунки улар навбатма-навбат ҳукмдорлик қилиб, келажак ҳақда чуқур ўйламай, диний раҳнамосиз ва йўлбошловчисиз адашиб яшаб келдилар, бунинг устига

¹ «Бақара», 1-7-оятлар. Алоуддин Мансур таржимаси. «Шарқ юлдузи», 3-сон, 1990 йил.

уларнинг кўпчилигини бутпарастлар ташкил қилар, қолганлари эса, дин ақидаларига хилоф бўлган энг бидъатчи яхудо ва насроний мазҳабдагилардан иборат эди, — ўшаларнинг ҳаммасини якка-ягона, абадий, кўзга кўринмас, лекин буюк қудрати билан барча оламни яратган, йўқдан бор қилувчи, буюк султон, қозиялҳожот ва барча ҳукмдорлар ҳукмдори Аллоҳни таниш ва ҳурматлаш учун бирлаштиришдадир. Ҳаммага маълум қонун ва урф-одатлар услубини сақламоққа, шунингдек, бир қисм қадимий, бир бўлаги янги жорий этилган, онларга муҳрланиб қотиб қолган муваққат ва абадий мукофоту жазо хусусида тасаввур уйғотади ва ҳаммани пайғамбар Муҳаммад с.а.в. сўзларини тинглашга қаратади».

Агар бундай нуқтаи назарга қатъий риоя этадиган бўлсак, исломгача бўлган даврни жоҳилият даври, деб атаган мусулмонни таъна этмоқ нодурустдир, чунки улар ислом билан бирга нур ва маърифат кириб келганига шак-шубҳасиз ишонадилар. Қуръоннинг услуби, унинг мазмун ва мақсадига мувофиқ ҳаддан ташқари қаттиқ, даҳшатли, улуғвордир, баъзи жойларда чинакам олий, аччиқни аччиқ кесади қабилда, шунинг учун бу китобнинг таъсир кўрсатиш кучидан ҳайратланасан киши. Шу сабабли, бу муқаддас мусҳафга эътиқод қўйганлар Қуръонни одам ёзмаган, балки у абадий, худди Аллоҳ каби олдиндан бўлган (яъни махлуқ эмас — С.С.Б) деб ҳисоблайдилар. Лекин бунга қарамасдан, шундай маҳмаданалар топилардики, улар авваллар (яъни Қуръон нозил бўлгунича — С.С.Б.) ҳам гўзал шеърят ва ёзув бор эди, деб даъво этиб, мабодо Худо одамларга ўз ирода ва қонунини очмаганда эди, арабларнинг ўзи бирданига эмас, балки аста-секинлик билан маданиятнинг бу юқори поясига чиқардилар ва, эҳтимол, ундан-да баландроққа кўтарилиб, яна-да теранроқ маъно-тушунчаларга ўзларининг тоза тили билан етардилар, деган ақидани олға сурган. Баъзилар эса жасоратлироқ бўлиб, Муҳаммад с.а.в. бизларнинг тилимизни ҳалок этди ва биз бундай зарба оқибатига бардош беролмаймиз, деб таъкидладилар. Бир шоир журъат билан: «Муҳаммад (с.а.в.) биладиган барча гаплар-

ни мен ҳам айта оламан, бунинг устига ундан кўра яхшироқ баён эта оламан», — деган; бу шоир ҳатто атрофига ўзига ўхшаган радди маърака бўлганларни жамлади. Шу сабаб унинг устидан кулиб, унга Мутанабий (араб шоири Аҳмад ибн ал Ҳусайн Абу таййиб ал Мутанабий 915 – 965 йилларда яшаб ўтган) лақабини берганлар, бу лақаб билан у биз томонларда ҳам машҳур, лақабининг мазмуни эса «сохта пайғамбар»дир.

ГАРБНИНГ ШАРҚҚА ҲИЖРАТИ

Гёте Шарқда

Буюк немис адиби Йохан Вольфганг Гёте шоир, драматург, адабиётшунос, шарқшунос, исломшунос, ҳуқуқшунос, тарихчи, танқидчи, файласуф, журналист, рассом, театршунос, биология, шунингдек, минералогия фанлари бўйича кашфиётлар қилган олим ва давлат арбоби бўлиб, унинг «Фауст», «Ёш Вертернинг изтироблари», «Эгмонт», «Ифигения Таврида», «Торкватто Тассо», «Прометей», «Гец фон Берлихинген», «Рим элегиялари», «Фарбу Шарқ девони» ва бошқа асарлари аллақачон жаҳон тилларига қайта-қайта таржима қилиниб, бутун бани башар маънавий оламини бойитмоққа хизмат қилмоқда.

Гёте Франкфурт-Майн шаҳрида 1749 йил 28 августда туғилган. Унинг отаси Йохан Каспар Гёте ҳуқуқ фанлари доктори, империя маслаҳатчиси эди. Онаси Катерина-Елизабета Гёте шаҳар мэри Йохан Вольфганг Тексторнинг қизи бўлган. Кўриниб турибдики, Гёте амалдор оилада дунёга келган. Гёте ўн олти ёшга тўлганда отасининг истагига мувофиқ Лайцих университетининг ҳуқуқшунослик факультетига ўқишга киради. У ёшлигиданоқ лотин, юнон, француз, италиян, инглиз тилларини мукамал ўрганган.

Гёте Ҳердер, Лессинг, Шиллер каби буюк алломалар билан танишди. Гёте дунёқарашини шаклланишида Лессинг, Ҳердернинг таъсири бор. Гётенинг илк насрий асари «Ёш Вертернинг изтироблари» романидир. Бу сентиментал роман 1774 йилда ёзилган бўлиб, Гётега жаҳоний шуҳрат келтирди. Гёте бир муддат адвокат бўлиб хизмат қилган. 1775 йил у Ваймар ҳерцоргининг таклифига мувофиқ Ваймарга кўчиб келади ва ҳерцоргликда масъул вазифада ишлайди. У давлат ишида ҳерцоргдан кейинги иккинчи шахс эди. Гёте Италия бўйлаб этган саёҳатлари шарофатидан «Рим элегиялари» асари яратилган. Унинг шоҳ асари «Фауст» трагедияси 1831 йилда

ёзиб тугатилган. У мазкур асари устида бутун умри давомида ишлади. Буюк аллома Гёте саксон уч йил умр кўриб, 1832 йил 22 март куни вафот этган.

«Фауст» Ўзбекистон Қаҳрамони Эркин Воҳидов, «Ёш Вертернинг изтироблари» китоби Янглиш Эгамова томонидан ўзбек тилига таржима қилинган. Ўзбек гётешунослари Файбулло Саломов, Нажмиддин Комилов, Акмал Саидов, Янглиш Эгамова, Пошали Усмон, Салим Жабборовларнинг тадқиқотлари диққатга сазовордир. Файбулло Саломов, Нажмиддин Комилов Гёте ижодида Шарқ адабиёти, фалсафаси, санъати, маданияти таъсири ҳақида қатор илмий мақолалар эълон қилган бўлсалар, Акмал Саидов Гётенинг ҳуқуқшунослик фаолияти, унинг асарларида ҳуқуқ масалаларининг ёритилиши бўйича илмий тадқиқотлар этган. Янгилиш Эгамова, Пошали Усмон, Салим Жабборов эса, Гёте асарларининг таржимасини илмий тадқиқ қилган.

Маълумки, Гёте Шарқ тарихи, Шарқ адабиёти, урф-одатлари билан жуда ёшлигиданоқ қизиққан. Фарб гётешуносларининг фикрича, Гёте Курьони Карим, ҳадиси шариф тарихи, шунингдек, Шарқдан ўтган алломалар ижоди бўйича илмий тадқиқотлар этган.

Шуни ҳам эслатиб ўтиш жоизки, Курьони Карим сураларининг маънолари XI асрдан бошлаб Фарб тилларига таржима қилинган. Жумладан, 1698 йилда лотин, 1734 – 1826 йиллар орасида ўн мартаба инглиз, 1776 – 1829 йиллар орасида саккиз мартаба француз тилига ўгирилган². Й.В.Гёте 1772 йил Д.Ф. Мегерлин таржимасида Курьони Каримни немис тилида ўқийди. Ўзи эса олтинчи сура «Анъом»ни лотинчадан немис тилига тўла таржима қилади.

Гёте 1772 – 73 йилларда «Муҳаммад алайҳиссалом» деб номланган драма ёза бошлаган. «Фарбу Шарқ девони»ни ёзиш жараёнида у Йоҳан фон Ребиндер ва К.Э. Элснернинг «Муҳаммад с.а.в. ҳақларидаги монография»сини ўрганди,

² Ҳ. Зияев, Курьони Карим асл нусхаси саргузашти, «Шарқ юлдузи», 1991 йил, 1- сон, 129-б.

шунингдек, инглизчадан, яъни Ж.Сейли таржимасидан немис тилига Теодор Арнолд ўгирган Қуръон нусхасидан ҳам Гёте воқиф бўлган.

Маълумки, Муҳаммад алайҳиссалом ҳақларида Вольтер ҳам драма ёзган, аммо у гоёвий муҳолифлик нуқтаи назари билан ёндашиб, пайғамбаримиз Муҳаммад с.а.в.ни гоёят бешафқат, золим, манфаатпараст этиб тасвирлаган. Мазкур драмани Гёте немис тилига ўгирган, лекин унинг таржимасида бутунлай бошқача инсон сифатида, аниқроқ қилиб айтганда, ҳаётда қандай бўлсалар, худди шундай пайғамбар а.с. гавдалантирилгандир. Шу муносабат билан олмон тадқиқотчиси Р. Килхенман қуйидаги фикрларни баён қилган эди: «Гёте ўз таржимасида Муҳаммад а.с.ни бешафқат ва золим деб таъкидловчи барча сўзлардан қочади, бундай калималар ўрнида бошқа, яъни, ҳис-ҳаяжон уйғотувчи сўзларни қўллаб, Муҳаммад а.с.нинг ислом динига оид фикрларини кенгайтириб, кучайтиради. Пайғамбар с.а.в. нутқларида диний эҳтирос, гоёга садоқат Гёте таржимасида устун туриб, Вольтер талқинидаги ҳокимиятпараст, қасоскор қаҳрамондан номнишон ҳам қолмаган эди³.

Кўриниб турибдики, Вольтер Муҳаммад с.а.в. сурат ва сийратлари, одоб-ахлоқларидан Гётечалик воқиф бўлмагани боис, ўз драмасида мутаассиблик нуқтаи назари билан пайғамбар а.с. ҳаётларини нотўғри талқин этган. Гёте эса пайғамбар с.а.в. ҳаётлари, ул зоти шариф сийратлари, инсониятга этган буюк хизматларини чуқур ўрганиб, Вольтер хатосини тузатади. Бу иши билан Гёте Фарбдаги ақидапараст, даҳрийлар гоёсини чилпарчин қилиб ташлади. Фарб оламида пайғамбаримизга нисбатан пайдо бўлган нафрат ўрнини муҳаббат эгаллади.

«Фарбу Шарқ Девони» шарҳлари»да (бундан кейин «Шарҳлар» дейилади — С.С.Б.) «Муҳаммад саллоллоху алайҳи васаллам ҳақларидаги мақола» жой олган.

³ Сравнительное изучение литератур». Сборник статей. Ленинград, изд-во «Наука», 1976 г., Н.А.Сигал, «Магомет» Вольтера в переводе Гёте.

Гётенинг «Фарбу Шарқ девони»даги (Бундан кейин «Девон» деб ёзилади — С.С. Б.) биринчи шеър «Ҳижрат» деб номланган. Пайғамбар с.а.в.нинг мелодий 622 йилда Маккаи мукаррамадан Мадинаи мунавварага кўчганлари ҳижрат аталади. Ҳижрий йил ҳам мазкур санадан бошланган. Гёте ҳам пайғамбаримизга тақлид қилиб, ҳижратга бел боғлайди — у Фарбдан Шарққа кўчади. Гарчи бундай ҳижрат унга жисман насиб этмаган бўлса-да, у Шарққа руҳан боради.

Ҳижрат ҳақида «Бақара» сурасида: «Иймон келтирган, (Ватанларидан) ҳижрат қилган, Аллоҳ йўлида курашган зотлар — ана ўшалар Аллоҳнинг раҳматидан умидвордирлар» (218-оят) дейилган. Гётенинг ҳижрат этганига Шарқда «эътиқодда чексиз маъно»нинг борлиги, «қисқа суҳанда фикри доно»нинг жойланганлиги, «суҳан Шарқда гавҳардан ҳам қиммат» ҳисобланиши каби фазилатлар сабабдир. Гёте чўпон билан ҳамроҳ бўлиб чўлу саҳрода кезади, карвон билан сафар қилади, Ҳофиз Шерозий байтларини куйлаб, қароқчиларни қўрқитади, қаҳва, шоҳи, мушку анбарни бошқа шаҳарларга элтади. Пайғамбар с.а.в.ни ёшликда чўпонлик этганлари, кейинроқ эса, савдо-сотиқ ишлари билан шуғулланиб, карвонлар билан кезганларини эсласак, демак, бу ерда ҳам Гёте ул зоти шарифга тақлид қилаётганини кўрамиз.

«Шарҳлар»да биз шарқшунос, исломшунос Гётега дуч келамиз. «Девон»ни Гёте қай ҳолатда, не сабаб ила битган? Ўша пайтлардаги шоирнинг кайфияти, ички зарурият, Фарбдаги ижтимоий ва сиёсий аҳвол қандай бўлган ва Гётени Шарққа юз буришига боис не эди? Шунга ўхшаш кўп саволларнинг жавоби «Шарҳлар»дан топилади. Жумладан, шоир ёзади: «Ҳижрат» сарлавҳали дастлабки шеър етарли даражада умум маъно ва мақсад ҳақида маълумот беради. У қуйидаги мисралар билан бошланган:

Тахтлар қулаб, не таажжуб,
Хароб Шимол, Мағриб, Жануб.
Шарққа ҳижрат эрур вожиб,
Покиза ишқ, майу мутриб

Ҳамда Хизр суви бордир,
Боқий умр сенга ёрдир...

(Бу ва бундан кейинги таржималар С.С.Бухорий қаламига мансуб — таҳририят).

Шоир ўзига сайёҳ каби нигоҳ ташлайди. Мана, у аллақачон машриқ заминга қадам қўйган. Уни муомала, урф-одатлар, буюмлар, диний мулоҳаза ва эътиқодлар ўзига маҳлиё қилган, у ўзини мусулмон эканлигидан шубҳаланмайди.

Гёте мусулмон эканлигидан заррача шубҳаланмай Шарқий заминга қадам қўймоқда.

Гёте арабча имлода «Бисмиллаҳир Роҳманир Роҳим», «Аллоҳ», «Муҳаммадур Расулллоҳ с.а.в.» сўзларини, шунингдек, «Ан-Нос» сурасини ихлос билан ёзган эди. Унинг бу қўлёзмалари Ваймар шаҳридаги шоирнинг уй-музейида эъзозланиб сақланмоқда. Гёте «Девони» илк мартаба эълон қилинганида, китобнинг ўнг муқовасида арабча ҳарфлар билан «Ад Девонуш Шарқи лил муаллифи Фарби» (1819 йил), яъни «Фарблик муаллифнинг Шарқона девони» деб ёзилган эди. «Девон» китоб ҳолида чоп қилинган йилиёқ унга Й.Г.Л. Козегартен муносабат билдириб, мақола ёзди ва «Девон» сўзини немисларга шарҳлаб берди. «Девон»нинг «диван» — кишилар ўтирадиган нарса, ёхуд салтанат аҳли жам бўладиган маскан эмас, балки Шарқда ғазаллар мажмуасини «Девон» аталгани ҳақидаги маълумот фарбликлар учун янгилик эди. Бу сўз шу тарзда Гёте ва Козегартен томонидан Олмонияда муомалага киритилди.

«Девон»нинг ўн иккинчи боби «Хулднома» («Беҳиштнома»)дир. Ушбу бобда биз Гётенинг оятлар таъсирида, шунингдек, ҳадис ва хабарлардан истифода қилган ҳолда ижод қилган шеърларига дуч келамиз. «Тақводор мардлар» (Бадр жангидан сўнг), «Мумтоз аёллар», «Ижозат», «Асҳоби Каҳф» (Етти ухлаганлар), «Эъзозланган ҳайвонлар» шеърлари «Хулднома»дан жой олган. Гёте «Асҳоби Каҳф»ни ёзишда оятлардан, шунингдек, Каъб ал-Ахборнинг «Етти ухлаганлар тарихи» китобидаги ривоятлардан фойдаланган. Каъб ал-Ахборнинг «Етти ухлаганлар тарихи»

китобини Ж.К.Ричард англиз тилига таржима қилган эди. Ушбу китобни Гёте 1815 йилда мутолаа этган ва шу йили «Асҳоби Каҳф»ни ёзган. Маълумки, Алишер Навоий ҳам етти ухлаганлар тарихини ўз китобида келтиради: Юнон мулкидаги Ақсус шаҳрида Дақюнус исмли подшоҳ яшагани ва у ўзини Худоман, деб эълон этгани, мулозимлари уни тан олмай, қочганлари баён қилинган. «Жаннатий аёллар» шеърида Гёте Зулайҳо, Биби Марям, Хадичаи Кубаро разияллоҳу анҳо ва Фотима разияллоҳу анҳо номларини зикр этиб, уларни жаннатий дейди.

Олмон адиби нафақат Қуръони Карим ва ҳадиси шарифларни, балки умуман Шарқ адабиёти, санъати ва маданияти, фалсафасини чуқур ўрганди ва, айтиш мумкин, Шарқ шоирларига эргашиб, уларнинг газалларига татаббуълар ёзди. Дарҳақиқат, «Девон», «Шарҳлар»ни мутолаа этганимизда, Гётенинг Шарққа оид билими нақадар теран ва ҳар тарафлама мукамал бўлганига ишонч ҳосил қиламиз. Унда адибнинг Иброҳим а.с., Мусо а.с., Сулаймон а.с., Муҳаммад а.с. каби пайғамбарларга муносабатини; Юсуф ва Зулайҳо, Фарҳод ва Ширин, Лайли ва Мажнун, Вомиқ ва Узро, Золи Зар ва Рудоба (Гёте Золи Зар номи ўрнида Рустам номини қўллаб хато қилган, зеро Рустам Золи Зар билан Рудобанинг ўғлидир – С.С.Б), Баҳром ва Дилором каби Шарқ ошиқ-маъшуқларига муносабатини; сосоний, сомоний, аббосий, ғазнавий, темурий ва бошқа ҳукмдорлар даври ҳақидаги маълумотларни кўрамиз. Шунингдек, яна «Тўтинома», «Минг бир кеча»га Гёте томонидан ёзилган тақризларни, араб, форс, ҳинд шеърияти тавсифини, туркий тилдаги адабиёт, шунингдек, арабча «Муаллақот» (Таббат Шаррон тахаллуси билан шеърлар ёзган VI аср араб шоири Собит ибн Жабборнинг айрим асарларини Гёте лотинчадан немис тилига таржима қилган) талқинини; шунингдек, Шарқ шеъриятининг энг буюк етти юлдузи – Фирдавсий, Анварий, Низомий, Румий, Саъдий, Ҳофиз, Жомийлар ижодига қисқа, лекин чуқур мазмунли тавсифни ўқиш мумкин. Жумладан, Гёте Жомий ижодига қуйидагича баҳо берган: «Жомий 1494 йил вафот этган, ҳаммаларига, яъни ўзидан олдин ўтганларга ҳам,

асрдошларига ҳам бас кела олди, уларнинг барчасини бир дастага боғлаб, ҳаммаларига татаббуълар айлаб, (шеърийтга) тоза руҳ бағишлаб, уни мазмунан кенгайтириб, тиниқ ақлу дониш билан салафларининг фазилат ва қусурларини ўзида бирлаштирди. Аммо кейинги асрдагилар учун унга бас келмоқ, ўхшамоқ, ҳеч бўлмаса, шеърийтни путурдан кеткизмаслик учун тиришмоқдан ўзга чора қолмади; мана шу ҳолат уч аср ҳукм сурди. Лекин шуни ҳам назарда тутиш керакки, агар барвақт ё бевақт улкан драма юзага қалқиб чиқсайди ва драматик шоир ажралиб ҳаётнинг саҳнасига кўтарилсайди, унда адабиёт оқими бошқа томонга қараб бурилиши ҳам мумкин бўлур эди...»

Гётенинг улкан немис шарқшуносларидан кўра Шарқ шоирлари ижодини теранроқ таҳлил эта олганининг боиси нимада? И.Брагинский фикрича, Гёте Шарқ тилларини ўрганмаган бўлса-да, у шоирона нозик ҳис билан Шарқ адабиётини тушуниб, таҳлил эта билган. Бу ишда шоирона интуиция савқи табиий кўмаклашган:

Зулайҳо:

Боз муяссар бўлди дийдоринг,
Ғазал, бўсанг — ҳузурбахш коринг,
Лекин дилинг сиқиб этмиш ғаш,
Қандай хаёл, қай туйғу яккаш?

Ҳотам:

Ҳар қилиғинг мақтовга лойиқ,
Жон Зулайҳо, лекин мен ошиқ
Ҳайратдаман, авваллар нега
Қўшиғимни куйлардинг менга?
Энди эса, дилим ороми,
Ҳофиз, Саъдий, Низомий, Жомий
Байтларини куйлайсан такрор,
Бундан мен рашк этипман, дилдор...

«Девон»даги «Зулайҳонома»дан келтирилган бу шеърий парча шунчаки ошиқ-маъшуқаларнинг нозу фироғи, рашку эркалигининг тасвири эмас, балки улкан Гёте (Ҳотам)

ва унинг замондоши Марианна фон Виллемер (1784 – 1860), яъни Зулайҳонинг, умуман, XIX аср олмониялик зиёлиларнинг Шарқ алломалари Низомий, Саъдий, Ҳофиз, Жомий ва бошқалар ижодини «нуқта-ба нуқта», яъни пухта ўрганганликлари, у табаррук зотларга ғарблик мутафаккирларнинг эргашганликлари ҳақида ҳар қандай илмий манбадан кўра аниқроқ маълумот беради.

Дарвоқе, биз Юсуф ва Зулайҳо ишқий саргузаштларини яхши биламиз. Бу оташин муҳаббат тафсилоти Тавроту Қуръонда баён қилинган. Шарқ алломалари Ибн Сино, Фирдавсий, Низомийи Ҳиротий, Жомий, Ҳозиқ, Дурбек дostonларида нақл этилгандир. Лекин «Ҳотаму Зулайҳо» қиссаси-чи?.. Олтмиш беш яшар (Гёте) Ҳотам ўттиз ёшли (Марианна фон Виллемер) Зулайҳони севади. Йохан Вальфганг Гёте ўзини Юсуф ё Фарҳод, Рустам ё Вомиқ, Мажнун ё Сулаймон атамасдан Ҳотам, маъшуқасини эса Зулайҳо деб атади. Бунга сабаб не? Ваҳоланки, Гёте Вомику Узро, Баҳрому Дилором, Лайли ва Мажнун, Жамилу Ботина, Фарҳоду Ширинлар тарихидан воқиф эди-ку! Маълумки, Юсуф гўзаллик, навқиронлик тимсолидир. Юқорида номлари зикр қилинганлар эса, йигитлик пайтида ошиқ бўлган. Гёте ўзини Юсуф, Фарҳод, Мажнун ёки Рустам деб аташига ёши монелик қилишини яхши билган ва маҳбубаси Марианна фон Виллемерни эрлик бўлгани сабаб Ширин, Лайли деб атай олмаган. Шарқлик Зулайҳочи? У эрлик бўла туриб Юсуфни севган эди-да! Шарқ халқларининг машҳур қаҳрамонларидан бири Ҳотам эса таъриф ва тавсифга муҳтож эмас. Гёте ўзига Ҳотам, маҳбубасига Зулайҳо номини танлаб, «Зулайҳонома» асарини битиб, «Фарбу Шарқ девони»га (1814-1820) уни киритди. Шу тариқа мағриблик «Ҳотаму Зулайҳо қиссаси» яратилган. Гётешунослар фикрича, «Девон»даги «Зулайҳо» шеърларини зукко Марианна фон Виллемернинг ўзи ёзган. «Шарҳлар»да Шарқ афсоналаридан парчалар, шарқшунослару таржимонлар ижодининг таҳлили, жумладан, Виялмс Жонс (1746 – 1794), Эйхгорн (1752 – 1817), Лорсбах (1752 – 1816), Г.Ф.Диц (1751 – 1817), Йозеф фон Ҳаммер (1774 – 1856) каби мағриблик олим, мутаржим, шарқшунослар ижодига баҳо берилган.

Гёте форс-тожик тилидан ағдарилган асарлар ҳақида фикр юрита туриб: «Жаноб С.Ф.Г. Валнинг Фирдавсийни қайта ишлаш каби самарасиз нияти, таъбир жоиз бўлса, шунга олиб келдики, у Фирдавсийни Шарқдан узди, лекин Фарбга ҳам яқинлаштиролмади. Тажрибасизлик билан нолойиқ равишда қайта тўқилган поэтик вазн ўрнида эҳтимол насрда таржима қилиш яхшироқ бўлармиди. Ҳаммерона – асл нусахага содиқ қолиб мисрама-мисра ўгириш – ягона жоиз йўл», деган. С.Ф.Г. Вал (1760 – 1834) «Шоҳнома»дан айрим парчаларни немисчалаштириб, 1816 йил эълон қилган эди. Лекин немис китобхонлари бу таржимани ҳазм этолмади. Бунинг сабабини Гёте аниқ кўрсата олган. Улуғ ҳакам Вақт эса Гётенинг ҳар иккала таржимон, яъни С.Ф.Г. Вал ва Ҳаммер хизматига берган баҳо тўғри эканлигини бизга кўрсатди.

Диний, фалсафий, адабий ва бошқа соҳаларга оид адабиётларнинг Фарб лисонига, айниқса, немис забонига ўгиришда мағриблик шарқшунос таржимонларнинг хизмати таҳсинга лойиқдир. Натижада, Канту Гегел, Ҳердеру Гёте, Лессингу Ҳайне, Фридрих Рюккерту Август Платен каби олмон адибларининг дунёқарашада, ижодида Шарқ фалсафаси ва шеъриятининг таъсирини илғай олиш қийин эмас. Энг муҳими эса, Шарқдан ўтган даҳоларга, Шарқий замин дини, урф-одатларига мағриблик адибларнинг ҳурмати ва эҳтироми мазкур таржималар шарофатидандир. Аллома Ҳердернинг тўғри таъкидлаганидек: «Нафақат Шарқ шеърияти, санъати, муסיқаси, балки Шарқ меъморчилик санъати ҳам Фарбга самарали таъсирини кўрсатган⁴.

Атоқли таржимашунос Нажмиддин Комилов «Ибн Сино ва Данте» номли китобида шундай бир мисолни келтиради: «Гётенинг устози, жаҳон тамаддуни (маданий тараққиёти) тарихини яхлит ўрганиб, ҳар бир халқнинг башарият тафаккур тараққиётига кўшган ҳиссасини холисона баҳолаган Ҳердер қуйидагиларни ёзади: «Ўша пайтда жаҳолат чангалидаги Оврупанинг кўпгина қисмида араблар илм чироғини ёқадиди-

⁴ Г.Гердер, Идеи к филолософии истории человечество, Изд-во «Наука», Москва, 1977.

лар (Ҳердер бутун мусулмон Шарқда яратилган маданиятни араблар маданияти, деб атайди. Аслида, бунга араб бўлмаган халқларнинг, жумладан, Ўрта Осиёлик улуғ олимларнинг ҳиссаси бениҳоя улкан эканлиги ҳозир бутун дунёга аёндыр. — Н.К.). Оврупалик бирорта халқ ёзувини ўзи кашф этган эмас: испанлар ёзуви ҳам, шимолий оромий ёзув ҳам Осиёдан олинган; Шимолий ва Шарқий Овруро маданияти юнон-румо-араб уругидан униб чиққан»⁵.

Роман Минделс Пидалнинг айтишича, Шарқ билан Ғарб ҳамиша бир-бирига интилиб, бир-биридан ўрганиб келган. Шарқнинг Ғарбга таъсиридан таажжубга тушмасдан, аксинча, агар шундай таъсир юз бермаганда ажабланиш лозим эди⁶.

Дарҳақиқат, юқорида номлари зикр қилинган ғарблик алломалар билан бирга Данте, Бокаччо, Лопе де Вега, Байрон, Пушкин, Монтескьё, Дидро, Толстой, Лоркалар Шарқ адабиётидан баҳраманд бўлгани аллақачон ҳам мағриблик, ҳам машриқлик шарқшунослар томонидан исбот этилган.

XII – XIII асрлардан Шарқдан ўрганиш Италия ва Испанияда ривожланган бўлса, XVIII – XIX асрларда Инглизистон ва Францияда Шарққа қизиқиш авж олади⁷. Жумладан, Олмонияда Шарқ адабиёти, санъати ва фанини ўрганиш, таржима этиш, Шарқ таъсирида асарлар битиш худди шу XVIII – XIX асрларга тўғри келади. Майкл Скотт (XVIII аср) Ибн Сино, Ибн Рушд асарларини арабчадан инглиз тилига ағдарган. Ж.Герсей, А. Женниксон Масков орқали Бухоро ва Урганчга келиб (XIV аср), бу ердаги урф-одат, дин, табиий шароитлар билан танишади. Улар жуда кўп қимматбаҳо китобларни ўзи билан Ғарбга олиб кетган. Уларнинг хотирасида қолган кўплаб арабча, форс-тожикча, туркий сўзлар бора-бора инглиз тилига сингиб кетган⁸. Жорж Сейли (1697 – 1736)

⁵ Н.Комилов, «Тафаккур карвонлари», Тошкент, «Маънавият», 1999 йил, 59-бет

⁶ «Тафаккур карвонлари», 65-бет

⁷ «Таржима санъати», Мақолалар тўплами, олтинчи китоб, Тошкент, 1985 йил, 129-бет.

⁸ «Таржима санъати», 127 – 137-бетлар.

Қуръони Каримни инглиз тилига тўлиқ таржима этган биринчи оврупаликдир. Кристофор Марло инглиз тилида «Улуғ Темурланг» драмасини 1587 йилда ёзган. XVI асрда лотин тилида «Скифлар шоҳи Темурланг» китоби чоп этилган⁹. Уилямс Жонс (1749-1794) Низомийнинг «Лайли ва Мажнун» асарини, Фирдавсий дostonларини, Ҳофиз, Саъдий асарларини инглиз тилига таржима этган. З.Сатторованинг ёзишича, XX асрга келиб Шайх Саъдий 36 марта, Умар Хайём 28 марта, Хожа Ҳофиз 23 марта инглизчада қайта-қайта нашр этилган¹⁰.

Атоқли таржимашунос Ф.Саломовнинг «Таржима назарияси асослари» китобида ёзилишича, 1557 йилда Венетсияда «Шоҳ Сарандибнинг уч навқирон ўғлонининг қандай қилиб зиёратга боргани, жаноб Христофор Арманий форсийдан италян тилига ўгирган» деган ном билан нашр қилинди. 1583 йил ушбу китоб олмон тилига ўгирилди, лекин номи «Сарандиб шоҳи Жаъфарнинг уч ўғлони бошидан кечирган янги ҳайратомуз саргузаштларнинг биринчи қисми ғоят нафосат ва фасоҳат билан ҳикоя қилинмиш, эндиликда Базел шаҳрининг фуқароси Йоҳан Ветсел томонидан италян тилидан немисчага янгидан ўгирилмиш», деб ўзгарган эди. Худди шу матн франсуз (1719 йил), ҳолланд (1766 йил) тилларига ағдарилган. Бу асар икки қисмдан иборат бўлиб, Е.Э.Бертельс исботича, биринчи қисмга Амир Хисравнинг «Ҳашт биҳишт» достони, иккинчисига эса Навоийнинг «Сабъаи сайёр» достонидаги «Баҳром ва Дилором» қиссаси асос бўлган¹¹. Маълум бўляптики, А. Навоийнинг ушбу асаридаги қиссалардан деярли бутун Европа XVIII асрдаёқ баҳраманд бўлган экан.

Шарафиддин Али Яздийнинг «Зафарнома» тарихий асари ҳам 1772 йили Парижда Пети де ла Круз томонидан тўрт жилдда нашр қилиниб қўлма-қўл бўлиб кетган эди.

⁹ Ф. Саломов, «Таржима назарияси асослари», Тошкент, 1983 йил, 45-бет.

¹⁰ «Таржима санъати», 137-бет.

¹¹ «Таржима назарияси асослари», 45-бет.

Шуни ҳам таъкидлаш жоизки, Карстен Нибур (1733 — 1815), Улрих Зеетцен (1767 — 1811), Йоҳан Буркгард (1784 — 1817) ва бошқа немис сайёҳлари, шарқшунослари бевосита Шарқий заминда бўлиб, бу ердан жуда кўп қўлёзмалар, китоблар, ҳужжатлар, расм ва ашёларни Олмонияга элтган. Улрих Зеетцен 1808 йилнинг 10 январиди Мисрдан ёзган хатида жамлаган қўлёзмаларининг сони 1162, қадимги буюмлари сони 1464 тага етганини билдирган¹².

Гёте Шарқ мамлакатларини ўз кўзи билан кўргандек тасвирлаган. Бунинг боиси эса шу сайёҳ, шарқшунослар китоби, хат-хабарларидан воқиф эканлигидадир.

Гётенинг «Девони» ўн икки бўлимдан иборатдир. Улар «Муганнийнома», «Ҳофизнома», «Ишқнома», «Тафриқнома», «Ранжнома», «Ҳикматнома», Темурнома», «Зулайҳонома», «Соқийнома», «Масалнома», «Форсийнома», «Хулднома» деб аталади. «Девони»ни Гёте 1814 йил туза бошлаган ва уни 1819 йил эълон этган, ҳар бир бўлим номи аввал шарқона, яъни «Ҳофизнома», «Ишқнома» тарзида ёзилиб, кейин пастида «Бух Ҳафиз», «Бух дер Либе»¹³ тарзида берилган. Шундай қилиб, ҳатто китобнинг мундарижаси ва номидан ҳам Шарқ нафаси уфуриб турибди. Адабиётшунос Козегартен: «Ҳаммадан аввал шоир Шарқ оламини, табиийки, ўз асаридаги шакл ва мазмун (ҳатто шарқона сўзлар — С.С.Б.) орқали намоён қилмоқни мақсад айлаган,» деганида ҳақ эди. Шоир «Девони»да «булбул», «худхуд», «хур», «шоҳ», «фатво», «муганний», «сура», «тилсим», «муфти», «ҳижрат», «девон», «мирзо», «султон», «вазир», «дарвиш», «Аллоҳ», «соқий», «панднома», каби сўзларни таржима этмай, ихлос билан аслича қўллайди. Басра, Балх, Бадахшон, Дамашқ, Бағдод, Макка каби шаҳарларни эслайди. Ўз алломалари билан оламга танилган Самарқанд, Бухоро, Шероздек шаҳарларга хаёлан са-

¹² Путинцева Т.А. «Следи ведут в пески Аравии», Москва, Наука, 1984 г.

¹³ Goethes Werke, in Zwölf Bänden, Erster Band, Aufbau-Verlag Berlin und Weimar.

ёҳат қилади. Турон замин ҳақида сўзлайди. Амир Темурнинг жаҳонгирлиги хусусида, Насриддин Афанди латифалари ҳақида ҳам Гёте ўз «Шарҳлар»ида тўхталиб ўтган. «Девон»да бевосита Ҳофиз, Фирдавсий, Мутанабий, Мажнун, Жомий, Анварий, Саъдий номлари зикр қилинган шеърлар бор. Лекин жуда кўп шеърларда Ҳофиз номи тилга олингандир. «Ҳофизнома» бобида эса Ҳазрат Хожа Ҳофизга мурожаат қилиб битилган ғазаллар бисёрдир. Бошқа бобларда ҳам бундай ғазалларни кўриш мумкин.

Гёте севгилисига хат ёзганда Ҳофиз Шерозийнинг немисчага ўтирилган ғазалларига ишора этган. Яъни ошиқ-маъшуқлар ўз мактубларида Ҳофиз «Девон»идаги ғазалларнинг мисраларини рақамлар билан кўрсатганлар. Фикримизга «Ой тўлган тун» шеъри далил бўла олади. Гёте билан Марианна Гейдельбергдаги учрашувдан сўнг келаси ойда, яъни ой тўлган тунда бир-бирларини эслашга аҳдлашадилар. Бу ғойибона висол дамлари эди Марианна шартли белгили хат ёзиб Гётега жўнатади. Унда Ҳофизнинг «Бигуфтамаш ба лабам бўсае ҳаволат кун!» (Дедимки: лабга бўса эт ҳавола!) мисрасига ишора этилган эди. Шеър бека ва хизматкор орасидаги мулоқот шаклида ёзилиб, бека фақат Ҳофиз мисрасини такрорлайди, холос.

«Гинго Билоба» шеърининг ёзилишига «икки бўлакли битта барг ё бирлашган икки барг»ли япон дарахти туртки бўлган. Лотинча номли бу дарахтнинг баргини Гёте Франкфуртда истиқомат қилаётган Марианнага жўнатади, инсон табиатидаги нозик тебранишларни «икки бўлакли битта барг ёхуд бирлашган икки барг» тимсолида Гёте кўрсатган. Улуғ аллома икки бўлакли битта баргда Фарбу Шарқни кўрди. Фарбу Шарқ ҳам Гёте наздида битта.

Нодон ҳар ҳодисани ўзича шарҳлашга шай,
Ҳар ҳодиса сабабин билгум деган авом-да!
Аллоҳга итоатдур Ислом деган сўз асли,
Исломга ўтиб ҳамма, ўлажакмиз Исломда.

«Ҳикматнома»дан жой олган бу қитъа немис адибининг Исломга бўлган чуқур эътиқоди ва эҳтиромини билдириб

турибди. Чунки, Козегартеннинг айтишича, Ислом насроний динидагиларга қадимий форслар дини (оташпарастлик) ва ҳиндлар брахманчилигидан кўра яқинроқ ҳисобланарди...

Хўш, Гётенинг Шарққа ҳижрат этганига сабаб нима? Нафақат Гёте, балки бошқа мағриблик адибларнинг машриққа талпинганига сабаб не? Ғ.Саломовнинг тушунтиришича, Гёте меттернихчилик ҳамда аракачевчилик сиёсати қутурган Европа шароитида яшади ва ижод қилди. Бу даврда мустабидлик ва қолюқ хурофот булутлари қуюқлашган, инсон ҳуқуқи поймол қилинган, ҳаммаёқни парокандалик қамраган, Ўрта аср насроний мутаассиблиги ва жаҳолатини қайта тиклашга зўр бериб уриниш бораётган эди. Фавқулодда оғир бир шароитда Гёте Ғарб разолатидан қочиб, Ислом ҳақлигига мурожаат қилди, ҳижратни ихтиёр этди.

Шуни ҳам айтиб ўтиш керакки, Ғарбнинг Шарққа ёхуд маълум бир даврда Шарқнинг Ғарбга этадиган ҳижратидан ҳайратланмаслик керак. Бу жараёни маълум замонларда адибларнинг табиий эҳтиёжидан келиб чиқадиган ҳодиса деб тушунмоқ лозим.

ҒАЗАЛНАВИС НЕМИС ШОИРЛАРИ

Олмонияда 1819 – 1836 йиллар мобайнида бирин-кетин тўртта «Ғазаллар» тўплами нашр этилди¹⁴. Бу немисча ғазаллар адабиёт мухлисларига манзур бўлиб, шарқона ғазал шаклининг Олмонияда мустақил ҳаёти шундай бошланди. Ушбу ғазаллар китобининг муаллифлари кимлар? Улар нега ўзларига расму одат бўлмаган бу жанрда ижод қилди? Таниқли шарқшунос, моҳир таржимон, истеъдодли шоир Фридрих Рюккерт (1788 – 1866) ҳамда истеъдодли немис драматурги, шоир Август Платен (1796 – 1835) биз юқорида тилга олган ғазаллар тўпламининг муаллифлари эдилар (Ф.Рюккерт, «Ғазаллар», 1819 йил; «Шарқ атиргуллари» (Ғазаллар тўплами), 1837 йил; А.Платен, «Ғазаллар», 1821 йил; «Ғазаллар», 1836 йил).

Август Платен «Ғазаллар»и (1821 йил) биринчи бетида арабча ҳарфлар билан Абдурахмон Жомийнинг «Юсуф ва Зулайҳо» достонидан бир байт ёзилган:

*Зи шеърам хомаро шакар забон кун,
Зи атрам номаро анбарфишон кун.*

Мазмуни: шеъримдан (қамиш) қаламни шакар тилли қилгил, атримдан номани (яъни дostonни) хушбўй ҳид таратувчи қилгил.

Бу Август Платеннинг Абдурахмон Жомийга эргашиб, Жомий асарларидан таъсирланиб ғазаллар битганига ишорадир.

А. Платен китобининг иккинчи бетида: «Бу мўъжаз саҳифалар муаллифи сизга мутлақо бегона ва ҳануз одат бўлмаган, бир йўла мураккаб шаклдан илк дарак беради.

¹⁴ Platin A., Chaselen, Erlangen bei Karl Hinder, 1986; Platin A., Chaselen Erlangen bei Hinder, 1986; F. Rückert, Erster Band, Bibliographisches Institut. Leipzig und Bien, 1897.

Лекин, энг муҳими, мазкур шаклда ёзилган шеърлар сизга ўз-ўзидан тушунарли бўлишига шубҳа йўқ», деб ёзилган. Учинчи саҳифада эса китобхонларга газалнинг Ватани ҳақида ва бу шаклни газалнавис немис қай даражада ўзлаштириб олгани хусусида маълумот келтирилган: «Шарқ халқларининг қадимий мулки бўлмиш мазкур шаклни автор фақат юзакигина ўзлаштирамаган, балки у бу шеърини шаклни аъло даражада эгаллаб, беқиёс муҳаббат билан ўз шеърларида қўллайди. Демак, қуйидаги газаллар серқуёш мамлакатнинг буюк санъатидан ўрганиб битилгандир». Китобнинг тўртинчи саҳифасида қуйидаги тўртлик бор:

*Мендек этгил Шарққа парвоз,
Бунга бўлмасанг қодир.
Китобимни очма ҳаргиз,
Китобим сен учун сир.*

И.Бехер фикрича, А.Платен фавқулодда кам учрайдиган улкан шоирлар сирасига мансуб, у ўз ижодида антик давр билан Уйғониш даври поэтик шаклларини уйғунлаштириб, ҳар иккала шаклни ҳам моҳирона эгаллаган эди.

Фридрих Рюккертнинг немисча «Газаллар» (1819 йил) тўплами қуйидаги рубоий билан бошланади (мазмуни): «Янги шаклни (яъни газал шаклини) сенинг боғингда мен ўстирмоқдаман, эй Олмония! У сенинг рангин гултожингни безамоғи муқаррар. Бу воқеадан сўнг (яъни газаллар янграгандан кейин) бегонасирамай форс газали таъсирида кўпчилик чет элликлар рақсига тушар, буни мен синаб кўрдим».

Фридрих Рюккерт газал дарахтини Олмонияда ўстирмоқчи бўляпти. Дарҳақиқат, у дарахт Олмонияда ўсди, камолга етди, мева ҳам берди. Жумладан, унинг тўпламдаги биринчи газал шундай тугалланган: «Шарқнинг нури аталгансиз, Жаллолиддин, менинг ушбу ашъорим ҳам сиз таратган нурнинг бир жилосидир.»

Кўриниб турибдики, Рюккерт Румийни ўзига устод деб билиб, Румий газаллари таъсирида мисралар тизган. Энг

қизиғи, мазкур тўпламда ғазаллардан ташқари рубоий ва қасидалар ҳам бор. Рюккерт тўпламидаги ғазаллардан ўн учтаси Мавлоно Жалолиддин Румийга бағишлангандир.

Граф Платен ва Фридрих Рюккертларнинг ушбу тўпламида Й.В. Гётега бағишлаб ёзилган ғазаллар ҳам бор. Чунки олмонча ғазалларнинг пайдо бўлишида Гёте «Девони»нинг ҳам таъсири бўлганига шак-шубҳа йўқ. Шунингдек, Фирдавсий, Анварий, Румий, Низомий, Саъдий, Ҳофиз, Жомийлар шеъриятининг сеҳри олмонча ғазалларга замин бўлган. Шуни ҳам таъкидлаб ўтиш жоизки, Ҳаммер фон Пургшталнинг Хожа Ҳофиз «Девон»ини олмончага таржима қилиб, нашр қилгани катта шов-шувга сабаб бўлди. Чунки бу таржима аввалги ва кейинги таржималардан фарқ қилар эди. Биринчидан, ҳофизона руҳни сақламоқ мақсадида, олмонча аруз (албатта, шартли равишда) вазнида ғазаллар ўгирилди. Иккинчидан, ҳар ғазал матласидаги байт аслият (яъни форс-тожик тили)да лотин ҳарфлар билан ёзилиб, кейин шу ғазал таржимаси тўлиқ берилди. Бу билан олмон китобхони юзаки бўлса-да, Ҳофиз тилининг жилоси, оҳанги, нафосати, билан танишишга муяссар бўлди. Учунчидан, Шарқда «Девон» тартиб бериш анъанаси бир неча асрлардан бери шаклланиб, такомилга етган. Бу анъаналардан бири арабча алфавит билан «Девон»да ғазалларни жойлаштирмоқдир. Ҳаммер ҳам мазкур анъанага риоя этган. Албатта, олмон тилига ўгирилган ғазалларнинг охириги ҳарфи ўзгариши табиий. Шу сабаб аслиятда ғазал тартибда бўлса, Ҳаммер уни худди шу тартибда олмончада жойлаштирган.

Лекин форс-тожик тилидан таржима қилиш, хусусан, классик шоирлар асарларини ўгириш ғоят мураккаб иш бўлиб, бу ҳақда Жомийнинг «Юсуф ва Зулайҳо»сини форс-тожик тилидан олмончага ўгирган В.Розенцвайг шундай ёзган: «...байтлардаги сўз ўйинлари ва нозик ишоралар таржимонни қийнаб, ҳатто ноумид этади, таржимадан кечиш фикрига келтиради. Гуё бадавлат одам катта ҳовучларини тўлдириб гўдакка олтин беряпти-ю, гўдакнинг митти ҳовучларига олтин сифмай тўрт томонга сочилмоқда.

Таржимон мазкур гўдак ҳолига тушиб қолади»¹⁵. Нақадар гўзал ўхшатиш. Олмон таржимони ўзини гўдакка ўхшатмоқда. Гарчи бу гап камтарликдай туюлса-да, лекин ҳақиқатга яқиндир.

Гёте ўз «Шарҳи»да форс-тожик тилидан ўгирилган асарлар ҳақида фикр юритиб: «Жаноб С.Ф.Г.Валнинг Фирдавсийни қайта ишлаш каби самарасиз нияти, таъбир жоиз бўлса, шунга олиб келдики, у Фирдавсийни Шарқдан узди, лекин Фарбга ҳам яқинлаштиролмади. Тажрибасизлик билан нолойиқ равишда қайта тўқилган поэтик вазн ўрнида, эҳтимол, насрда таржима қилиш яхшироқ бўлармиди. Ҳаммерона — асл нусхага содиқ қолиб сатрма-сатр ўгириш — ягона жоиз йўл ҳисобланади» деган.

Ҳаммер Пургштал, Фридрих Рюккерт, Фридрих Даумер, Фридрих Шак, Фридрих Шлегел, Герхард Хауптман ва Вернер Зундерман каби шарқшунос ва таржимонлар Шарқ адабиётини немис китобхонларига таништириш борасида хизматлар қилган. «Форс ва араблар, — деган эди Ҳегел, — шарқона нафис образлари, эркин саодатбахш хаёлот билан ҳатто бизнинг замонавий шеъриятимизга жуда соз хизмат этмоқдалар». Хоразмий, Фаробий, Беруний, Ибн Сино, Ал-Фарғоний каби ўрта осийлик алломалар ўз асарларини асосан араб тилида битганликларини ва мағрибликлар назарида булар араб олимлари, араб шоирлари сифатида қабул қилинганини унутмаслигимиз даркор.

Олмониялик шоирларнинг немис тилида битилган ғазалларида ишқу муҳаббат мотивлари, дўстликни тараннум қилиш, фалсафий умумлашмалар, шарқона ташбеҳларни кўриш мумкин. Олмонча ғазаллар ҳақида, аниқроқ қилиб айтганда, Платен ғазаллари тўғрисида Й.В. Гёте ўз котиби, адиб Й.П.Эккерманга шундай деган эди: «Ғазал табиати ғоят мукамал мазмунни талаб қилади. Бир хил оҳангда такрорланадиган қофия учун ҳамжинс фикрларнинг катта захираси зарурдир; шу сабаб ғазал ёзмоқ ҳар ким-

¹⁵ Жомий ва робитаҳои адабий (китоби аввал. Мажмуаи мақолаҳо). Душанбе, - Дониш - 1989

нинг ҳам қўлидан келмас, лекин мазкур байтлар сизга манзур бўлади¹⁶. Эккерман мазкур китобида яна Гётенинг қуйидаги фикрларини қайд этган: «Биз яна «Ғазаллар» хусусида суҳбатлашдик. Гёте бу ғазалларнинг мукамаллигидан, шунингдек, у бизнинг янги адабиётга яхши самара кўрсатаётганидан завқланди» (Шу китоб, 96-бет). Гёте «Шарҳи»да Ф.Рюккертнинг «Шарқ атиргуллари» китоби ҳақида» деб номлаган бўлим бор. Унда Гёте Ф. Рюккертнинг ғазаллари тўғрисида фикру мулоҳазаларини баён этган. Жумладан, Гёте ёзади: «Девоним»даги ғазаллар куйга солиниб, қўшиқ этилгани мега беҳад завқ бағишлайди...

Мен Рюккертнинг ғазалларини ҳам бастакорларга тавсия этаман. Агар саодатли онларда бу тўпламни очсанг, унда турфа гуллар, жумладан, атиргул ҳидлари анқийди ҳамда нарғиз бўйлари димофингга урилади; ўз гўзаллиги билан сени беҳуш этувчи жаноналар, сени ўзига маҳкам боғлаб, асир қилувчи зулфлар, сен учун ғоят хавфли бўлмиш гўзаллар ёноғидаги чуқурчалар – хуллас, барча хавфу хатар сен учун ибратли завқангиздир. Булар ёшу қарига баб-баравар юпанч бахш эта олади.

Гарчи Граф Платен «Ғазаллар»ини куйламоқ расм бўлмаган эрса-да, биз ҳис-ҳаяжонга тўла, шунингдек, Шарқ шеърияти билан тўла мувофиқлашган бу ғазалларни иштиёқ билан эсга оламиз».

Мазкур иқтибосдан маълум бўляптики, Гёте «Девон»идаги ғазаллар ўша даврдаёқ бастакор, хонандалар назарига тушиб, уларга куй басталанган ва доимий равишда куйланган экан. Адабиётшунос, шарқшунос Гётенинг ушбу таҳлили таҳсинга лойиқ. Аллома ғазалларнинг Европада шуҳрат топиши боисини кўрсатиб ўтган. Буюк шоир Гёте Платен ғазалларига ҳам бастакорлар диққатини жалб этмоқчи бўлади.

XIX аср олмон шоири К.Иммерман истехзо билан «Олмонияда юнонлар филомеласи (яъни булбули) ўрнини форслар булбули эгаллади» деганда ҳақ эди. Энг қизиги, «булбул»

¹⁶ Й.П.Эккерман, Разговори с Гёте, Москва, Художественная литература, 1981 г., ст.96.

олмончада «Нахтигал» деб айтилади, лекин бу ерда К.Им- мерман айнан «булбул» сўзини қўллаган.

Шуни ҳам таъкидлаш керакки, газал жанри нафақат ол- мон адабиётига, балки чех, рус, серб адабиётига ҳам таъ- сир этиб, чехча, сербча, русча газаллар ижод қилинган. Чехча газаллар ҳақида А.Хромов, И. Бекка, русча газаллар тўғрисида И. Брагинский, сербча газаллар хусусида И. Стан- шич тадқиқотлари таҳсинга лойиқдир¹⁷. Айниқса, Змайнинг (1833 – 1904) Шарқ адабиётидан этган таржимаси қизиқ. У Шарқ адиблари асарини форс-тожик тилидан эмас, балки олмон тилидан сербчага ўгирган. Адабиётшунос И. Стан- шич ёзади: «Змай борлигини олмон шарқ поэзияси (яъни олмон тилига ўгирилган Шарқ шеърляти намуналари, шун- ингдек, немис шоирларининг шарқона руҳда ёзган асар- лари) эгаллаган эди. У Ҳердернинг «Тамаяндро», Гётенинг «Худо ва Боядера», Ҳайненинг «Шоир Фирдавсий» шеър- ларини таржима қилиш билан бирга, Ҳофизнинг газалла- рини Даумер (1800 – 1875) таржимасидан, яъни олмонча- дан сербчага ўгирди»¹⁸ таржималари орқали серб поэзияси- га «сарой», «шодравон», «газал», «гулистон», «булбул» каби сўзлар ўтиб, серб тилидан мустақкам жой олган.

Гёте «Девон»идан кейин Олмонияда газалнавис олмо- нияликларнинг тўпламларининг чоп қилиниши, газал- нинг Олмонияда мустақил жанр сифатида тан олиниши бежиз эмас.

Лекин Шарқ адабиётидан руҳланиб асарлар ёзгани учун Гёте ва Граф Платенни танқид қилган адабиётшунослар ҳам бўлди. Ҳайнрих Ҳайне Граф Платенни, Менцел эса Гётени қаттиқ танқид этган. Платенни танқид қилган Ҳайненинг ўзи кейинчалик шарқий мотивларда шеър дoston ёзгани қизиқ. Гётенинг замондоши адабиётшунос Менцел ўта так- кабурлик билан ёзганки: «Гёте гений эмас, шунчаки жай-

¹⁷ В.Г.Белан, Таджикистан в литературе на иностранных языках. Ду- шанбе, 1983, ст.192. Том 2.

¹⁸ Взаимосвязи русской и зарубежной литератур, Ленинград, Наука - 1983. ст. 332). Змай ва Илич (1823-1901).

дари талант соҳиби бўлиб, чет эл адибларига қулларча эргашиб, тақлид қилган. Унинг асарларини ҳеч қандай сиёсий қиммати йўқ»¹⁹. Албатта, Менцелнинг бу гаплари асоссиз эканлигини тарих кўрсатди. Улуғ аллома Гётени давр ҳақиқий гений эканлигини, у шунчаки жайдари талант соҳиби эмаслигини исбот этди. Менцел айтмоқчи бўлган чет эл адиблари Шарқ мутафаккирлари эди. Ҳақиқий шеърдан «сиёсий қиммат» қидириш — бадий адабиётни сиёсатга билан ўлчаш, бу — адабиётшуноснинг иши эмас, балки калтабин, хусуматчи шахсларнинг ишидир. Дунёдаги мана ман деган адабиётшунослар Гёте, Граф Платен, Фридрих Рюккертлар ижодига юксак баҳо бергани Менцелга ўхшаган жайдари адабиётшунослар фикрини чилпарчин қилиб ташлади. Бугунги кунга келиб, Менцелни эмас, балки Гёте асарларини, инчунин, «Фарбу Шарқ девони»ни жаҳон ўқимоқда. Бу китоблар қайта-қайта нашр қилинмоқда.

Хожа Ҳофиз:

Ироқу Форс гирифти бо шеъри хуш Ҳофиз,
Биё, ки навбати Бағдоду вақти Табриз аст.

Мазмуни: Ҳофиз, Ироқу Форс мамлакатларини яхши шеърларинг билан ишғол қилдинг, энди навбат Бағдод билан Табризга етди — деганда, Жалолиддин Румий:

Шеъри Шамсиддин Табризий гирифт
Мисру Шому Басраву Бағдодро.

Мазмуни: Шамсиддин Табризийнинг (яъни Ж.Румийнинг) шеъри Мисру Шому Басра, Бағдодни ишғол қилди, дея фахрия ёзган экан. Ваҳоланки, Руми-ю, Ҳофиз, Анвари-ю, Саъдий, Фирдавси-ю, Низомий, Жомий ва Навоийлар асарлари забт этмаган жой қолмади. Шу билан бирга бу зоти шарифлар шарофатидан ғазал жанри Оврупа адабиётида ёйилди.

¹⁹ В.Жирмунский, Гёте в русской литературе, Ленинград, Наука-1982. с.560.

Гёте ва Ҳофиз

Хожа Ҳофизни (1325 – 1388) жаҳон адабиётида тутган ўрни, ушбу форс булбулининг Шарку фарб адабиётига таъсири беқиёсдир.

Хожа Ҳофиз ғазаллари илк бор Оврупада қачон пайдо бўлди? 1680 йил Томас Ҳайд ва 1771 йил К. Ревички Ҳофизнинг айрим ғазалларини лотинчага таржима қилган. 1791 йил олмончага С.Ф.Г. Вал форс булбули ғазалларини ўгирди. Кейин Розенцвайг (1858), Боденштет (1870), Г.Даумер (1852 ва 1856), Атаба (1985), В. Вилҳелм (1968) ва бошқа таржимонлар Ҳофиз ғазалларини таржима қилиб, Олмонияда нашр эттирди²⁰.

Энг қизиғи, Олмонияда ҳофизхонлик анъанаси шакллана бошлади. Унга тақлид қилиб шеър ёзиш деярли анъанага айланди. Даумер Ҳофизнинг 200 та ғазалига ўхшатма ёзган. Ҳегел Ҳофизни гениал санъаткор, гўзал, фараҳбахш айти чокда исёнкор шеърлар муаллифи деб таърифлаган.

Ҳофиз ижодига қизиқиш Олмонияда сусайган эмас. Айти шу кунларда ҳам янги-янги тадқиқотлар, таржималар этил-япти. Бунга Б.Розенцвайг, Неселман, Ф. Боденштед, Р. Опиц, В. Вилҳелм каби олим, шарқшунос ва таржимонларнинг ҳиссаси бор²¹.

Гёте «Девони»нинг дунёга келишида ҳам Ҳофиз Шеро-зий ғазаллари туртки бўлгани хусусида И.Брагинский, Л.И.-Кессел, А.Н.Коган, А.В.Михайлов каби олимлар тадқиқотида батафсил баён қилган. «Девон»да Ҳофиз ғазалларига Гёте этган татаббуълар бисёр. И.Брагинский дейдики: «Гёте «Девони»нинг дунёга келишида Қуръон эмас, балки Ҳофиз «Девони» туртки бўлди²². Бизнингча, бу фикр баҳсли бўлиб, асосан шўролар даври даҳрийлик таълимоти қолипларига мос-

²⁰ Ш. Мухтор, Адабиёти тожик дар Франция, Душанбе, Ирфон – 1985, с.160.

²¹ Lob der Geliebten, Berlin, 1983.

²² Й.В.Гёте, Западно-восточный диван, Москва, Наука- 1988, ст.896.

лаштирилган. Гёте «Девони»нинг яратилишида Қуръони Карим, ҳадис, шунингдек, «Қуръони форсий» ҳисобланмиш Хожа Ҳофизнинг «Девони» баб-баравар туртки бўлган, муҳим рол ўйнаган. Буларнинг бирини камситиш, ёхуд кўрсатган таъсирини камайтириш сохтакорлик булади. Албатта, И.Брагинский, И.Фильштинский, Л.И.Климович ёхуд бошқа шарқшунос олимларнинг Қуръони Карим ҳақида билдирган ўша даврдаги фикрларида шўравий дунёқараш етакчи омил бўлганини унутмаслик даркор.

Гёте Ҳофиз «Девони» билан 1814 йил Йозеф фон Ҳаммер таржимаси орқали илк бор танишди. Ҳаммер таржимаси бутун Оврупада шуҳрат қозонди.

Гёте «Шарҳи»да Ҳофизга қуйидагича баҳо берган: «Ҳофиз улкан ва жўшқин истеъдод эгаси бўлиб, дунёвий лаззатлардан тўла баҳраманд эди. У одамларни тўғри йўлдан оздиргувчи ортиқча дахмазалардан ўзини халос этиб, риндонна хушвақтлик ила умрини ўткази олдди. Шоирни тўла тушунмоқ учун унинг яшаган замони-ю, макони ва миллати доирасида тадқиқ қилмоқ жоиздир. Бугунги кунда ҳам чўлу саҳрода қарвон етаклаган сарбонлар маъносига тўла тушунмаса-да, Ҳофиз ғазалларини хиргойи қилишади. Мазмунини чуқур сарфаҳм этишмаса-да, ғазал байтларининг абадий тоза ва қувончбахш оҳанглари уларни сеҳрлайди. Шу боис мангу ишқу покизалик ва ҳақиқат навоси бўлмиш бу байтлар маҳбубдир».

Гёте «Девони»нинг бир боби «Ҳофизнома»дир. Ушбу бобдаги биринчи шеър — «Тахаллус». У Шоир (яъни Гёте) билан Ҳофизнинг суҳбати ҳисобланади. Лекин мазкур суҳбат асносида ҳар иккала алломанинг ҳаммаслак эканлиги аён бўлади. Маълумки, Ҳофизнинг исми Муҳаммад Шамсиддин. У Қуръони Каримни ёшлигидаёқ тўла ёдлаган, яъни ҳофизул Қуръондир. Шу боис ўзига Ҳофиз тахаллусини танлаган:

Шоир:

Аё, Муҳаммад Шамсиддин,
Нечун элинг Ҳофиз деб ном
Қўймиш сенга?

Ҳофиз:

Чунки Қуръон
Оятларин билдим ёддин.
Хотирамда эди мудом
Суралару шариф калом.
Ишонч билан этдим идрок,
Тутиб доим ўзимни пок,
Мендай этгай ким эҳтиром
Расулнинг ҳар ҳадисига.
Унга лойиқ зўр эътиқод,
Шу сабабли Ҳофиз деб ном
Қўймиш менга халқ умрбод.

Шоир:

Ўхшаш бўлсак биз, не ажаб,
Зотан, бизга ўхшашлик хос.
Аё, Ҳофиз, шудир сабаб
Тўла монанд бизнинг ихлос.
Биз муқаддас китобларни
Тўла ёдлаб бўлдик Ҳофиз...

Гёте ўзини Ҳофизга тўла «ўхшаш» деб билади. Ҳофизнинг Қуръонга бўлган эҳтироми билан Гётенинг эҳтироми ўхшаш. Гётени Ҳофизга яқин этган, дўст қилган омиллардан бири эътиқод муштараклиги бўлса, бошқаси Ҳофиз байтларидаги ҳаётдўстлик, халқпарварлик, оптимизмдир.

Гёте устоди Ҳофизга атаб бир туркум ғазаллар яртганки, бу ғазаллар ҳамон шеърият шинавандалари қалбини жунбишга келтиради:

Кабирдирсан, ҳеч интиҳойинг йўқ,
Қисматинг хуш, ҳеч ибтидойинг йўқ.
Қўшиғинг юлдузлар гумбазидир,
Боши-ю, охири ҳам маркази бир.
Фалакдай гардишда шеъринг муқаррар,
Аввалу сўнги ҳам бир хил муқаррар.
Сенинг қалбингда оққай чашмаи шеър,
Қувонч бирлан симиргай ташнаи шеър...

Гёте «Пайравлик» шеърида ёзади:

Мендадир байтингга сингмоқ ҳаваси,
Тақлид этмоқ сенга мен учун шараф.
Аввал маъно, кейин сўз ихтиросин
Айламак! Яширар дурни-да садаф.
Ҳар сўзингнинг бордир неча маъноси,
Бундай бахтга бир сен бўлдинг мушарраф...

«Ҳофизга» шеърида эса Гёте:

...Сен доно-ю, муқаддасдур —
Кўшиқларинг умрбод,
Йўл бошловчи бўлгин бизга
Ҳаёт йўлида, Устод —

дея устози Хожа Ҳофизга мурид эканлиги билан фахр этади.

Гёте Ҳофиз газзаллари билан таржимада танишгани ҳақида юқорида сўз кетганди. Ҳолбуки, Ҳофиз шеъриятдан бошқа тилларга қилинган энг яхши таржима ҳам аслият олдида нурсиз соя каби кўринади. Буни кўрингки, соянинг сояси ҳам инглизларни қойил этган экан. Гап шундаки, Р.У Эммерсон (1803 — 1882) инглиз тилига Хожа Ҳофизнинг газзалларини немис тилидан таржима қилган. У Ҳаммер таржималаридан фойдаланганди. Мазкур таржималар инглизларни сеҳрлаганди. Шарқшунос А.Осканинг фикрича, XIX аср Америка идеал шоирлари Саъдий ва Ҳофиз бўлиб, ҳатто У.Уитмендай новатор ижодида ҳам Шарқ шеъриятининг таъсирини ҳис қилиш мумкин²³.

Ҳофиз газзалларининг сайру саёҳати ҳам қизиқ. А.Фетнинг Ҳофиз газзалларидан этган таржимасига бир назар ташлайлик. А. Фет 1857 йилдан бошлаб Ҳофиз газзалларини олмон тилидан рус тилига ўгира бошлайди. Кўпчиликка маъқул бўлган Фетнинг таржималари Л. Н. Толстойга ёқмайди. Зеро, Толстой қадрол имкон форс-тожик, турк, араб тилларини ўрганган ва Ҳофиз газзалларини аслиятда ўқиган эди.

²³ Г.Д. Пулотова, Персидско-таджикские мотивы в творчестве Р.У.Э-мерсона, Ахбороти Академияи Фан РССР Тожикистон, 1990, № 1

Шу боис Фетнинг таржималари Толстойни ранжитди. Маълум бўлишича, Фет Ҳофиз ғазалларини Думер таржимасидан рус тилига ўгирган экан. Ажабо, нега кўпчилик тан олган, аслиятга жуда ҳам яқин бўлган Ҳаммер таржимасидан Фет истифода қиламди? Бунга сабаб Тургенев Фетга Олмониядан Даумер таржимасини жўнатганида экан. Ўша пайтда Фет ҳали Ҳаммер таржимасидан воқиф бўлмаган кўрилади. Ваҳоланки, Даумернинг бу олмонча таржималари шўрваннинг шўрваси бўлиб, форс-тожик тилидан туркчага, туркчадан французчага, французчадан олмончага ўгирилган эди. Даумер аслиятдан эмас, балки французчадан таржима қилган. А.Фет ўз навбатида Ҳофиз ғазалларини немисчадан рус тилига ўгирди²⁴.

А. Фет Ҳофиз ғазаллари билан танишгандан сўнг қуйидаги хулосага келган: шоир (яъни Хожа Ҳофиз) ижоди билан юзакигина танишганимизнинг ўзи ҳам икки буюк ҳақиқатни англаб олишимизга имкон беради: биринчидан, шоиру мутафаккирлар ижодида бизни ҳайратда қолдирган юксаликни инсон руҳи аллақачон қўлга киритган; иккинчидан, қайси замин ва даврда униб-ўсганлигидан қатъий назар, ҳақиқий поэзия чечаклари асло сўлмас.

Ҳофиз ва Саъдий асарларидан таъсирланган А. С. Пушкин дейди: «Саъдий ва Ҳофиз асарларининг пинҳоний асрорига етгунимча шеърларимда қувончбахш жиҳатлар ва ҳаётни севувчи мотивлар кам учрарди».

Шуни ҳам таъкидлаш жоизки, Навоий «Девони Фоний»-да Жомий, Низомий, Саъдий, Хисрав Деҳлавий ва бошқа устодлари ғазалларига татаббуъ этган, яъни эргашган. Лекин энг кўп татаббуъ Ҳофиз ғазаларигадир. «Девони Фоний»да 554 ғазал бўлиб, шундан 234 таси Ҳофиз ғазалларига жавоб тарзида ёзилган.

Ғ. Саломов тўғри таъкидлагани каби, татаббуъ ҳам, таржима ҳам адабий алоқа шаклидир («татаббуъ» арабча сўз бўлиб, «эргашмоқ», «назира этмоқ» маъноларини билдира-

²⁴ В. Самад, Ғазали Ҳофиз ва диди Толстой, журнали «Садои Шарқ», 1991, 10-сон.

ди), татаббуьда таъсир ва ижодий акс-садо, анъана ва новаторлик мужассам бўлади. Таржима муаллифни ижодий давом эттириш эмас, унинг бошқа тилдаги такрори бўлмоғи лозим. Татаббуь ўзбек ва форс-тожик адабиёти учун хос бўлиб, бу анъана адабиётда кенг тарқалган эди. Лекин Европа адабиётида бундай анъана йўқ эди.

Тожик тадқиқотчиси Ш.Мухтор тўғри таъкидлаганидек, Европада Саъдийни фарангийлар, Ҳофизни олмонияликлар, Хайёмни эса англизлар кашф этган²⁵.

Гёте Шарқ мавзуида ижод қилган шеъррий туркумини дастлаб «Форс куйчиси Муҳаммад Шамсиддин Ҳофиз девонини муттасил мутолааси таъсирида битилган олмонча шеърлар мажмуаси» деб номлаган эди. Кейин эса туркумдаги мавзулар доираси кенгайди ва ушбу туркум «Фарбу Шарқ девони» номини олди.

«Девон»даги айрим шеърлар Ҳофиз ғазалларининг таржимасини эслатади, баъзилари Ҳофиз ғазаллари оҳангида, айримлари эса бошқа Шарқ шоирлари шеърлари руҳи ва сюжети таъсирида ёзилган. Шу билан бирга «Девон»даги кўплаб шеърлар Гётенинг шахсий ҳаёти ва Наполеон урушидан кейинги давр воқеалари таъсирида ижод қилинган.

Лекин шуни ҳам унутмаслик керакки, Навойининг Ҳофиз ғазалларига битган татаббуълари билан Гётенинг татаббуълари орасида катта фарқ бор. Шундай бўлиши ҳам табиий. Чунки Навоий Ҳофизнинг форс-тожик тилида ёзган ғазалларига шу тилда жавоб битган. Бунда у Ҳофиз ғазалининг вазни, қофиясини ҳам тўлиқ сақлай олган, шунингдек, устод ғазалидаги мазмунни бойитган. Гёте-чи? Олмон адибида бундай имконият йўқ. Чунки у форс-тожик тилида эмас, балки немис тилида ёзади. Табиийки, у Ҳофиз ғазалидаги на вазни, на қофияни сақлай олади. Шу боис Гёте татаббуълари шарқона татаббуълардан фарқ қилади.

Навоий билан Ҳофизнинг байтлари қийёсланганда бу манзара кўзга яққол кўринади.

²⁵ Ш.Мухтор, «Адабиёти тожик дар Франция», с. 83.

Ҳофиз:

Субҳ аст соқие қадаҳ пур шароб кун,
Даври фалак даранг надорад шитоб кун.

Мазмуни: Субҳ бўлди (тонг отди) соқие, қадаҳни май билан тўлдир, Фалакнинг чарх уришида сустлик бўлмас, шу сабаб шитоб эт.

Навоий:

Субҳ аст, файз агар талаби, тарки хоб кун,
То чанд масти хоби, қадаҳ пур шароб кун.

Мазмуни: Субҳ бўлди, агар файз талаб этмоқ бўлсанг, уйқуни тарк айла, қачонгача маст уйқуга банд бўласан, қадаҳни тўла май айла.

Кўриниб турибтики, Ҳофиз байтидаги «субҳ», «соқий», «қадаҳ», «шароб» сўзлари тўппадан-тўғри Навоий газалига кўчган. Лекин Навоийда лирик қаҳрамонга бўлган мурожаат конкретлашган. Ҳофиз байтидаги фалак кирдикори ҳақидаги муносабат ўрнида «қачонгача маст уйқудасан, қадаҳни тўла айла» дейилади. Албатта, ушбу газаллардаги «қадаҳ», «май» сўзлари мажозий маънодадир. «Қадаҳ» – ошиқнинг қалби, «май» – ишқи илоҳий ҳисобланади.

Ушбу татаббуъда, дарҳақиқат, таъсир ва акс-садони, анъана ва новаторликни кўрамыз. Лекин бу санъат Гёте шеърларида қандай акс этган? Ҳофизнинг жаҳонга машҳур «Агар он турки Шерозий ба даст орад дили моро, ба холи ҳиндуяш бахшам Самарқанду Бухоро» матлаъли газалига Гётенинг этган татаббуъига диққат қилайлик:

Самарқанд, Балх, Бухорони
Сенинг ҳусн-жамолингга
Инъом этмоқ, дилоромим,
Келмабди хаёлимга.

Берарларми шаҳаншоҳлар
Мулку кишвар? Гумондур,
Улар доно, бою довар,
Лекин ишқда нодондур.

Журъат этмас шоҳ бу корга,
Юрт инъом этгай, илло,
Фақат сендай гўзал ёрга —
Мендай сахий бир гадо!

Гёте Ҳофиз саховатидан илҳомланган. Ҳофиз гўзалнинг битта холига Самарқанду Бухорони инъом этса, Гёте Самарқанд, Бухорога қўшиб Балхни ҳам инъом этмоқда. Лекин бундай саховат шоҳлар қўлидан келмайди, улар шаҳарларни босиб олмоқ учун умрларини сафарбар этган. Бундай саховат фақат чин ошиқлар қўлидан келади, демоқда Гёте. Дарвоқе, Гётенинг ушбу шеъридаги фикр қуйидаги ривоятни эслатмайдими? Нақл этилишича, Жаҳонгир Амир Темур Шерозни забт этганидан сўнг, Хожа Ҳофиз билан учрашган. Амир Темур Хожа Ҳофизга: «Мен Бухоро-ю Самарқанд шуҳрати учун курашсам-у, сиз уни гўзалнинг битта холига бағишласангиз. Шу ҳам инсофдан -ми?» — деган. Юпунгина кийинган Хожа Ҳофиз ўз эгн-бошларига ишора қилиб: «Эй шаҳаншоҳ, ўтакетган ҳотамтойлигимдан мана шундай фақир аҳволга тушдим-да!» — деган экан. Бу жавобдан Амир Темур хурсанд бўлиб, Хожа Ҳофизга катта инъом берган. Мазкур ривоятдан ҳам Гёте воқиф эди. Унинг юқоридаги газали асосида шу ривоят турибди. Лекин яна бир ажиб ўхшашлик борки, буни тақдир ўйини десак ҳам хато бўлмас. Хожа Ҳофиз Амир Темур билан учрашиб, савол-жавоб этган ва Амир Темур Ҳофиз жавобларига қойил бўлган дедик. Гёте эса ўз даврининг жаҳонгири Наполеон билан учрашиб, ҳамсуҳбат бўлган. Бу учрашув Эрфурт шаҳрида 1808 йил 2 октябрда содир бўлди. Наполеон Гётега Эрфурт конгресида Александр I ҳам қатнашаётганини хабар қилиб, Эрфурт ҳақида бирор асар ёзмоқчи бўлса, подшоҳга бағишлашни маслаҳат беради. Гёте бунга эътироз билдириб: «Жаноб олийлари, бунга одатланмаганман, мен ижодимни бошлаган кезларимдаёқ, кейинчалик афсус-надомат чекиб юрмаслик учун ҳеч қандай бағишлов ёзмасликни ўзимга одат қилиб олганман.» — дейди. Наполеон: «Людвиг XIУ замонидаги буюк ёзувчилар бундай фикрда бўлмаган!» — деб писанда қилади.

Шунда Гёте: «Шундайку-я, жаноб олийлари, лекин уларнинг ўз қилмишлари учун ҳеч қачон пушаймон бўлмаганлиги хусусида ўзлари кафил бўлолмайдилар-да!» — деб дадил жавоб берган.

Кейинроқ Гёте «Девони»дан жой олган «Темурнома» бобидаги «Қиш ва Темур» шеъри Наполеонга бағишлаб ёзилган. Шеър Темур ҳақида бўлса-да, асосий қаҳрамон Наполеон ҳисобланади. Бу икки жаҳонгирнинг ўхшаш томонлари борми? «Ипак йўли — мулоқот йўли» халқаро илмий экспедицияси координатори, доктор Дуду Дьеннинг (Сенегал) бу тўғридаги фикри ибратлидир, у дейди: «Темур ниҳоятда серқирра, фаолияти мураккаб сиймо, улуг зот. У бир томондан дунёни титратган жаҳонгир, иккинчидан томондан инсониятни маънавий, моддий қарздор қилган буюк инсон! Тарихда буюк саркарда кўп бўлган. Борди-ю, француз саркардаси Наполеон билан Темурни қиёслайдиган бўлсак, иккинчиси биринчисидан ўн чандон устун туради. Наполеон жаҳонгир бўлиб борган жойини вайрон этиб, қурилишга кам эътибор берган бўлса, Темур ўз даврининг буюк саркардаси, фотиҳи сифатида кўп ерни босиб олди, ҳатто талон-тарож билан ҳам шуғулланди. Аммо босиб олган жойлардаги энг яхши уста, олиму фузалоларни ўзи билан олиб юриб, бебаҳо бинолар қуриб, кўпгина гўзал шаҳарларнинг чиройига чирой, кўркига кўрк қўшди».

1827 йил 25 январь пайшанба оқшомида Гёте ўз котиби адиб Эккерман билан француз шоири Пьер Жан Беранже (1780 — 1857) китоби ҳақида суҳбатлашиб, қўйидаги фикрни билдирган: «Беранже доимо менга Гораций ва Ҳофизни эслатади, бу ҳар иккала адиб ҳам қувноқ истеҳзо билан инсон табиатидаги таназзулиятни савалаб, ўз давридан баландда турди».

Гёте билан Ҳофизни бир-бирига яқинлаштирган, пиру мурид этган воситалар қўйидагилардир: биринчидан, Гёте ўзи каби ҳақиқий ошиқ (булҳавас ошиқ эмас) сиймосини Ҳофизда кўрди. Иккинчидан, Ҳофиз ҳам ҳақиқий Ҳақпараст (яъни ёшлиқдан Куръони Каримни ёдлаган, Муҳаммад с.а.в.га эътиқод қўйган) сўфий бўлиб, том маънодаги ориф,

баркамол инсон ҳисобланади. У дунёнинг майда-чуйда ишлари, беҳуда ташвишлари, турли бидъат, ҳар хил маҳдудликлардан, турли оқиму гуруҳбозликлардан йироқда бўлиб, ринду озодона ҳаёт кечирди. Ҳофизнинг бундай ҳаёт тарзи Гёте эътиқодига мос эди. Оят, ҳадис, Шарқ донишмандлиги таъсирида шаклланган Ҳофиз фалсафаси унинг шогирди Гёте учун ҳам бегона эмас эди. Учинчидан, Ҳофиз билан Амир Темур, Ҳофиз билан Шоҳ Шужоъ орасидаги муносабат Гётею, Наполеон, Гёте-ю, Август муносабатига ўхшаш бўлган. Шу сабаб Гётега Наполеон Амир Темур, Август эса, Шоҳ Шужоъ, ўзи эса Ҳофиздай туюлган.

«Девон»дан жой олган «Ҳофизнома» бобидаги «Беҳудудлик» шеъри қуйидаги оташин мисралар билан тугаган. Бунда биз Гётенинг устод Ҳофизга бўлган чуқур эҳтиромини кўрамыз:

Менга олам гами, билки, абасдур!
Аё Ҳофиз! Агар сен бирла бўлсам,
Ки, фахру ифтихорим сен, ҳавасдур
Сенингдек ҳам чекиб, сен каби кулсам.
Муродим май ичиб, сен бирла баҳсдур,
Сенингдек севсаму сўнг майли ўлсам.
Аё мутриб! Қўшиқ айт, сўзда жондур,
Фазал кўҳна ва лекин навқирондур.

Гёте ва тасаввуф

Маълумки, Шарқ мутафаккирлари Румий, Анварий, Саъдий, Ҳофиз, Жомий, Навоийлар мутасаввуф эдилар, улар ижодини ўрганмоқни мақсад қилган киши тасаввуф илмидан воқиф бўлиши керак. Чунки тасаввуф адабиётини ўрганмасдан туриб ўрта асрлар мусулмон Шарқ маданий ҳаёти ҳақида тасаввурга эга бўлиш мумкин эмас.

Бу ҳақда Навоий шундай деган: «Шамсиддин Муҳаммад Ҳофиз — лисонул гайб (гайб тили) ва таржимонул асрордурлар. Басо асрори гайбия ва маонийи ҳақиқийяки, сурат қисвати (кийими)да ва мажоз либосида адо қилибдурлар... Хожалар силсиласида азизе дебдурки, ҳеч девон Ҳофиз девонидин яхшироқ эмас, агар киши сўфий бўлса. Бу фақирга андоқ маълум бўлубдур ва машҳур мундоқдурки, Ҳазрат Мир Қосим аларнинг девонини Қуръони форсий дер эрмишларки, каломи оёти маонийсидин мамлу (тўлган) ва асрор ва нукотидин машҳурдир. Чун аларнинг ашъори маориф нисори андин машҳурроқдирки, иродаға эҳтиёж бўлғай»²⁶.

Ғ.Саломовнинг фикрича, Гёте Ҳаммернинг «Форс суҳандонлиги» асаридан суфизм, мусулмон тасаввуфи ақидалари билан танишади. Илоҳиёт билан муттасил мукаммаллашиб борадиган табиатнинг уйғунлигини тарғиб қилувчи суфизмни Гёте «маълум даражада ўз фалсафий системасига оҳангдош деб тасаввур қилади»²⁷. Суфизмда у инсоннинг илоҳиётга батамом қўшилиб кетиши учун шариат, тариқат, маърифат ва ҳақиқат босқичларини ўташи, ана шу босқичдан ўтган ориф Тангри висолига етиши мумкин. Тангри — оташ, руҳий озиқ берилган инсон — кўмир. Оташ билан бирлашган кўмирнинг ўзи ҳам олов бўлиб ёнгани син-

²⁶ А.Навоий, Асарлар, 15-том, Тошкент, Ғ.Фулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1968, 184-бет.

²⁷ Л.М.Кессел, Гёте и «Западно — восточный диван», Москва, Наука-1973.ст.120.

гари, инсон илоҳиётнинг дийдорига эришиб, унинг ўзи ҳам илоҳий кучга айланади²⁸.

Маълумки, Гёте «Девони»нинг олтинчи боби «Ҳикматнома»дир. «Ҳикматнома»даги қитъа, фард, рубоийлар Гёте тасаввуфни чуқур ўрганганлиги ва сўфиёна руҳда байтлар битганлигига далил бўла олади:

Тақдир имтиҳон этса, гунг бўл, одамзод,
Фойда бермас айламак минг доду фарёд.

Тасаввуфда сабру қаноатдан кўп гапирилади. Сўфий бошига тушган барча кулфат, дардга чидаб, ҳеч қачон шикоят этмаслиги керак. Чунки унинг бошига тушган барча яхшилиги-ю ёмонлик Худодан, буни сўфий имтиҳон деб қабул қилади.

Ўргимчакни ўлдириб шу дам
Ғоят ғамгин бўлдим, ажабо,
Унга ҳаёт берган-ку Худо
Ҳақли мендай яшашга у ҳам.

Ушбу тўртлик: «Шариат айтадур ўлдир илонни, тариқат айтадур оғритма жонни» байтини эслатмайдими? А.Жомийнинг «Нафоҳатул-унс» асарида ёзилишича, сўфий Амирчаи Сафолфўруш ҳатто чаёнга ҳам озор бермас экан. Бундай шахслар абдол (ҳафт тан) ҳисобланади. Абдоллар етти киши бўлиб, етти иқлимни идора қиларкан. Ривоят этилишича, кунлардан бир кун бир сўфий ўз фариштасини кўрибди ва ундан сўрабди: «Бошқалар ҳам сизни кўрмоғи учун не этмоғи керак?» Фаришта: «Кимеки бирор жонзотга озор бермаса, ундайларга биз кўринамиз.» — деб жавоб берибди. Ҳалиги сўфийни бир кун чумоли чақибди, чумолини олиб ташлайман, деб, ўлдириб қўйибди. Шу кундан эътиборан сўфий фариштани кўрмайдиган бўлган экан²⁹.

Али Сафийнинг «Рашаҳоту айнул ҳаёт» (Оби ҳаёт томчилари) китобида улуғ мутасаввуф Хожа Абдулҳолиқ Ғижду-

²⁸ Ф. Саломов, Таржима назарияси асослари, 232-бет.

²⁹ А.Жомий, Осор, жилди 8, Душанбе, Адиб -1990.с.496.

вонийнинг (1103 – 1179) таълимоти ҳақида гапирилиб, ул зотнинг қуйидаги рашҳалари келтирилади: «хуш дар дам», «назар бар қадам», «сафар дар Ватан», «хилват дар анжуман», «ёдкард», «бозгашт», «нигаҳдошт», «ёддошт». Мазкур рашҳалар Авлиёи Кабир, Баҳоуддин Нақшбанд, Аҳрори Валий, Саъдуддин Қошғарий, Абдурахмон Жомийлар томонидан шарҳланган ва ҳар томонлама ўрганилган. Биринчи рашҳа «хуш дар дам» аталиб, бунӣ Саъдуддин Қошғарий қуйидагича шарҳлаган: «Нафас олмоқ ва чиқармоқ гафлат билан эмас, балки ҳузур ва огоҳлик юзасидан бўлиб, ҳар бир нафас Ҳақ Субҳонаҳу таоло зикридан гофил ўтмасин.» Хожа Убайдуллоҳ Аҳрор уқтирганки, ҳар нафасни асраш ўта муҳимдир ва нафасни ҳузур ва огоҳликка сарф этиш лозимдир. Нафасни асрай олмаган одам уни йўқотади. Нафасни йўқотган киши тариқатни қўлдан бой беради. Ҳазрат Баҳоуддин деганки, бу йўлда нафас ҳал этувчи омилдир, яъни нафас олаётганда хаёл на ўтмиш, на келажакка банд, балки хаёл ўтмиш ва келажак воқеаларидан озод бўлиши даркор. Нафаснинг кириш ва чиқиши, шунингдек, икки нафас орасини ғоят эҳтиёт қилмоқ зарур; зеро нафас гофиллик билан кириб чиқмасин.

Кўриниб турибтики, нафас олмоқ ва чиқармоқ ҳақида тариқат пирлари ғоят муҳим сабоқларни берган экан. Гёте «Девон»ида «Нафас олмоқ ҳамда чиқармоқ эрур» номли олти мисралик шеър бор. Гёте нафас олмоқ ва уни чиқармоқ Аллоҳ таолонинг бизга берган улуғ эҳсонидир, шу нафас олиш туфайли ҳаёт гўзал, шу сабаб нафас олганда ҳам Аллоҳга шукр ва нафсни чиқараётганда ҳам Аллоҳга шукр дейиш лозимлигини уқтиради. Ажабо, Гёте улуғ авлиё Ҳазрат Абдуллоҳиқ Фиждувонийни билармиди, ёхуд Ҳазрат Баҳоуддин таълимотларидан хабардор бўлганми? Чунки айнан «хуш дар дам» рашҳасидаги ғояни Гёте ўз шеърида муҳрлаган. Далиллар шуни кўрсатиб турибтики, Гёте бевосита Хожа Абдуллоҳиқ Фиждувоний ёки Баҳоуддин Нақшбандлар таълимотларидан хабардор бўлмаган, лекину тариқат пирларининг, аниқроғи хожагон-нақшбандия тариқати пирларининг таълимотлари билан Шайх Саъдий ва бошқа шоирлар

асарлари орқали воқиф эди. Саъдийнинг «Гулистон»и дебачасида ёзилганки: «Ҳар нафас, ки фуру меравад, мумидди ҳаёт аст ва чун бармеояд муфарраҳе аст. Пас дар нафасе ду неъмат мавжуд аст бар ҳар неъмате шукре вожиб»³⁰. Мазмуни: ҳар нафас олиш янги ҳаёт (қувват) демакдур, нафас чиқариш эса яшаш лаззати. Шу боис бу икки эҳсон ҳисобланмиш мурувватни қадрлаб, ҳар нафас олиш ва чиқариш шукронасини ёймоқ лозим.

Кўриниб турибтики, Гёте Саъдийнинг мана шу фикрлари асосида «Нафас олмоқ ҳамда чиқармоқ эрур» шеърини ёзган:

Нафас олмоқ ҳамда чиқармоқ эрур
Икки эҳсон, буни англамоқ зарур.
Бири сиқар, ўзгаси янги қувват,
Булар сабаб ҳаёт гўзалдир гоят.
Аллоҳга шукр де нафас кирган он,
Шукр де нафасинг чиқарган замон.

Гёте Саъдий орқали «хуш дар дам»дан воқиф бўлиб, ўз навбатида бу рашҳа билан олмонияликларни хабардор этди.

Маълумки, Гётенинг жаҳонга машҳур бўлган «Фауст» шоҳ номли асарини Ўзбекистон Қаҳрамони, атоқли шоир Эркин Воҳидов таржима қилган. Гёте «Фауст»идаги иккинчи қисм, учинчи фаслда Фауст ва Еленанинг суҳбати бор:

Фауст: На ўтмиш, на эрта тилакдур бизга,
Бахтиёр шу нафас...
Елена: Керакдур бизга.
Фауст: Ҳаёт шунинг билан ширин ва сўлим
Бунга кафил эрур
Елена: Узатган қўлим³¹.

Мазкур диалогда на ўтмиш, на эрта, балки бахтиёр шу нафас (таъкид бизники — С.С.Б) «хуш дардам»нинг гётеёна талқинидир.

³⁰ Саъдий, Куллиёт, жилди 3, Душанбе, Адиб -1990.

³¹ Й.В.Гёте, Фауст, Тошкент, Ф.Фулом номли Адабиёт ва санъат нашриёти, 1985, 376-бет.

Алишер Навоийнинг:

Мозий-ю мустақбал аҳволидан урма дам,
Дам бу дамдур, дам бу дамдур, дам бу дам.

Байтлари «на ўтмиш, на эрта тилақдур бизга, бахтиёр шу нафас керакдур бизга» мисраларидаги маънони эслатмайдами? Гёте Навоий талқин этган вақт (дам)ни Фауст ва Елена тиллари орқали баён қилмоқда.

Нақшбандия тариқатининг пирлари дақиқани тўхтата олган, яъни Аллоҳ зикри билан ўтган дақиқа – ҳузур, роҳат бўлиб, бундай дақиқа беҳуда ўтмай, балки абадийликка муҳрланади. Демак, сўфий дақиқа устидан ҳукмронлик қилган ҳисобланади. Гётенинг Фаусти: «Тўхта, эй дақиқа, гўзалсан ғоят!» деркан, ҳузурбахш дақиқани абадийлаштирмақ бўлади.

«Муғаннийнома» бобидаги «Саодатбахш азият» шеърисида «stirb und werde», яъни фанодан кейинги бақо куйланади. Бу ҳам сўфиёна талқинга асосланган:

Агар ғафлат аро қолсанг
Умр ўтар – этмас вафо.
Шундай яша, мумкин бўлсин
Фанодан кейин бақо..

Ж.Румий ғазалларида: «Ўлимга юз бургил-у, пардани чок эт. Лекин гўрга элтувчи ўлимни эмас, балки янги руҳ туғдиргувчи ўлимни танла» деган мисралар бор. Гёте ҳам мана шу янги руҳ туғдиргувчи фанони танлаганки, бундай фанодан сўнг албатта бақо мақоми муяссар бўлмай.

«Ҳикматнома»да Шарқ ҳикматли сўзлари сингдирилган қитъаларни ҳам кўриш мумкин:

Бўлса икки ошпазинг,
Оч қолишинг муқаррар.
Қолар уй супурилмай,
Кўп бўлса хизматкор гар.

Бу қитъа Шарқ халқ мақоли «Кайвони иккита бўлса, уй супурилмай қолади»ни эслатади. Ёки:

Исо эшаги ҳатто
Маккага борса ҳамки,
Ўзгарди десак хато,
Ўзгармас асло ҳанги —

каби мисралар Шарқ ҳикматлари, мақоллари, сўфийларнинг каломларидай ибратлидир. Бу байтлардан Шарқ шеърятининг ҳиди уфуриб турибди.

«Ҳикматнома»даги байтлардан Гётенинг қуйидаги хулосага келганлигини аниқласа бўлади. Кимки машриқлик Ҳофиз Шерозийни билмаса, уни севмаса, ундай киши мағриблик мутафаккир де ле Барка Педро Кальдеронни (1660 — 1681) ҳам тушуниб, сева олиши гумондир:

Машриқ буюк, шубҳалар абас,
Денгиз кечиб бормоқ шарт экан,
Ким Ҳофизни билмасу севмас,
Тушунмайди Кальдеронни ҳам.

Ажабо, Кальдерон ким? Нима сабабдан Гёте дабдурстдан «ким Ҳофизни билмасу севмас, тушунмайди Кальдеронни ҳам» демоқда? Кальдерон Испаниянинг буюк драматурги, атоқли адиби бўлиб, Гёте унинг ижодини ҳам чуқур ўрганган эди. В.А.Аветисяннинг ёзишича, Гёте Кальдерон ҳаёти ва ижоди билан 1802 йил танишган. Кальдерон асарларини А.В. Шелегель таржима қилган экан. Мазкур таржималарни мутолаа қилган Гётеда Кальдерондаги романтик руҳ маъқул бўлган³². В.А.Аветисяннинг тадқиқ этишича, Гёте испан драматурги ижодини мағрибу машриқ маданиятини бир-бирига боғловчи ҳалқа сифатида талқин этган. Буни қарангки, Ҳофиз ижодида ҳам Гёте худди шу олтин ҳалқа, яъни Фарбу Шарқ маданиятини бир-бирига маҳкам боғловчи ҳалқани кўрган эди. Шарқдаги сўфиёна шеърларда ҳам худди шу руҳ ҳукмрон эди. Энг муҳими, XIX асрга келиб, Гётенинг ўзи ҳам худди шундай ҳалқага айланди.

³² Гётевские чтение (1984 г. Сброник статей), Москва, Наука — 1986, ст.110.

Офат йўқ жим турган маҳали,
Тилидандир ҳар ким ажали.

Фардига «Барча бало тилдандир», «Инсон хатони кўпроқ ўз тили билан қилади» ҳадислари манба бўлган. Тариқатга кирган солиқ сўзлаш одобини билиши шарт. Тилни асрамоқ жонни асрамоқдир.

Гёте «Шарҳи»да «Ҳикматнома» боби хусусида, жумладан, шундай дейди: «Ҳикматнома» ҳаммадан аввал маъно ва мазмун жиҳатидан «Тафриқнома» ва «Ранжнома» бобларини тўлдиради, шунинг учун мазкур бобларга ўта ҳамоҳанг. Ҳар ҳолда шарқона ҳикмат, донишмандлик бутун бобдаги шеърларнинг ўзига хос бўлган сийратида сақланган; бу ҳол ҳис этиладиган ва ялт этиб кўзга ташланувчи сюжетларга тааллуқлидир. Зеро, мазкур байтларда фикр қисқа ва лўнда ифодаланган, буларни масал десак ҳам арзийди. Бундай шарқона мураккаб услуб бизнинг муҳитда қуруқ, худди тартибга солинган проза каби туюлиши мумкин. Ҳар ҳолда қадимий немис халқ мақолларидаги маъно-мазмун қисқа масал шаклида келиб, Шарқ ҳикматларига мисол бўла олади» (678-бет).

«Девон»даги «Соқийнома» бобида Ҳотаму Зулайҳо (Гёте ва Марианна фон Виллемер)нинг ибратли савол-жавоби келтирилган:

Зулайҳо: Таъбинг нохуш, не сабаб, айла баён?

Ҳотам: Биласанми, вужуд экандур зиндон...

«Вужуд — зиндон» иборасини Хожа Ҳофизнинг қуйидаги рубойида ҳам кўраимиз:

Он беҳ, ки зи жому бода дил шод кунем,

В-аз орзуи гузашта кам ёд кунем.

В-ин орияти равони зиндониро

Як лаҳза зи банди ақл озод кунем.

Таржимаси:

Энг яхши май билан этайлик дил шод,

Ўтгандаги орзуни қилиб камроқ ёд,

Зиндоннинг асири — бу омонат жонни
Бир дамгина ақлдан этайлик озод³³.

А.Жомийнинг «Баҳористон»ида: «Халқ билан яхши муомала қила олмайдиган кишининг баданидаги териси ўзи учун гўё зиндондир» деган фикр бор. А.Навоийнинг машҳур: «Олтин қафас ичра гар қизил гул бутса, булбулга тикондек ошиён бўлмас эмиш» мисраларидаги «қафас» ҳам худди шу зиндондир. Маълум бўляптики, «вужуд — зиндон» ибораси Шарқ адабиётида кенг тарқалган экан. Бу ҳол тасаввуф адабиётида кенг ишлатилган.

Сарпус сарсег (жасад зиндон) ибораси, Ф. Саломовнинг айтишича, жуда қадимий бўлиб, Цицерон уни юнонча «жасад — қабр» иборасидан таржима қилган. Бу тамсил Платондан неоплатончиларга ва улар орқали Шарқ мутафаккирларининг асарларига ўтади. «Қамалган жон» тимсолини Гёте Ҳаммер қаламига мансуб «Ҳазиналар» асарининг иккинчи жилдида ҳам учратади. Бунда дарвишлар жонни қафасга солинган ёки тўрга илинган, у ердан озодликка чиқиш учун талпинаётган булбулга ўхшатади³⁴.

Л.М.Кесселнинг қайд этишича, Гёте бу образни ўз «Девони»га тақлидан, анъана юзасидан кўчириб қўя қолмасдан, уни Европа реакцияси шароитига мослаб, янгича маъно берган ҳолда қўллайди. Бутун ишқал жон зиндон ичида бўлганида эмас, балки ўша зиндоннинг ўзи турмага қамалганида. Агар салгина бўйин товланса борми, «зиндоннинг ўзини ҳам занжирбанд қиладилар», шу тариқа шўрлик жон «икки қават турма ичида қолади»³⁵.

Гёте жаҳон адабиёти, жумладан, Шарқ адабиётини ўзлаштиргандан сўнг, *die Weltliteratur* — дунё адабиёти истилоҳини яратиб, илк маротаба уни қўллаб, халқлар орасидаги дўстлик адабиётлар орасидаги дўстлик экан-

³³ Ҳофиз, Ғазаллар, Тошкент, ЎзССР Давлат бадиий адабиёти нашриёти, 1958, 270-бет.

³⁴ «Таржима назарияси асослари», 232-бет.

³⁵ «Таржима назарияси асослари», 53-бет.

лигини исботлаб бергани таҳсинга лойиқдир. Гёте Фарбни маънавий таназзулиятдан чиқиш йўлини кўрсатиб берди. Бу йўл Фарб билан Шарқнинг дўстлиги, ҳамкорлигида бўлиб, Фарб билан Шарқ орасидаги адоват эса? таназзулиятни яна-да чуқурлаштирувчи омил эканлигига шабшубҳа йўқ. Шу боис буюк Гётенинг «Фарбу Шарқ девони» Фарбу Шарқ орасидаги кўприк бўлиб, ушбу кўприк XXI асрда ҳам хизмат қилмоқда.

Хуллас, Фарб адиблари, жумладан, Гётени Шарқ адибларига эргашгани, уларнинг инсонпарварлик ғояларини ўзлаштириб, асарлар яратгани адабий алоқалар бир неча аср олдин илдиз отганини кўрсатмоқда. Гётени Шарққа талпинганига бир неча сабаблар бор. Биринчидан, Шарқ шеъриятида шундай бир тил ва услуб шаклланганки, унда ҳар бир сўз, ҳар бир байт, қолаверса, ҳар бир товуш (ҳатто ҳарф) бир неча мажозий маъно англатади, даъфатан қараганда содда, беозор бўлган биргина калима ҳам чуқур ижтимоий мазмунга ишора қилади. Унда рамз, фикрни пардалаб айтиш, коса тагида нимкоса қабилида сўзлаш одат тусига кирган. Бу ҳол Фарб шеъриятида йўқ эди. Гёте ўз мухолифларига зарба бериш мақсадида, фикрини пардали баён қилмоқ учун Шарқ шеърий анъаналарига мурожаат этди. Иккинчидан, Фарбдаги ифлос муҳит, буқаламун сиёсатдан у безган эди. Гёте ўз асрдошларидан бир неча юз йил илгарилаб боради. Бундай ҳол вақтида Ҳофиз, Саъдий, Румий, Навоийларда ҳам бўлган. Гёте Шарқдан маслакдошларини, суҳбатдошларини, устоз-пирларини топа олган эди. Учинчидан, Шарқдаги олиму шоирлар дунёқараши билан Гёте дунёқараши орасида бирлик сезилади. Тўртинчидан, Шарқ шеъриятидаги шакл ва мазмун Гётени ўзига мафтун этди. Бундай шеърий шаклни у Фарб шеъриятдан топа олмаган эди. Натижада, Гёте худди шу шаклда ижод қилди. Лекин бу қуруқ тақлид эмас, балки адабий мусобақа эди. Бешинчидан, XIX асрда «европоцентризм» оқими таъсиридаги кўплаб фарблик олимларнинг компрамустик ғоялари асоссиз эканлигини Гёте, Рюккерт, Платен ва бошқа фарблик мутафаккирлар ис-

бот қилди. Чунки ўша асрда жаҳон адабиёти тарихини яратишга бел боғлаган баъзи маҳаллийчи олимлар дунёнинг фақат бир қитъаси, яъни Европа маданиятини тан олдилар, холос. Улар Шарқ маданиятини умуман тилга олмай қўйган эди. Бундай гоё эса Фарб билан Шарқ орасида фитна ва адоват уруғини сепмоқ, уларни бир-бирига душман этмоқ учун асқотарди. Гётенинг «Девони», немис алломаларининг «Ғазаллар» китоблари, ғарблик шарқшунос, таржимонларнинг шарқлик мутафаккирлар асарларидан этган кўплаб таржималари шарофатидан «европоцентристик» адоват, фитна, гоёлар барҳам топиб, унинг ўрнида Фарбу Шарқ орасида дўстлик, меҳру оқибат ришталари боғланди. Зеро, доно Гёте «Девони»да тўғри таъкидлаган каби:

Шарқни яратгандур Худо,
Мағрибни этгандир бино.
Офат йўқдир ўнг-сўлида,
Шимол, Жануб Ҳақ қўлида.

Камина бундан йигирма йил олдин Гётенинг «Девони»ни немис тилидан ўзбек тилига таржима қилган эдим. Ўзбекистон Қаҳрамони, атоқли аллома, устод Озод Шарафиддиновнинг сайъ-ҳаракати билан таржималарим «Жаҳон адабиёти» журналида (1998 йил июль, август) чоп этилди³⁶. Шунингдек, «Девон»нинг айрим боблари «Ёшлик», «Ўзбекистон адабиёти ва санъати», «Сирли олам» ва бошқа газета-журналлар саҳифасида эълон қилинди. Гётенинг «Муҳаммад саллоллоҳу алайҳи васаллам» мақоласи ҳам менинг таржимамда «Сирли олам», «Бухоро ҳақиқати» (ҳозирги «Бухоронома»)да берилди. Ушбу китобдан «Девон» (бугун айрим таржималарим ўзимга маъқул бўлмагани учун уларни китобга киритмадим), шунингдек, «Муҳаммад саллоллоҳу алайҳи васаллам» мақоласи киритилди. «Фарбнинг Шарққа ҳижрати»

³⁶ Фарбу Шарқ девони (олмончадан Садриддин Салимов таржимаси), Жаҳон адабиёти, 1998, № 7, б. 86 – 87; 1998, № 8, б. 42 – 43.

илмий мақола эса, менинг бир неча йиллик тадқиқотларим бўлиб, илк бор яхлит ҳолда эълон қилинмоқда. Дарвоқе, Гётенинг «Девони» нашр қилинганига 190 йил тўлибди. Гётенинг 260 йиллик юбилейини шу йил бутун жаҳон нишонламоқда. Ушбу китоб Ҳазрат Гётенинг 260 йиллик юбилейига совғадир.

Садриддин Салим БУХОРИЙ

МУНДАРИЖА

А. Саидов, Гёте. «Ғарбу Шарқ девони»:	
Шарқшуносликка кириш.....	3
Ғарбу Шарқ девони.....	15
Муҳаммад (с.а.в.).....	117
Ғарбнинг Шарққа ҳижрати.....	121
Ғазалнавис немис шоирлари	142
Гёте ва Ҳофиз.....	135
Гёте ва тасаввуф.....	152

ҒАРҒУ ШАРҚ. ДЕВОНИ

*Олмон тилидан Садриддин Салим Бухорий
таржимаси*

Муҳаррир *Шукур Қурбон*
Бадий муҳаррир *Аслиддин Жўраев*
Техник муҳаррир: *Аслиддин Жўраев*
Саҳифаловчи: *Акмал Жўрабоев*

Босишга 2010 йил 1 мартда рухсат этилди.
Бичими 60x84.¹/₁₆ Ҳажми 10 шартли.б.т
Адади 500 нусха. Буюртма № 231

Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий
кутубхонаси нашриёти

Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий
кутубхонаси босмахонасида чоп этилди.
Тошкент шаҳри, Истиклол кўчаси 33.